

KISWAHILI

KIDATO CHA 4

MCHEPUO WA LUGHA (LFK)

MWONGOZO WA MWALIMU

DIBAJI

Mwalimu Mpendwa,

Bodi ya Rwanda ya Elimu ya Msingi inayo heshima kwa kutoa mwongozo wa mwalimu kwa kidato cha tano katika ngazi ya juu ya elimu ya sekondari. Mwongozo huu ni waraka rasmi utakaongoza ufundishaji na ujifunzaji kuendana na mtaala uegemeao katika uwezo.

Falsafa ya Elimu Rwanda inalenga kumpatia mlengwa uwezo kwa kila ngazi ya elimu ili kumwezesha kumudu vizuri katika jamii na kumpa fursa ya kujipatia ajira.

Ili kwenda sambamba na juhudi za kuboresha elimu, Serikali ya Rwanda inasisitiza umuhimu wa kufungamanisha ujifunzaji na ufundishaji na zana pamoja na mitaala ili kuwezesha mchakato wa ujifunzaji. Mambo mengi huathiri yale ambayo wanafunzi wanafundishwa, namna nzuri ya kujifunza na uwezo waupatao. Mambo hayo ni pamoja na umuhimu mahususi wa yaliyomo, ubora wa walimu, mbinu za ufundishaji na ujifunzaji, mikakati ya upimaji na vifaa vya kufundishia vilivyopo.

Tumezingatia umuhimu wa mbinu zenye mchakato wa kujifunza ambao unamwezesha mwanafunzi kuendeleza mawazo yake na kufanya ugunduzi mpya wakati wa mazoezi thabiti yawe ya binafsi au katika makundi. Wanafunzi, kwa msaada wa wakufunzi, watapata stadi za lugha zinazofaa zitakazowawezesha kutumia yale waliyojifunza katika miktadha ya maisha halisi. Kwa kufanya hivyo, wataonyesha tofauti siyo tu katika maisha yao binafsi bali pia hata kwa taifa.

Hii inatofautiana na mfumo wa zamani kuhusu nadharia ya ujifunzaji iliyosisitiza mchakato wa kujifunza kama upataji wa maarifa kutoka kwa yule aliyemzidi maarifa na hasa akiwa ni mwalimu.

Katika mtaala uegemeao katika uwezo, ujifunzaji unachukuliwa kama mchakato wa kazi ya kujenga na kuendeleza maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema kutoka kwa mwanafunzi ambapo dhana aghalabu huanzishwa kwa mazoezi, hali na mazingira yanayomsaidia mwanafunzi kujenga maarifa, kuendeleza stadi na upatikanaji chanya wa maadili na mwenendo mwema.

Aidha, kazi ya kujifunza hujishughulisha na wanafunzi kwa kufanya mambo na kufikiri kuhusu yale wanayoyafanya na wanafarijika kuonyesha uzoefu wao halisi na maarifa katika mchakato wa ujifunzaji.

Katika mtazamo huu jukumu lako litakuwa:

- Kuandaa masomo yako na vifaa vya ufundishaji vinavyofaa;
- Kuandaa majadiliano katika makundi ya ushirikiano ya wanafunzi ukizingatia umuhimu wa ushauri kuwa kujifunza hufanyika kwa ufanisi wakati mwanafunzi afanyapo kazi kwa kushirikiana na watu wanaomzidi maarifa na uzoefu;
- Kushirikisha wanafunzi kupitia kazi za ujifunzaji kama: njia ya uchunguzi, makundi ya mijadala, utafiti, mazoezi ya utafiti na kazi za kibinafsi;
- Kutoa fursa ya usimamizi kwa wanafunzi kwa kuendeleza uwezo wao, kwa kuwapa ushindani tofauti na kutoa majukumu yanayoongeza tafakuri tunduizi, utatuzi wa matatazo, ubunifu na uvumbuzi, mawasiliano na ushirikiano;
- Kutoa msaada na kuwezesha mchakato wa ujifunzaji kwa kutathmini mchango wa wanafunzi katika mazoezi ya darasani;
- Kuwaongoza wanafunzi ili waweze kuoanisha matokeo ya utafiti;
- Kutilia maanani tathmini ya kazi binafsi na kazi za makundi zilizofanyika darasani kwa kutumia mchakato na mbinu za tathmini zinazoegemea katika uwezo wa wanafunzi;
- Kuutumia mwongozo kutakusaidia katika kazi yako ya kufundisha kwani yaliyomo katika mwongozo huu wa mwalimu yanaeleweka kiasi kwamba unaweza kutumiwa kwa urahisi;
- Kutoa msaada na kuwezesha mchakato wa ujifunzaji kwa kutathmini mchango wa wanafunzi katika mazoezi ya darasani;
- Kuwaongoza wanafunzi ili waweze kuoanisha matokeo ya utafiti;
- Kutilia maanani tathmini ya kazi binafsi na kazi za makundi zilizofanyika darasani kwa kutumia mchakato na mbinu za tathmini zinazoegemea katika uwezo wa wanafunzi;
- Kuutumia mwongozo kutakusaidia katika kazi yako ya kufundisha kwani yaliyomo katika mwongozo huu wa mwalimu yanaeleweka kiasi kwamba unaweza kutumiwa kwa urahisi.

Ingawa mwongozo huu wa mwalimu una majibu kwa kila kazi zote zilizotolewa katika kitabu cha mwanafunzi, unaombwa kupitia kila swali na kazi kabla ya kutathmini.

Ninapenda, kwa moyo wote, kutoa shukrani zangu kwa watu wote walioshiriki kutoa mchango wao wa kuboresha mwongozo huu wa mwalimu, na hasa wafanyakazi wa Bodi ya Rwanda ya Elimu ya Msingi (REB/CTLR) walioandaa mchakato wa kazi hii tangu ilipoanzishwa.

Pongezi maalumu ziwaendee walimu wa ngazi tofauti kwa msaada wao wa kuendeleza na kukamilisha zoezi hili.

Maoni au mchango wowote wa mawazo unakaribishwa kwa ajili ya uboreshaji wa kitabu hiki kwa matoleo mengine yatakayofuata baadaye.

Dkt.MBARUSHIMANA Nelson

Mkurugenzi Mkuuwa, REB.

SHUKRANI

Napenda kutoa shukrani zangu za dhati kwa wale wote walioshiriki kwa hali na mali katika kukiandaana kukifanikisha kitabu hiki cha mwongozo wa mwalimu. Kitabu hiki kisingeliwezekana bila kuwepo wadau mbalimbali walioshiriki; jambo ambalo limenifanya nitoe shukrani zangu za dhati.

Shukrani zangu za kwanza ni kwa wafanyakazi wa Bodi ya Rwanda Elimu ya Msingi walioshiriki katika kuandaa na kuandika kitabu hiki. Pia napenda kutoa shukrani kwa walimu wa ngazi zote kwa juhudi zao katika ufanikishaji wa kazi hii ya thamani.

Aidha, natoa shukrani kwa uongozi wa shule mbalimbali nchini Rwanda kwa kuwaruhusu walimu kushiriki katika kukiandaa na hata kukikamilisha kitabu hiki.

Joan Murungi

Mkuu wa Idara ya Mitaala, Ufundishaji, Ujifunzaji na Zana (CTLR-REB)

© 2022 Bodi ya Rwanda ya Elimu ya Msingi

Haki zote zimehifadhiwa.

Kitabu hiki ni mali ya Bodi ya Rwanda ya Elimu ya Msingi.

Shukrani lazima zitolewe kwa Bodi ya Rwanda ya Elimu ya Msingi wakati yaliyomo yamenukuliwa.

YALIYOMO

DIBAJI.....	i
SHUKRANI.....	iv
YALIYOMO.....	vi
SEHEMU I. UTANGULIZI WA JUMLA	1
1.1. Muundo wa Mwongozo wa mwalimu	1
1.2 Mwelekeo wa ufundishaji	1
1.2.1. Mwelekeo wa Kuendeleza Uwezo	2
1.2.2 Kuingizwa kwa Masuala mtambuka.	3
1.2.3. Uangalizi wa Wanafunzi wenye Mahitaji Maalum.....	4
1.2.4 Mwongozo wa Tathmini	5
1.2.5. Mbinu na Mikakati ya Kuendeleza Ufundishaji na Ujifunzaji	5
SEHEMU II: SAMPULI ZA MAANDALIO YA MASOMO	8
SEHEMU III: UUNDAJI WA MADA	15
MADA KUU YA 1: LUGHA NA JAMII	15
MADA NDOGO: LUGHA YA KISWAHILI	15
1.1. Uwezo Upatikanao katika Mada	15
1.2. Ujuzi wa Awali	15
1.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake	15
1.3.1. Kidokezo cha mada.....	15
1.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada.....	16
1.4. Orodha ya Masomo.....	16
SOMO LA 1: MAANA YA LUGHA NA UMUHIMU WAKE	18
SOMO LA 2: ASILI YA KISWAHILI.....	24
SOMO LA 3: KUENEA KWA LUGHA YA KISWAHILI	30
1.6.MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI	35
1.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi	35
1.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu	38
1.7. TATHMINI YA MADA.....	40
1.8. MAZOEZI YA ZIADA YA UJIFUNZAJI.....	40

1.8.1. Mazoezi ya urekebishaji.....	40
1.8.2. Mazoezi ya uimarishaji	41
1.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka.....	42
MADA KUU YA 2: LUGHA KATIKA SANAA.....	43
MADA NDOGO: FASIHI KATIKA KISWAHILI.....	43
2.1 Uwezo Upatikanao katika Mada	43
2.2 Ujuzi wa Awali	43
2.3 Kidokezo cha mada na maelekezo yake	43
2.3.1 Kazi ya kidokezo cha mada	43
2.3.2 Maelekezo ya kazi ya kidokezo cha mada	43
2.4 Orodha ya Masomo na Tathmini	43
SOMO LA 1: SANAA NA DHIMA YAKE KATIKA JAMII.....	45
SOMO LA 2: DHANA YA FASIHI NA UMUHIMU WAKE KATIKA JAMII.....	53
SOMO LA 3: DHANA YA FASIHI SIMULIZI NA TANZU ZAKE	59
2.6 MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI	65
2.6.1 Maelezo ya Ziada kwa Mwanafunzi	65
2.6.2 Maelekezo ya ziada kwa mwalimu	71
2.7. Tathmini ya Mada	80
2.8. Mazoezi ya Ziada ya Ujifunzaji	82
MADA KUU YA 3: UHAKIKI WA HADITHI SIMULIZI KATIKA KISWAHILI.....	86
MADA NDOGO: MUHTASARI, FANI NA MAUDHUI.....	86
3.1. Uwezo Upatikanao katika Mada	86
3.2. Ujuzi wa Awali	86
3.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake	86
3.3.1. Kidokezo cha mada.....	86
3.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada.....	86
3.4. Orodha ya Masomo.....	87
SOMO LA 2: FANI KATIKA HADITHI SIMULIZI.....	95
SOMO LA 3: MAUDHUI KATIKA HADITHI SIMULIZI.....	103
SOMO LA 4: UHAKIKI WA HADITHI SIMULIZI.....	112
3.6. MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI	118
3.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi	118

3.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu	120
3.7. TATHMINI YA MADA.....	121
3.8. MAZOEZI YA ZIADA YA UJIFUNZAJI.....	124
3.8.1. Mazoezi ya urekebishaji.....	124
3.8.2. Mazoezi ya uimarishaji	125
3.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka.....	126
MADA KUU YA 4: UKUZAJI WA MATUMIZI YA LUGHA KIMAZUNGUMZO	128
MADA NDOGO YA 4: MIDAHALO NA MIJADALA	128
4.1 Uwezo Upatikanao katika Mada	128
4.2 Ujuzi wa Awali	128
4.3 Kidokezo cha mada na maelekezo yake	128
4.3.1 Kazi ya kidokezo cha mada	128
4.3.2 Maelekezo ya kazi ya kidokezo cha mada	128
4.4 Orodha ya Masomo na Tathmini	128
SOMO LA 1: NADHARIA YA MDAHALO NA MJADALA	129
SOMO LA 2: UANDAAJI WA MDAHALO	136
SOMO LA 3: UANDAAJI WA MJADALA.....	149
4.6 MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI	156
4.6.1 Maelezo ya Ziada kwa Mwanafunzi	156
4.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu	158
4.7.TATHMINI YA MADA YA NNE.....	158
4.8. Mazoezi ya Ziada ya Ujifunzaji	160
4.8.1. Mazoezi ya urekebishaji.....	160
4.8.2 Mazoezi ya uimarishaji	161
4.8.3 Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka.....	162
MADA KUU YA 5: UTUNGAJI.....	164
MADA NDOGO: INSHA ZA MASIMULIZI AU KUBUNI NA UANDISHI WA RIPOTI.....	164
5.1. Uwezo Upatikanao katika Mada	164
5.2. Ujuzi wa Awali	164
5.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake	164
5.3.1. Kidokezo cha mada.....	164
5.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada.....	164

5.4. Orodha ya Masomo.....	165
SOMO LA 1: NADHARIA YA INSHA KATIKA KISWAHILI	167
SOMO LA 2: INSHA ZA MASIMULIZI NA UANDAAJI WAKE	174
SOMO LA 3: NADHARIA YA RIPOTI.....	182
SOMO LA 4: UANDISHI WA RIPOTI.....	189
5.6. MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI.....	197
5.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi	197
5.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu	203
5.7. TATHMINI YA MADA.....	207
5.8. Mazoezi ya Ziada.....	209
5.8.1. Mazoezi ya Urekebishaji.....	209
5.8.2. Mazoezi ya uimarishaji	210
5.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka.....	211
MAREJEO	213

SEHEMU I. UTANGULIZI WA JUMLA

1.1. Muundo wa Mwongozo wa mwalimu

Kitabu hiki ni mwongozo wa mwalimu katika mchakato wa ufundishaji wa somo la Kiswahili, kidato cha nne, mchepuo wa lugha katika shule za sekondari nchini Rwanda. Kimetayarishwa kwa mwelekeo wa mtaala uegemeao katika uwezo. Mwongozo wa mwalimu huu umezingatia mada kuu tano kama ifuatavyo:

1. Lugha na jamii
2. Lugha katika Sanaa
3. Uhakiki wa hadithi za masimulizi katika Kiswahili
4. Ukuzaji wa matumizi ya lugha kimazungumzo
5. Utungaji.

Kila mada hujigawa katika mada ndogo na kila mada ndogo katika masomo mbalimbali. Kila somo huwa na vipengele vifuatayo:

1. Kusoma na ufahamu
2. Msamiati
3. Sarufi
4. Matumizi ya lugha
5. Kusikiliza na kuzungumza
6. Kuandika.

Mwongozo wa mwalimu hutia mkazo zaidi kwenye majibu ya mazoezi yaliyotolewa katika kitabu cha mwanafunzi pamoja na mbinu za kufundishia kwa kila zoezi.

1.2 Mwelekeo wa ufundishaji

Kinyume na Mtaala Uegemeao katika Ujuzi, Mtaala Uegameao katika Uwezo huwa na lengo kuu la kumfanya mwanafunzi mlengwa wa somo ashiriki kimatendo katika mchakato wa ujifunzaji wake. Hapa mwalimu hatawali somo bali wajibu wake ni kumuelekeza au kumwongoza mwanafunzi katika somo lote. Kwa ufupi, mwanafunzi hachukuliwi kama mgeni katika somo lake bali huchukuliwa kama mshiriki-mlengwa.

1.2.1. Mwelekeo wa Kuendeleza Uwezo

Katika mchakato wa ujifunzaji wa Kiswahili, uendelezaji wa uwezo wa jumla kwa mwanafunzi unapewa kipaumbele sana. Uwezo huo wa jumla wa kuendelezwa ni kama vile tafakuri tunduizi, ubunifu, utafiti, utatuzi wa matatizo na ushirikiano. Haya yote yanafanikishwa katika ufundishaji kwa lengo la kuhakikisha kuwa mahitaji ya mwanafunzi yametoshelwa. Hivyo basi, wanafunzi watapewa kazi mbalimbali zinazohitaji ushirikiano kati yao ili kukamilisha kufanya tafiti zao au kutatua changamoto mbalimbali zinazojitokeza katika maisha. Kila ujifunzaji na ufundishaji wa kila somo lililoandaliwa unazingatia nafasi ya kumjengea mwanafunzi stadi sahihi za mawasiliano katika miktadha mbalimbali ya kimaisha kama mtu aliye na uwezo wa kushirikiana na watu mbalimbali katika miradi tofauti ya kijamii na kimaendeleo. Uwezo unaotakiwa katika kumjenga mwanafunzi utajikita katika mazeozi ya kusoma, kusikiliza, kuzungumza na kuandika kama njia muhimu za kudumisha mawasiliano katika lugha ya Kiswahili.

Ili kumwezesha kuwasiliana kwa usahihi na katika hali inayoweza kuyatatua matatizo yanayowakabili wanafunzi, mwalimu akumbuke kumwezesha katika kutumia teknolojia ya habari na mawasiliano (TEHAMA). Pia ufundishaji unaotarajiwa katika masomo husika ni kumwezesha mwanafunzi kupata menejimenti yake kama mtu binafsi aliye na malengo mahususi na pia katika mahusiano yake na watu wengine. Haya ni kusema kwamba mada mbalimbali zilizojadiliwa zinajenga muktadha wa kujifunza lugha ya Kiswahili kwa kukuza na kuendeleza uwezo wa kila mwanafunzi.

Katika uendelezaji wa uwezo huu, mwanafunzi hushirikishwa katika kuyaelewa vyema maisha ya nchi na matatizo yake ya kila siku. Ndiyo sababu jambo la masuala mtambuka hutiliwa mkazo ndani ya kila somo. Ukweli ni kwamba uwezo peke yake wa mwanafunzi hauwezi kuendelezwa wakati ambapo masuala mtambuka yamewekwa pembeni. Masuala mtambuka yote manane yanayojitokeza katika mtaala wa taifa kama vile: Mafunzo dhidi ya mauaji ya kimbari, mazingira na maendeleo endelevu, usawa wa kijinsia, mafunzo kuhusu ujinsia, mafunzo kuhusu amani na maadili mema, mafunzo kuhusu uzalishaji mali, desturi ya usawa, mafunzo kuhusu elimu isiyo na ubaguzi. Uingizaji wa masuala mtambuka katika somo hufaulu zaidi kutokana na jinsi mazoezi ya kimajadiliano yalivyotayarishwa na mwalimu.

1.2.2 Kuingizwa kwa Masuala mtambuka.

Katika kitabu hiki, imetolewa mifano ya jinsi ya kushughulikia masuala mtambuka katika somo la Kiswahili, na mwalimu awaongoze wanafunzi katika ujifunzaji na kutumia masuala mtambuka yafuatayo:

- **Elimu jumuishi:** Katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu analazimika kubainisha wanafunzi wenye mahitaji maalumu na kuwaandalia mazoezi kufuatana na mahitaji yao. Shirikisha wanafunzi wote katika kazi walizoandaliwa bila upendeleo.

Mfano: Mpatie mwanafunzi aliye na ulemavu wa mwili (asiyeona) jukumu la kuongoza mjadala. Mtafutie mahali pa kukaa na vifaa vya kutumia kufuatana na mahitaji yake.

- **Usawa wa kijinsia:** Katika mchakato wa ufundishaji, mkufunzi analazimika kuandaa mazoezi ambayo yanashirikisha wavulana na wasichana na kuwasaidia kutumia uwezo wao ipasavyo.

Hakuna kazi ambayo inatarajiwa kuwa ya msichana au mvulana. Walimu wangehakikisha kwamba wasichana na wavulana wanachukua nafasi sawa wakishiriki katika kazi za makundi, mjadala na midahalo.

- **Elimu kuhusu amani na maadili:** Katika mchakato wa ufundishaji, mwalimu analazimika kuwahimiza wanafunzi kuwa na uvumilivu, ushirikiano, kuwa na moyo wa kufanya kazi kwa pamoja, kusaidiana kwa pande zote, kuheshimu maoni ya wengine, kuheshimu maagizo na kuwepo kwa mazingira mazuri ya kujifunzia.
- **Mafunzo kuhusu desturi ya usanifishaji:** Katika mchakato wa ufundishaji, wanafunzi wanalazimika kutunza vizuri vifaa vya shuleni na kutoviharibu kama vile vitabu, madaftari, madawati, n.k. Mwalimu pia anaweza kuwasaidia kuchagua vitabu vya kusoma vinavyohusiana na masomo yao lakini vinavyokubaliwa katika mfumo wa elimu ya Rwanda.
- **Mazingira na maendeleo endelevu:** Katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji masuala ya mazingira na maendeleo endelevu yatahughulikiwa kama ifuatavyo:
 - Mwalimu aeleze wanafunzi umuhimu wa mazingira safi iwe nyumbani, shuleni, n.k.

- Wanafunzi wasichafue madarasa kwa kutupa karatasi au uchafu wowote katika mazingira ya shule wakati wa kusoma na baada ya masomo. Washauriwe kutotema mate au kupenga ovyo mahali popote.
- Mwalimu aweke maagizo ya kufanya usafi darasani na katika busitani za shule.
- **Mafunzo kuhusu uzalishajimali/ujasiriamali:** Katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji mafunzo kuhusu uzalishajimali/ujasiriamali yatashughulikiwa wakati ambapo: Wanafunzi wanao uwezo wa kutunga mashairi, hadithi na michezo ya kuigiza wakashiriki katika mashindano tofauti na kupewa zawadi au wakaunda klabu za michezo ya kuigiza na ambapo wanawaalika watu kutazama michezo ya kuigiza na kulipa pesa za kuingia (kiingilio). Hii inawasaidia wanafunzi kufahamu kuwa Kiswahili kinaweza kuwa chanzo cha shughuli za uzalishaji mapato na kujipatia ajira.
- **Elimu kuhusu ufahamu wa jinsia:** Katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu atoe maagizo na kazi zisizochochea unyanyasaji wa kijinsia. Pia, anaweza kutoa kazi au vifungu vya habari vinavyoshughulikia afya ya uzazi na mpango wa kuboresha uzazi.
- **Mafunzo kuhusu mauaji ya kimbari:** Katika mchakato wa ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu atoe kazi na mada za kuzungumzia au kujadili madhara ya mauaji ya kimbari kwa jamii na jinsi ya kutupilia mbali itikadi yake.

Mwalimu awasaidie wanafunzi kuingiza masuala mtambuka haya katika kila somo wanalojifunza na kutafuta suluhisho kuhusu masuala hayo.

1.2.3. Uangalizi wa Wanafunzi wenye Mahitaji Maalum

Malengo ya ujifunzaji na ufundishaji humhusu kila mwanafunzi darasani bila ubaguzi au utengano wowote. Kwa hiyo, inambidi mwalimu kuyakumbuka na kuyahudumia makundi mbalimbali ya wanafunzi wenye mahitaji maalumu au ya kipekee katika ujifunzaji wao. Hao ni kama vile wanafunzi wenye tatizo la kutoona, kutosikia, kutoandika, kutosoma, kutozungumza na matatizo mengine ya kiakili. Kwa kuwashirikisha wote, mwalimu hulazimishwa kutayarisha mazoezi ya aina aina kulingana na mahitaji ya kila mwanafunzi. Huduma zinazotarajiwa kutolewa zinaandaliwa na mwalimu kutokana na jinsi mahitaji maalumu ya wanafunzi darasani yalivyo.

1.2.4 Mwongozo wa Tathmini

Tathmini ni jambo muhimu sana katika njia hii ya ufundishaji na ujifunzaji. Lengo kuu la tathmini ni kupima maendeleo ya somo ambapo mwalimu huweza kuchagua aina ya tathmini kulingana na malengo yake.

- **Tathmini Endelevi**

Tathmini hii hulenga kupima jinsi ufundishaji na ujifunzaji unavyoendelea au kama makusudi au malengo ya ufundishaji na ujifunzaji yamefikwa kwa kiwango fulani ili kuamua kuhusu uboreshaji wa baadaye. Tathmini hii inafanywa wakati masomo yangali yanaendelea na hulenga kuangalia uhusiano uliopo kati ya ufundishaji na ujifunzaji yaani uhusiano kati ya mwalimu na mwanafunzi. Hujumuisha upimaji wa mwenendo wa somo kabla somo lifikie kikomo. Tathmini endelevi inapaswa kuwa na dhima mwafaka katika ufundishaji na ujifunzaji. Inambidi mwalimu kuwahamasisha wanafunzi kufanya mazoezi na majaribio binafsi, mazoezi ya makundi, kwa kutumia mbinu zinazogemea kwenye uwezo, maadili na mwenendo mwema kulingana na kila somo husika.

- **Tathmini ya jumla**

Kila tathmini huwa na dhima yake katika ufundishaji na ujifunzaji. Kwa mfano, tathmini ya mwishoni mwa mada itafikiriwa na itafanyika mwishoni mwa mada nzima kabla ya kutangulia mada nyingine. Aidha, tathmini inayofanyika mwishoni mwa muhula na mwishoni mwa mwaka zitakuwa mojawapo ya tathmini za jumla na wakati huu hulenga kurekodi ujuzi, uwezo, maadili na mwenendo mwema miongoni mwa wanafunzi kiasi kwamba walimu, viongozi wa shule na wazazi hupata na kuchunguza matokeo ya tathmini iliyofanywa. Tathmini zilizopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi zitamwelekeza mwalimu kubashiri matatizo yaliyopo kwa ajili ya kuboresha ufundishaji na ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili kwa kiwango cha kuwaelekeza wanafunzi kupata uwezo walio nao katika somo hili. Hivyo basi, tathmini zilizopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi ni msingi wa mambo mengine ambayo mwanafunzi atayakuta katika miaka mingine ya masomo yake ya Kiswahili kwa shule za sekondari.

1.2.5. Mbinu na Mikakati ya Kuendeleza Ufundishaji na Ujifunzaji

Katika kuendeleza ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu achunguze mambo yafuatayo: Katika kuendeleza ufundishaji na ujifunzaji, mwalimu achunguze mambo yafuatayo:

- Upekee wa somo,
- Kielelezo cha somo,
- Malengo maalum ya kutimiza,
- Kuchunguza idadi ya vipindi mahususi kwa madhumuni ya kutimiza malengo ya somo,
- Maelekezo muhimu kuhusu vifaa vya ufundishaji na ujifunzaji vinavyopatikana katika mazingira halisi,
- Jinsi wanafunzi watakavyokaa darasani,
- Vifaa vya wanafunzi wenye mahitaji maalum ya kielimu,
- Uwezo na mtindo wa ujifunzaji.

1.2.6 Mbinu za Ufundishaji Zinazokuza Shughuli ya Ujifunzaji Shirikishi

Ili kufanikisha malengo ya somo lake, mwalimu azingatie njia zifuatazo:

- **Njia Shirikishi:** Njia shirikishi hutumia makundi ya wanafunzi ambapo mwalimu huwawezesha wanafunzi kushiriki katika kitendo cha ufundishaji na ujifunzaji. Kinachopaswa kufanywa hapa ni kuwapatia wanafunzi wote fursa ya kushiriki katika shughuli zinazopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi. Hali hii hutokana na mazingira yanayojengwa na mwalimu ambapo kila mwanafunzi ndiye ambaye huchukuliwa kama kiini cha ufundishaji na ujifunzaji. Hivyo basi, wanafunzi watatumia makundi yao kwa kufanya shughuli zote watakazombwa na mwalimu kama vile majadiliano, midahalo na mazungumzo ya aina tofauti kama yalivyopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi.
- **Njia ya kibinafsi:** Njia hii inahusu kazi binafsi za kila mwanafunzi ambapo atapewa kazi ama mazoezi yake binafsi ili aweze kufikia kiwango cha umilisi wa lugha kinachotarajiwa. Baada ya kufanya kazi na mazoezi hayo, ni vyema mwalimu akumbuke kuambatanisha njia aliyoitumia na njia shirikishi kwa kumwomba mwanafunzi achunguze maoni na hoja za wanafunzi wenzake katika makundi yao. Katika njia ya kibinafsi, mwalimu anaweza kuomba mwanafunzi kwa mfano kujisomea kifungu cha habari, kutambua maana za maneno mapya na kuyatumia katika sentensi zake, n.k. **Maswali na majibu:** Mara nyingi somo huchukua mwelekeo wa majadiliano kati ya mwalimu na wanafunzi. Kuhusiana na mbinu hii, mwalimu atawauliza wanafunzi maswali mbalimbali nao watajibu maswali hayo. Kwa upande mwingine, wanafunzi wanaweza kumwuliza mwalimu wao naye akawajibu. Vilevile, maswali na majibu haya yanaweza kujitokeza kati ya wanafunzi wenyewe. Katika hali hii,

mwalimu atawaelekeza wanafunzi wake kujitafutia majibu kwa maswali wanayouliza huku akiwapa maelekezo muhimu au mwongozo unaofaa kwa kusahihisha makosa wanayoyafanya.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwanafunzi hupewa muda wa kushiriki yeye binafsi katika somo. Katika njia hii, mwalimu atakuwa mwelekezi na shughuli yake muhimu itaegemea kuwaongoza wanafunzi kupata ufahamu na uelewa unaofaa. Kwa hiyo, mwalimu atatumia mbinu hii kwa kueleza mambo yatakayohitaji maelezo yake ili kufanikisha somo lake.

SEHEMU II: SAMPULI ZA MAANDALIO YA MASOMO

ANDALIO LA SOMO

Jina la shule:Jina la Mwalimu:

Muhula	Tarehe	Somo	Kidato	Mada	Idadi ya masomo	Muda	Idadi ya wanafunzi	
1		Kiswahili	4	2	Masomo 6	Dakika 80	42	
Aina ya wanafunzi wenye mahitaji maalum ya kielimu watakaoshughulikiwa katika somo, idadi yao kulingana na mahitaji yao					Hakuna			
Mada		Lugha katika sanaa.						
Uwezo unaopatikana katika mada		Kuelewa fasihi katika Kiswahili kwa ujumla kama sanaa inayoshughulikia jamii kwa kurahisisha mawasiliano ndani yake; kusanifisha lugha ya Kiswahili kwa kutumia majina ya ngeli ya LI-YA kwa ufasaha						
Somo lenyewe		Kusoma na kufahamu kifungu cha habari “Asili ya Kiswahili.”						
Malengo ya kujifunza		Baada ya kusoma na kufahamu kifungu cha habari, wanafunzi watakuwa na uwezo wa kusema, kueleza na kujivunia kwa makini asili ya Kiswahili.						
Mahali somo litakapofundishiwa		Darasani						
Vifaa au zana kwa wanafunzi wote		Kitabu cha mwanafunzi, kitabu cha mwalimu, ubao, chaki, madaftari, kalamu, redio.						
Vitabu vya rejea		Kitabu cha mwanafunzi kidato cha nne, Mwongozo wa mwalimu						
Muda na hatua	Mbinu za kufundishia na kujifunzia					Uwezo wa jumla na masuala mtambuka vielezewe+maelezo mafupi		
	Kazi katika makundi: Mara nyingi wanafunzi watafanyia kazi yao katika makundi kwa kushirikiana ili wafanikiwe na mambo kadhaa.							
	Kazi ya kibinafsi: Wanafunzi watapata muda mfupi wa kufanya kazi ya kipekee.							
Wajibu wa mwalimu			Wajibu wa mwanafunzi					

<p>Utangulizi Dakika 5</p>	<p>Mwalimu achangamshe wanafunzi kwa kuwauliza maswali mawili kuhusu somo lililopita, na maswali mengine kuhusu mchoro unaotangulia kifungu cha habari. Mwalimu akiuliza, achague wanafunzi wa kujibu kwa kuchanganya wavulana na wasichana.</p>	<p>Wanafunzi watajibu maswali yote yaliyoulizwa na mwalimu</p>	<p>Uwezo wa jumla: Ushirikiano, utawala binafsi na stadi za maisha pamoja na mawasiliano katika lugha rasmi.</p> <p>Masuala mtambuka: Usawa wa kijinsia.</p>
<p>Somo lenyewe Dakika 62</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Mwalimu aunde makundi ya wanafunzi wanne wanne ya wavulana kwa wasichana. Baadaye, awape vitabu vya wanafunzi na awaombe kusoma kimya kifungu cha habari cha “Asili ya Kiswahili.” Awaombe kutumia dakika kumi. - Mwalimu awaombe wanafunzi kusoma tena kifungu cha habari na kujibu maswali ya ufahamu katika dakika kumi. - Mwalimu awaombe wanafunzi kutafuta maneno magumu katika kifungu cha habari katika dakika zingine kumi na kutumia kamusi kuyafafanua. - Mwalimu awaombe wanafunzi kumwambia maneno ambayo wameshindwa kuyafafanua. - Mwalimu awape wanafunzi mwongozo wa kusoma kifungu cha habari katika dakika kumi. - Mwalimu awape wanafunzi muda wa kusoma kwa sauti kubwa hivi akiwasahihisha katika dakika kumi na mbili. 	<ul style="list-style-type: none"> - Wanafunzi wakae katika makundi ya wanafunzi wanne wanne na kusoma kifungu walichopewa kwa kutumia muda maalum. - Wanafunzi wasome tena kifungu cha habari na wajibu maswali ya ufahamu. - Wanafunzi watafute maneno magumu na kuyaandika mahali fulani, kisha wayafafanue kwa kutumia kamusi. - Wanafunzi wamwambie mwalimu maneno yanayowashinda na kujaribu kuyafafanua pamoja na mwalimu. - Wanafunzi wasikilize kwa makini namna mwalimu anavyosoma na waige mwenendo na lafudhi nzuri. - Wanafunzi wasome mmoja baada ya 	<p>Uwezo wa jumla: Tafakuri tunduizi. Ushirikiano, utawala binafsi na stadi za maisha. Mawasiliano katika lugha rasmi. Utafiti: Kwa kujibu maswali ndani ya makundi, wanafunzi watafanya utafiti, watashirikiana kupata majibu, na kuchagua viongozi wa makundi hivi wakiwasiliana katika lugha rasmi.</p> <p>Masuala mtambuka: Usawa wa kijinsia: Wanafunzi wafanye kazi pamoja; wasichana na wavulana na wapewe fursa sawa.</p> <p>Mafunzo kuhusu amani na maadili: Kwa kufanyia kazi katika makundi, wanafunzi wajadiliane hivi wakitoa na kupokea</p>

	<p>Mwalimu awaombe wanafunzi kujichagulia wasimamizi wa kuandika majibu ya maswali ya ufahamu kwenye ubao kundi kwa kundi. Mwalimu awaongoze wanafunzi ili majibu yanayofanana yasiandikwe mara mbili kwa kutumia muda vizuri. Dakika kumi na tano zitumiwe hapa. Mwalimu asahihishe majibu ya wanafunzi itakiwavyo.</p>	<p>mwingine kwa kubadilisha makundi.</p> <p>- Wanafunzi waandike matokeo ya makundi yao yenye kujibu maswali ya ufahamu wa kifungu cha habari kundi baada ya kundi jingine, mvulana na msichana kimpango. Wamfuate mwalimu iwapo kuna majibu ambayo yanahitaji masahihisho yake.</p>	<p>fikra tofauti kwa amani.</p>
<p>Hitimisho Dakika 13</p>	<p>Mwalimu awape wanafunzi maelezo muhimu kimuhtasari katika dakika tatu.</p> <p>Mwalimu awape wanafunzi maswali matano ya tathmini la somo. Awape dakika kumi za kuyafanya.</p>	<p>- Wanafunzi wamfuate mwalimu vizuri mwalimu katika kutoa maelezo.</p> <p>- Wanafunzi wajibu maswali hayo kwenye karatasi na kumpa mwalimu karatasi hizo ili azisahihishe.</p>	<p>Uwezo wa jumla: Tafakuri tunduizi na stadi ya utatuzi wa matatizo: wanafunzi wafikirie kwa upana na kujibu maswali wenyewe.</p>
<p>Tathmini ya mwalimu</p>			

ANDALIO LA SOMO

Jina la shule: **Jina la Mwalimu:**

Muhula	Tarehe	Somo	Kidato	Mada	Idadi ya masomo	Muda	Idadi ya wanafunzi
Wa kwanza		Kiswahili	Cha nne	Ya pili	3/7	Dakika 40	45
Aina ya wanafunzi wenye mahitaji maalum ya kielimu watakaoshughulikiwa katika somo, idadi yao kulingana na mahitaji yao				Matatizo ya kutosikia vizuri: 1			
Mada		Lugha na jamii					
Uwezo unaopatikana katika mada		Kusikiliza, kusoma, kuzungumza na kuandika kwa minajili ya kuelewa lugha na umuhimu wake kama chombo cha mawasiliano katika jamii.					
Kichwa cha somo		Msamiati kuhusu “Lugha katika jamii.”					
Malengo ya kujifunza		Kulingana na msamiati uliopendekezwa kutokana na kifungu cha habari, wanafunzi watakuwa na uwezo wa kutumia kwa usahihi msamiati huo kakika mawasiliano yanayohusu shughuli mbalimbali zinazotendeka katika jamii.					
Mahali ambapo somo litafundishiwa		Darasani					
Vifaa au zana kwa wanafunzi wote		Kitabu cha mwanafunzi, kamusi ya Kiswahili sanifu, daftari, chaki, kalamu.					
Vitabu vya rejea		Kamusi ya Kiswahili sanifu, Toleo la pili, Oxford University press, Dar-es-Salaam (2004), Mpangilio wa masomo, Muhtasari wa somo.					

Muda na hatua za somo	Mbinu za kufundishia na kujifunzia		Uwezo wa jumla na Maswala mtambuka Vielezwe+maelezo mafupi
	Katika makundi, wanafunzi wajadiliane kuhusu msamiati husika kabla ya kuchunguza maana yake kutoka kamusi ya Kiswahili sanifu.		
	Wajibu wa mwalimu	Wajibu wa mwanafunzi	

<p>1. Utangulizi</p> <p>Dakika 5</p>	<p>Mwalimu aanze kwa kuamkia wanafunzi na kuhakikisha kwamba wote wanashiriki katikasomo.</p> <p>Mwalimu aulize wanafunzi mmoja kwa mmoja maswali kuhusu ufahamu wa kifungu cha habari walichosoma katika somo lililotangulia na kuhakikisha kwamba wanakumbuka maelezo yaliyotolewa.</p> <p>Mwalimu aulize wanafunzi ikiwa wameelewa msamiati wote uliotumiwa katika kifungu cha habari.</p> <p>Mwalimu aunde makundi ya wanafunzi wanne wanne. Kwa kumhusisha yule mwanafunzi aliye na matatizo ya kutosikia vizuri, mwalimu analazimika kusema kwa sauti na kuomba wanafunzi wafanye vivyo hivyo.</p>	<p>Wanafunzi wajibu maswali ya mwalimu kuhusu kifungu cha habari walichosoma katika somo lililotangulia.</p>	<p>Uwezo wa jumla</p> <p>Mawasiliano katika lugha rasmi.</p> <p>Kupitia njia ya kujadiliana na kujibu maswali ya mwalimu katika makundi.</p> <p>Mawasiliano katika lugha.</p> <p>Katika makundi, wanafunzi watumie lughakwa njia ya kujibu maswali ya mwalimu na kuwasiliana kati yao.</p>
<p>2. SOMO LENYEWE</p> <p>Dakika 30</p>			

<p>2.1. Zoezi la ugunduzi</p>	<p>Mwalimu awaombe wanafunzi wafungue vitabu vya Kiswahili kwenye ukurasa husika na kusoma kwa kimya aya moja moja za kifungu cha habari huku wakiandika msamiati mpya wanaokutana nao.</p>	<p>Wanafunzi wasome kifungu cha habari kwa kimya na kisha waandike msamiati mpya katika madaftari yao.</p>	<p>Ushirikiano, utawala binafsi na stadi za maisha.</p> <p>Wanafunzi washirikiane katika makundi yao na ku</p> <p>waheshimu haki na maoni ya wenzao.</p>
<p>2.2. Uwasi lishaji wa wanafunzi</p>	<p>Mwalimu awaombe wanafunzi kuandika maneno mapya waliyokutana nayo kwenye ubao huku akiwaongoza kusoma maneno hayo kwa usahihi.</p>	<p>Wanafunzi kutoka makundi yao waandike msamiati mpya kwenye ubao na wausome kwa usahihi.</p>	<p>Maswala mtambuka</p> <p>Usawa wa jinsia</p> <p>Wavulana na wasichana wafanye kazi pamoja katika makundi yao bila ubaguzi wowote.</p>
<p>2.3. Uchambuzi</p>	<p>Mwalimu awaombe wanafunzi wajiadiliane kuhusu maneno hayo na wajaribu kuyafafanua katika makundi yao.</p> <p>Mwalimu awaongoze wanafunzi katika makundi yao wafanye zoezi la kujaza nafasi zilizoachwa wazi katika sentensi kwa kutumia msamiati waliouandika kwenye ubao kuhusu kifungu cha habari.</p> <p>Mwalimu asahihishe kazi za wanafunzi katika makundi yao kisha awaongoze</p>	<p>Wanafunzi wajaribu kutoa maana za msamiati mpya kulingana na matumizi yake katika kifungu cha habari.</p> <p>Katika makundi yao, wanafunzi wafanye zoezi la kujaza mapego wakitumia msamiati waliopewa.</p> <p>Wanafunzi washiriki katika usahihishaji wa zoezi kwenye ubao.</p>	<p>Malezi yasiyokuwa na ubaguzi wowote.</p> <p>Wanafunzi wenye matatizo mbalimbali kama kutosikia vizuri wasaidiwe kushiriki katika somo.</p>

	wasahihishekwenye ubao.		
2.4. Hitimi sho/ Ufupisho	Mwalimu aandike ufupisho wa somo ubaoni na aombe wanafunzi kuandika ufupisho huo katika madaftari yao.	Wanafunzi waandike ufupisho wa somo katika madaftari yao.	
3. Tathmini Dakika 5	Mwalimu aandike misamiati mitano miongoni mwa misamiati iliyoelezewa, kisha aombe wanafunzi kila mmoja kwabinafsi kutunga sentensi tano wakitumia msamiati waliopewa.	Wanafunzi watunge sentensi haraka haraka na kutoa majibu yao kwa njia ya matamshi.	
Tathmini ya mwalimu	Baada ya somo, mwalimu ahakikishe ikiwa lengo la ufundishaji limefikwa au la.		

SEHEMU III: UUNDAJI WA MADA

MADA KUU YA 1: LUGHA NA JAMII

MADA NDOGO: LUGHA YA KISWAHILI

1.1. Uwezo Upatikanao katika Mada

Kusikiliza, kusoma, kuzungumza na kuandika kwa minajili ya kuelewa umuhimu wa lugha kama chombo cha mawasiliano katika jamii, kuenea kwake na kutumia kwa usahihi hali ya masharti - nge-.

1.2. Ujuzi wa Awali

Katika shule za awamu ya kwanza (kidato cha 2 na 3), wanafunzi walisoma masomo ambayo yanahusu kidogo mada hii na yanaweza kumsaidia kuelewa "lugha ya Kiswahili": Masomo hayo ni:

- Uimarishaji wa stadi ya uandishi na masimulizi kupitia lugha ya Kiswahili: Utungaji wa insha. (mada ya nne, kidato cha tatu)
- Lugha na teknolojia : Kiswahili katika teknolojia ya habari na mawasiliano (mada ya tano, kidato cha tatu)
- Ukuzaji wa matumizi ya lugha kimzungumzo (mada ya tatu, kidato cha tatu.)
- Matumizi ya lugha katika mazingira mbalimbali (kidato cha pili)

1.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake

1.3.1. Kidokezo cha mada

Kwa kutangulia mada, mwalimu aulize maswali ambayo yatawasaidia wanafunzi kufunua mada hii. Maswali hayo yanapaswa kuzingatia maudhui ya mada nzima. Hapa mwalimu anaweza kuuliza maswali yafuatayo:

- Ni kitu gani kinachotofautisha watu na wanyama katika mawasiliano?
- Tunapozungumza tunatumia nini?
- Ni kitu gani kinachotofautisha jamii ya Waswahili na watu wengine?

- Chimbuko la Kiswahili ni lipi?
- Kiswahili kieneaje duniani?

1.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada

- Mwalimu atoe mwongozo wa kutoa jibu kwa kazi.
- Wanafunzi wanaweza kushindwa kutoa majibu sahihi mwanzoni, lakini wanaweza kufanikiwa kwa kupitia kazi nyingine zilizotayarishwa au masomo ya mada nzima.

1.4. Orodha ya Masomo

	Kichwa cha somo	Malengo ya kujifunza (Maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema)	Idadi ya vipindi
1.	Maana ya lugha na umuhimu wake	<p>Maarifa na ufahamu: Kufafanua maana ya lugha na umuhimu wake kama chombo cha mawasiliano.</p> <p>Stadi : Kueleza kimazungumzo na kimaandishi maana ya lugha na kutetea umuhimu wake katika jamii.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kujivunia umuhimu wa lugha katika jamii.</p>	10
2	Asili ya Kiswahili	<p>Maarifa na ufahamu: Kutaja maeneo ya asili ya lugha ya Kiswahili na chimbuko lake barani Afrika.</p> <p>Stadi: Kueleza asili ya lugha ya Kiswahili, chimbuko lake pamoja na athari zake katika lugha nyingine.</p>	8

		Maadili na mwenendo mwema: Kuimarisha desturi ya raia wa bara la Afrika, hususan raia wa Jumuiya ya Afrika Mashariki kwa kutumia lugha ya Kiswahili.	
3	Kuenea kwa lugha ya Kiswahili	Maarifa na ufahamu: Kuelezea njia ya Kiswahili katika kuenea kwake Stadi: Kuonesha njia ya ueneaji wa lugha ya Kiswahili toka pwani hadi Rwanda. Maadili na mwenendo mwema: Kujenga ushirikiano kati ya wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili.	8
-	Sarufi: Matumizi ya viambishi vyenye dhana ya masharti -nge-	Maarifa na ufahamu: Kubainisha viambishi vya hali ya masharti - nge - Stadi: Kutunga sentensi tofauti au kusimulia juu ya kisa fulani kwa kutumia hali ya masharti -nge-. Maadili na mwenendo mwema: Kufurahia matumizi sahihi ya Kiswahili kwa kuzingatia kanuni za kisarufi.	-
Tathmini ya mada			2
Vipindi vyote vya mada ya kwanza			28

☞ **Kila somo huwa na kazi za aina sita :**

- Kazi zinazohusu kusoma na ufahamu

- Kazi zinazohusu msamiati
- Kazi za sarufi
- Kazi zinazolingana na matumizi ya lugha
- Kazi za kusikiliza na kuzungumza
- Kazi za kuandika

Tnbh: Sarufi huja kila wakati ndani ya kila somo.

SOMO LA 1: MAANA YA LUGHA NA UMUHIMU WAKE

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kufafanua maana ya lugha na umuhimu wake kama chombo cha mawasiliano.
- Kueleza kimazungumzo na kimaandishi maana ya lugha na kutetea umuhimu wake katika jamii.

ii. Zana au Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1:(Uk. 3)

Katika makundi ya wanafunzi wawiliwawili, mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kutazama michoro kwenye ukurasa husika kisha watoe maoni yao kuhusu nafasi ya lugha katika jamii.

Kusoma na Ufahamu: (uk. 5)

Majibu

1. Wanaozungumziwa katika kifungu cha habari ni Mzee Gakuba, mke wake na watoto Kagabo na Mutesi.
2. Mzee Gakuba alizitembelea nchi kama Kenya, Tanzania na hata Uganda
3. Aliweza kubahatika sana na kufanikisha shughuli zake nyingi katika mataifa yote aliyotembelea kama vile kufanya biashara mbalimbali na kujenga urafiki na wafanyabiashara wengine wengi kutoka mataifa hayo.
4. Alikuwa katika kidato cha nne katika shule ya Sekondari ya Mugari.
5. Mzee Gakuba alikuwa anatumia lugha ya Kiswahili.

6. Mzee Gakuba alimpongeza Simoni mtoto wake kutokana na swali alilouliza kuhusu kutoelewana kwa watu wasemao lugha fulani kufika kwake kwenye kiwango hiki cha kutaka kujua mengi zaidi ya yaliyosemwa na watu.
7. Watu wanaweza kutoelewana, wakati watu hao wanaowasiliana hawaelewani juu ya lugha wanayoitumia, wanatumia lugha mbili tofauti.
8. Mama alisema kwamba maana ya lugha ni pana sana na hugusia kila sehemu ya maisha ya binadamu.”
9. Lugha ni chombo muhimu sana kinachotumiwa na binadamu wakati wanapotaka kuwasiliana kati yao na kuelewana. Lugha kama chombo cha mawasiliano humsaidia binadamu kueleza hisia zake, mawazo, na jinzi anavyoiona dunia na mazingira yake.
10. Ufupisho: Mwalimu awaelekeze wanafunzi kufupisha kifungu cha habari.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk. 6)

Mwalimu awaelekeze wanafunzi katika utungaji wa sentensi wanazounda kwa kutumia msamiati waliopewa. Mwalimu achunguze kwamba wanafunzi wanatumia msamiati huo kwa njia mwafaka.

Zoezi la 3:(uk. 6)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi waelekezwe jinsi ya kufanya kazi hii kwa kutumia mshale na kuhusisha maneno katika sehemu A na maana zake katika sehemu B.

Majibu:

Sehemu A	Sehemu B
1. Utamaduni	Jumla yote ya namna watu wanavyoishi
2. Kusimulia	Kutoa maelezo
3. Shughuli	Kazi
4. Kitindamimba	Mtoto wa mwisho kuzaliwa
5. Bara	Pande kubwa la nchi kavu la dunia lenye jumla ya nchi kadhaa na kuzungukwa na maji
6. Mwananchi	Mwenyeji wa nchi

7. Kuunganisha	Kushikanisha pamoja
8. Busara	Kufanya uamuzi wa mambo yanayofaa
9. Maoni	Mtazamo wa mtu juu ya jambo fulani
10. Kuridhika	Kutosheka na hali ilivyo au kukubaliana na jambo
11. Lengo	Shabaha
12. Kujivuna	Kuringa
13. Kushukuru	Kupongeza

Sarufi: Matumizi ya Kiambishi chenye Dhana ya Masharti –nge-

Zoezi la 4: (Uk. 7)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wajaadili kuhusu maana ya sentensi yenye kiambishi -nge-

Mwalimu awaombe wanafunzi kuunda sentensi zenye dhana ya masharti kwa kutumia kiambishi -nge-, halafu watunge sentensi tano zenye kiambishi hicho.

Hii ni mifano ya sentensi hizo:

1. *Tungekuwa na muda wa kutosha, tungezungumzia mengine mengi kuhusu lugha.”*
2. *Watoto wale wangejifunza, vizuri wangepewa zawadi nyingi”*
3. *Angejua Kiswahili, angeajiriwa.*
4. *Tungeamka mapema, tungemuona kiongozi.*
5. *Wangezingatia mawaidha ya mwalimu, wangeepuka adhabu waliyopewa.*

Zoezi la 5: (Uk. 7)

Katika makundi yao, wanafunzi waelekezwe kwa kuzikamilishe sentensi zifuatazo ili zilete maana kamili. Kwa mfano: Tungepanda miti kwenye milima, tungepata hewa safi.

Majibu

1. *Wangejua nia yangu katika kutetea haki za wanawake, wasingepuuzia maoni niliyotoa.*
2. *Ungeonana na daktari, ungeshauriwa kutotumia madawa ya kulevyu.*
3. *Vijana wangeupiga marufuku uasherati, bila shaka wangeepukana na maradhi ya ukimwi.*
4. *Barabara zote zingekuwa za lami, kila eneo nchini Rwanda lingekuwa na wasafiri wengi.*
5. *Wanafunzi wangeelewa somo vizuri, wangefaulu mitihani yao.*

6. Wazazi wangezingatiaushauri kutoka kwa walimu wa watoto wao, wangewasaidia watoto wao katika masomo yao.
7. Wangejua kuwa lugha ni chombo cha mawasiliano, wangetafuta mbinu za kujifunza lugha nyingi.
8. Wangejua kwamba Kiswahili ni lugha iliyovuka mipaka, wangekiteua Kiswahili kuwa lugha rasmi nchini mwao.
9. Wangechezea kiwanjani kwao, wangepunga magoli mengi.
10. Wangejua kuwa Kamali amekwishatoka hospitalini, wangemulisha habari za harusi za dada Rehema.

Zoezi la 6: (Uk. 8)

Wanafunzi katika makundi ya wawili wawili, watunge sentensi tano kwa kutumia kiambishi-ngecha masharti; kisha waeleze maana za sentensi hizo.

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 7:(Uk.8)

Wanafunzi katika makundi ya wawili wawili, wapange maneno kwa utaratibu unaofaa ili yaweze kuleta maana katika sentensi kamili. Mwalimu aongoze kazi ya wanafunzi na kuhakikisha kwamba wote wanashiriki kwenye kazi hiyo.

1. Kitabu cha lugha ambacho baba yetu alitununulia kimefurahisha watoto wote.
2. Baba yangu alipokea ujumbe kutoka kwa shangazi ambaye anaishi Kenya lakini hakuweza kumjibu.

Zoezi la 8: (uk.8)

Katika makundi yao, wanafunzi waagize kukamilisha sentensi hizi kwa kutumia maneno yanayofaa kati ya haya yafuatayo: alipuliza, rais, anafinyanga, rubani, ukaanza, nahodha, anacheza, anazungumza, anabweka, ananguruma, alitaga.

Majibu

1. Refarii **alipuliza** filimbi, mchezo **ukaanza**.
2. Mwanamziki huyu **anapiga** ngoma vizuri sana.
3. Mtoto wangu **anazungumza** vizuri lugha ya Kiswahili.
4. Mbwa **anabweka** nje ya nyumba yangu.
5. Kuku wetu **alitaga** mayai mengi sana.
6. Simba **ananguruma** huku msituni.
7. Baba yake **anafinyanga** vyungu vizuri sana
8. **Nahodha** huyu ni bingwa wa kuendesha meli.
9. **Rais** wetu anaongoza nchi vizuri sana.
10. **Rubani** yule anaendesha ndege za Rwandair.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 9: (uk. 9)

Mwalimu aombe wanafunzi kufanya makundi ya wanafunzi wawili wawili, wjadili kuhusu “Nafasi ya lugha katika mawasiliano” akitilia mkazo kwenye jinsi lugha inavyowaelimisha watu. Kisha wanafunzi wawasilishe mbele ya wenzao. Mwalimu ahakikishe kila mwanafunzi anaweza kuziandika hoja zilizowasilishwa na wenzake. Zaidi ya hivyo aoneshe hoja anazokubaliana nazo na zile asizokubaliana nazo.

Kuandika

Zoezi la 10: (Uk. 9)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Mwanafunzi atunge kifungu cha habari kuhusu mada: “Lugha ni chombo cha mawasiliano” akizingatia matumizi ya kiambishi “-nge-”. Hapa, mwalimu awaombe wanafunzi kuelekeza fikra zao kwenye matumizi ya lugha katika shughuli za kibiashara.

SOMO LA 2: ASILI YA KISWAHILI

☞ *Somo hili ni somo la tano katika Kitabu cha Mwanafunzi*

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kutaja maeneo ya asili ya lugha ya Kiswahili na chimbuko lake barani Afrika.
- Kueleza asili ya lugha ya Kiswahili, chimbuko lake pamoja na athari zake katika lugha nyingine.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk.28)

Katika jozi, mwalimu awaagize wanafunzi kutazama michoro na kutoa maoni yao kuhusu kile kinachoonekana kwenye michoro hiyo.

Kusoma na Ufahamu

1. Neno Kiswahili lilianza kutumika karne ya kumi na nne (Baada ya Kristo Kuzaliwa).
2. Neno hili lilitoka kwa wageni wa Kiarabu waliokuja barani Afrika kwa shughuli zao za kibiashara na kufika pwani ya Afrika Mashariki. Eneo hili lilipewa jina la “*sawahil*” (au sahel) kwa maana ya eneo la watu wa pwani, na “*sawahiliya*” (*Sawahel*) kumaanisha wenyeji wa sehemu hiyo. Neno “Sahel” baadaye lilileta jina jingine “Kiswahili” kwa maana ya lugha ya watu wa sehemu hiyo ya pwani, ambapo watu wenyewe waliitwa Waswahili.
3. Kuna mitazamo minne muhimu kuhusu asili ya Kiswahili: Mtazamo wa kwanza unatetea kuwa asili ya Kiswahili ni Kiarabu. Mtazamo wa pili hutetea Kiswahili kama lugha chotara, yaani mchanganyiko wa lugha za pwani na Kiarabu. Mtazamo wa tatu hutetea Kiswahili kuwa lugha ya kibantu, lakini mtazamo huu una mitazamo miwili ndani yake. Kwanza, lugha ya Kiswahili ilikuwepo toka zamani, kabla ya majilio ya wageni kwa baadhi ya watetezi. Kwa watetezi wengine, lugha ya Kiswahili ni mchanganyiko wa lugha tofauti za Kibantu zilizotumiwa sehemu ya pwani.
4. Baadhi ya watu waliofikiria kuwa Kiswahili kilitokana na Kiarabu kwani katika lugha ya Kiswahili kuna maneno mengi ya Kiarabu, tena Kiswahili kilitumiwa na wenyeji wa sehemu pwani ambao walikuwa Waislamu. Kwa kuwa uislamu uliletwa na Waarabu, basi wao husisitiza kuwa lugha ya Kiswahili imeletwa na Waarabu hao. Maneno matatu ya Kiarabu yanayopatikana katika Kiswahili ni kama laki, elimu, fahamu.
5. Kusema kwamba lugha ni “chotara” ni kumaanisha kuwa lugha hiyo inatokana na mchanganyiko wa lugha mbili au zaidi.

6. Asili ya Kiswahili ni sehemu ya pwani ya Afrika Mashariki.
7. Lahaja za Kiswahili ambazo zinapatikana katika kifungu ni Kimakunduchi, Kihadimu, Kitumbatu, Kibajuni, Kisiu na Kiamu.
8. Waarabu walifika kwenye sehemu za pwani Afrika Mashariki kwa lengo la kufanya biashara.
9. Ni lazima kuchunguza kwa makini maoni ya watu mbalimbali kuhusu asili ya lugha ya Kiswahili kwa ajili ya kutopotosha watu wenye hamu ya kujua mengi kuhusu asili ya lugha ya Kiswahili ambayo ni ya thamani kubwa katika Afrika nzima na hata nje yake.
10. Lugha nyingine za kibantu zilizozungumziwa kifunguni ni Kinyarwanda, Kirundi na Kiswahili.

Msamiati

Zoezi la 2: (Uk. 30)

Katika jozi, wanafunzi waagizwe kuandika maana za maneno kwa kuzingatia matumizi yake katika kifungu, kisha watunge sentensi kwa kutumia maneno hayo:

Majibu

1. **Kibantu:** Kundi la lugha zenye mfumo wa ngeli za majina na viambishi ambazo zinazungumzwa kusini mwa jangwa la Sahara kama vile Kiswahili, Kinyarwanda, Kilingala, Kizulu kwa uchache.
2. **Chotara:** Mtu aliyezaliwa na wazazi wa rangi mbalimbali ama mbegu zinazotokana na mchanganyiko wa aina mbili za mbegu. Lugha chotara ni ile inayotokana na mchanganyiko wa lugha mbili.
3. **Chimbuko:** mahali kitu kilipoanzia
4. **Pwani:** Sehemu iliyo kandokando ya bahari yaani mwambao.
5. **Mawasiliano:** Upashanaji wa habari kwa njia mbalimbali kama simu, barua, mdomo, n.k.
6. **Maarufu:** Mtu au kitu ambacho kinajulikana kila mahali.
7. **Utu:** Hali ya kuwa na tabia zinazolingana na hadhi ya mtu/ ubinadamu.
8. **Utamaduni :** Mila, asili, jadi na desturi za kundi la jamii fulani.
9. **Lahaja:** Tofauti katika matamshi, maumbo na matumizi ya maneno katika maeneo mbalimbali kwa lugha yenye asili moja.

10. **Watetezi:** Watu ambao wanapigania haki au jambo la mtu mwingine ili asionewe; wagombozi.

➤ *Kila kundi litatungasentensi zake.*

Sarufi: Matumizi ya Viambishi vyenye Dhana ya Masharti -ngali-

Zoezi la 3: (uk31)

Katika makundi madogomadogo, mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kusoma sentensi walizopewa, kisha waeleze matumizi halisi ya kiambishi -ngali- katika sentensi hizo.

Maelezo muhimu

Kama kiambishi chenye dhana ya masharti **-nge-** ambacho tulikiona awali, kiambishi cha masharti **-ngali-** huweza kutumika kwa hali moja na **-nge-** bila tofauti. Ni kusema kwamba kiambishi kimoja kinaweza kutumika badala ya kingine. Katika kukanusha kiambishi **-si-** huongezwa na kuwa **-singali-**.

Zoezi la 4: (Uk. 31)

Katika jozi, wanafunzi waagizwe kujaribu kujaza sentensi zenye kiambishi -ngali-.

Majibu pendekezi

1. Tungalikuja, **tungalionana.**
2. Tungalionana, **tungalimaliza.**
3. Tungalikuwa na pesa, **tungalisafiri.**
4. Wapishi wungalikuwa na viungo, **wangalipika.**
5. Wafanyabiashara wale wungalilipa ushuru **wasingaliadhibiwa.**

Zoezi la 5: (Uk. 31)

Katika jozi, wanafunzi waelekezwe kwakuandika sentensi katika hali kanushi.

Majibu

1. **Msingalipendana, msingalijenga** umoja.
2. **Msingalifanya** kazi vizuri, **msingalifaulu** mtihani.

3. **Wasingaliomba, wasingalipewa.**
4. Wazee **wasingalikuwepo**, mambo **yingalisawazishwa.**
5. Kioo **kingalianguka, kingalivunjika.**

Zoezi la 6: (Uk. 32)

Katika jozi, wanafunzi waelekezwe kwa *kuandika sentensi katika hali yakinishi.*

Majibu

1. Yeye **angalizungumza** vizuri, **tungalielewana.**
2. **Ungalijua** hatari ya ukimwi, **usingaliyafanya** hayo.
3. Chumba **kingalisafishwa, kingalipendeza.**
4. Mwashu **angalikuwa** makini, nyumba **ingalikuwa** imara.
5. Gari **lingalikuwa** zuri, **tungalifika** mapema.

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 7:(uk. 32)

Katika makundi madogomadogo, wanafuzi waagizwe kusoma kifungu kwa kujaza nafasi zilizoachwa wazi, wakitumia baadhi ya maneno kutoka kwenye kifungu walichosoma mwanzoni mwa somo, ili kiweze kuleta maana kamili:

Maneno yafuatayo ndiyo yaliyopendekezwa:

Mzee Ngirimana na mkewe huwasiliana katika lugha ya Kinyarwanda. Lugha hiyo ni lugha ya **Kibantu** kama vile Kiswahili na Lingala. Mzee Hassan ambaye ni rafiki yake Mzee Ngirimana ni Muislamu. Kila Ijumaa huenda **msikitini** na kusali katika lugha ya **Kiarabu**. Zabibu Binti yake Hassan aliolewa na mwanaume Mwarabu. Hivi sasa **amejifungua** watoto wawili. Watoto hao **huwasiliana** katika mchanganyiko wa Kinyarwanda na Kiarabu. Lugha wanayoitumia huitwa lugha **chotara**. Asili ya Kiswahili ni **pwani** ya Afrika Mashariki, ilhali ya Kinyarwanda ni nchini Rwanda. Sasa **asili** ya lugha ya watoto hao ni ipi?

Kasimu na Tumusifu, wajukuu zake Mzee Hassan wanasoma katika kidato cha nne mchepuo wa lugha. Jana mwalimu wa Kiswahili aliwapa kazi ya nyumbani. Kazi hiyo ni ya kutaja lahaja kumi za Kiswahili.

Zoezi la 8: (uk. 32)

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili wawili kisha awaombe kusoma maelezo muhimu waliyopewa kuhusu asili ya Kiswahili. Wanafunzi nao wasome maelezo katika kitabu cha mwanafunzi huku wakibainisha hoja muhimu zinazoambatana na asili ya lugha ya Kiswahili. Mwalimu kwa upande wake ahakikishe kwamba hoja zifuatazo zimebainishwa:

- **Kuna mitazamo tofauti kuhusu asili ya Kiswahili:**

- Kiswahili ni Kiarabu.
- Kiswahili ni lugha Chotara yaani mchanganyiko wa lugha za pwani na Kiarabu.
- Kiswahili ni lugha ya Kibantu.
- Kiswahili ni pijini ambayo baadaye ilikomaa na kuwa krioli.
- Waarabu walikuja sehemu za pwani ya Afrika ya mashariki ambapo lahaja za Kiswahili zilikuwa zikitumika.
- Lugha ya Kiswahili ilikuwa ikitumiwa na Waswahili waliokuwa na utamaduni wao.
- Lugha ya Kiswahili ilikuwepo toka zamani kabla ya maajilio y awageni.
- Kiswahili ni luha yenye thamani kubwa barani Afrika na hata nje yake.
- Kiswahili ni lugha ya Kibantu yenye uhusiano na lugha nyingine za Kibantu.
- Chimbuko la Kiswahili ni sehemu ya pwani ya Afrika Mashariki.
- Kiswahili kina lahaja mbalimbali: Lahaja walizopata ni hizi zinazofuata: Kimakunduchi, Kihadimu, Kitumbatu, Kibajuni, Kisiu, Kiamu, Kingozi, Kingwana, Kimvita, Kimashomvi, Kivumba, kimwami, Kipate, Kimtang'ata, ...

Kusikiliza na kuzungumza

Zoezi la 9:(Uk. 33)

Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wanne wanne kwanza. Kisha, ahakikishe kwamba wanafunzi wanajadiliana kuhusu mitazamo minne ya asili ya lugha ya Kiswahili. Vilevile mwalimu atathmini majadiliano ya wanafunzi kwa kuchunguza ikiwa

makundi yote yameweza kupata hoja za kutosha kwa kutetea kila mtazamo na kuutathmini kulingana na ukweli uliopo kuhusu asili ya Kiswahili.

Zoezi la 10: (uk. 32)

Katika makundi yao mwalimu awaagize wanafunzi kujadiliana kuhusu mitazamo mbalimbali ya asili ya lugha ya Kiswahili.

➤ *Kila kundi litatoa mtazamo wake.*

Kuandika

Zoezi la 11: (uk.32)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Kila mwanafunzi atunge kifungu chenye mada ifuatayo:

“Manufaa ya Kiswahili kwa wananchi wa Afrika Mashariki.”

SOMO LA 3: KUENEA KWA LUGHA YA KISWAHILI

☞ *Somo hili ni somo la sita katika Kitabu cha Mwanafunzi*

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kuelezea njia ya Kiswahili katika kuenea kwake;
- Kuonesha njia ya ueneaji wa lugha ya Kiswahili toka pwani hadi Rwanda.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa ametambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (Uk. 33)

Katika makundi yao, mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kutazama michoro na kutoa majibu.

Kusoma na ufahamu

Majibu (uk.35)

1. Mbali na nchi za Bara la Afrika, Kiswahili kinafundishwa huko Ujerumani, Uingereza, Ufaransa na Marekani.
2. Tunaposema kwamba lugha imeenea ni kumaanisha kuwa lugha hiyo imeongeza idadi ya watumiaji wake katika nchi inamotumika, hata nje ya nchi hiyo.
3. Kiswahili hutumika sana katika shughuli za kibiashara, elimu, siasa, dini pamoja na vyombo vya habari.

4. Watumwa ni raia weusi wa Afrika waliouzwa toka bara la Afrika kuelekea Marekani na kufanyishwa kazi bila ujira.
5. Wakifikiri kuwa lugha ya Kiswahili ilikuwa rahisi kujifunza kuliko lugha za kiasili, hivyo ilirahisisha mawasiliano baina yao na Waafrika.
6. Wamishenari waliamua kutumia lugha ya Kiswahili kuwahubiria waumini wao kwa madhumuni ya kuweza kueneza Injili.
7. Wakoloni walikuja barani Afrika kwa malengo mbalimbali k.v ukoloni, kueneza Injili, kutafuta mali, n.k.
8. Lugha zingine ni pamoja na Kifaransa, Kingereza, Kireno, n.k.
9. Kiswahili kimezitajirisha lugha nyingi na msamiati wake. Mfano wa Kinyarwanda: maneno k.v sahani, meza, nyundo, mpanga, kijiko, n.k. Maneno haya yalitoka katika Kiswahili.
10. Ujuzi wa Kiswahili una umuhimu mkubwa kama vile; kufanya shughuli mbalimbali katika nchi zinazotumia lugha ya Kiswahili, kuwa na marafiki wengi, n.k.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk.35)

Katika makundi yao, mwalimu awaagize wanafunzi kutafuta maana za msamiati kulingana na matumizi yake katika kifungu ulichosoma, kisha watunge sentensi kwa kutumia maneno hayo.

1. **Sambaa:** enea kila mahali, zaga.
2. **Wenyeji:** watu ambao wamezaliwa mahali fulani na wakaendelea kukaa hapo.
3. **Watumwa:** watu wanaomilikiwa na wengine na kufanyishwa kazi bila ya ujira.
4. **Rasilimali:** jumla ya mali alizo nazo mtu, shirika au nchi.
5. **Warishurutisha:** walilazimishwa
6. **Kamati :** kikundi cha watu waliochaguliwa ili kushughulika na kazi fulani.
7. **Mathalani:** kwa mfano
8. **Ubakaji:** hali ya kumkamata mtu na kuzini naye bila ridhaa yake.
9. **Imani :** mambo anayokubali mtu kuwa ni ya kweli na anayopaswa kuyaheshimu, hasa katika dini.

10. **Kuimarisha:** kufanya kuwa imara, madhubuti.

➤ *Wanafunzi watatunga sentensi mbalimbali.*

Zoezi la 3: (Uk. 35)

Katika makundi yao, mwalimu awaelekeze wanafunzi kukamilisha sentensi kwa kutumia maneno haya: kimesambaa, kuimarisha, watumwa, vituo, walishurutishwa, wakazi, kamati, imani, mamlaka, idhaa.

Majibu.

1. walishurutishwa
2. Watumwa
3. kimesambaa
4. wenyeji
5. vituo
6. idhaa
7. kamati
8. mamlaka
9. imani
10. kuimarisha

Sarufi: Matumizi ya Viambishi vyenye Dhana ya Masharti

Zoezi la 4: (uk. 36)

Katika makundi yao, mwalimu awaagize wanafunzi kuandika sentensi kwa kutumia viambishi vyenye dhana ya masharti -ngali-.

Majibu

1. Mngalipendana, mngaliunda umoja.
2. Mngalijifunza kwa bidii, mngalishinda mtihani.
3. Wangaliomba, wangalipewa.
4. Wazazi wangalikuwepo, mambo yangalisawazishwa.
5. Mtoto angalianguka, angalivunjika mguu.

Zoezi la 5: (Uk. 36)

Katika makundi yao, wanafunzi waelekezwe kwa kuandika katika hali kanushi.

Majibu

1. Msingalionana, msingalisalimiana.
2. Msingaliamka mapema, msingalifika shuleni kwa wakati ufaao.
3. Wasingaliomba msaada, wasingaliupewa.
4. Wazee wasingalikuipo, mambo yasingalisawazishwa.
5. Asingalishiriki mashindano hayo, asingalichaguliwa.

Matumizi ya lugha

Zoezi la 6:(uk. 37)

Mwalimu awaongoze wanafunzi kwa kutambua kwenye jedwali msamiati uliofundishwa katika kifungu cha habari.

A	O	P	K	I	S	W	A	H	I	L	I	T
G	A	C	I	D	H	A	A	N	O	E	M	E
A	F	G	W	W	D	L	R	T	L	N	A	L
J	R	A	A	A	V	I	H	K	U	G	N	E
K	I	U	T	A	A	S	I	S	I	O	I	V
L	K	Y	U	R	J	H	O	P	W	A	N	I
O	A	R	M	A	B	U	R	U	N	D	I	S
D	A	F	W	B	A	R	W	C	D	S	O	H
E	R	D	A	U	D	U	A	S	I	A	M	E
K	E	N	Y	A	H	T	N	F	O	A	A	N
A	B	C	V	T	I	I	D	A	D	I	L	I
M	N	H	E	K	U	S	A	M	B	A	A	L
A	L	I	L	I	S	H	W	A	L	E	W	E
T	S	O	P	R	S	W	U	V	W	Y	I	Z
I	N	J	E	Z	B	A	R	A	C	D	H	A

Zoezi la 7: (uk.38)

Mwalimu ahakikishe kuwa wanafunzi wanasoma maelezo muhimu kisha mwalimu awaongoze katika majadiliano kuhusu ueneaji wa lugha ya Kiswahili.

(Maswali ya kuongoza mjadala ni pamoja na Nini maana ya kuenea? Kiswahili kilienea kuanzia wapi? Zipi ni njia zilizotumika kueneza Kiswahili? Njia zipi zilitumika kueneza Kiswahili nchini Rwanda?)

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 8: (uk.38)

Mwalimu aunde makundi ya wanafunzi wanne wanne kisha awambie wajadili kuhusu nafasi ya Kiswahili barani Afrika. Badaye wawasilishe maoni yao mbele ya wenzao.

Kuandika

Zoezi la 9: (uk. 38)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Mwalimu awombe mwanafunzi kutunga kifungu cha habari kuhusu “Kiswahili ni lugha muhimu” akitumia kivumishi cha masharti “-ngali”. Mwalimu awaongoze kunapohitajika.

1.6.MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI

1.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi

❖ Sarufi: Matumizi ya viambishi nyenye masharti

Zoezi la 1: Soma maelezo muhimu kuhusu viambishi vyenye masharti kisha ufanye mazoezi yatakayofuata.

Tunapotunga sentensi zenye masharti huwa tunatumia viambishi vya masharti “-nge-” –ngali- na –ngeli- katika sehemu zote mbili za sentensi. Viambishi hivi huweza kutumika kwa hali moja bila ya tofauti. Ni kusema kwamba kiambishi kimoja kinaweza kutumika badala ya kingine.Sentensi zenye masharti hukanushwa kwa kutumia kikanushi “-si-” .

Kwa mifano:

- Kama Petero asingekataa kujifunza kwa bidii, angezungumza na mfanyabiashara yule bila wasiwasi.

- Kama Petero **asingalikataa** kujifunza kwa bidii, angalizungumza na mfanyabiashara yule bila wasiwasi.
- Kama Petero **asingelikataa** kujifunza kwa bidii, angelizungumza na mfanyabiashara yule bila wasiwasi.

Kanusha sentensi zifuatazo:

1. Ningelijua, ningelichanjwa ili kujikinga na ugonjwa wa kifua kikuu.
2. Mngalionana, mngalisalimiana.
3. Mngaliamka mapema, mngalifika shuleni kwa wakati ufaao.
4. Ningefika nyumbani mapema ningemsalimu binamu yangu.
5. Tungetilia maanani maonyo ya kiranja wetu tungeshinda mtihani wa Kiswahili.

❖ Matumizi ya lugha

Zoezi la 2: Katika makundi yenu someni maelezo yafuatayo, kisha mjibu maswali hapo chini.

Lugha ni mojawapo ya vipengele vya utamaduni wa jamii na tena ni chombo cha utamaduni. Hii ni kwa sababu chombo hiki hutumiwa kuwasilisha amali, mila na desturi zote za jamii. Lugha ndio uti wa mgongo wa utamaduni. Kila jamii hutambulishwa na lugha fulani na ndiyo inayosaidia kuitofautisha na jamii nyingine. Kusingekuwepo lugha katika jamii, kusingekuwepo mawasiliano na utamaduni wa jamii husika usingeelezewa na kuhifadhiwa.

Lengo kuu la lugha katika jamii ni pamoja na kuwafanya watu wawasiliane kwa kupashana habari. Kujua lugha fulani kunamwezesha mtu kujipatia marafiki, kukuza ujuzi kwa kusoma maandishi mbalimbali au kwa kufuata vipindi mbalimbali kwenye redio, runinga na tovuti. Kwa kutumia lugha, binadamu huwasilisha maoni yake, fikra zake, hisia zake, matata na nia zake kwa binadamu wengine. Kutumia lugha moja katika jamii kunaweza kuwa na faida pamoja na hasara mbalimbali kutokana na mazingira ya jamii.

Kwa upande mmoja, utumiaji huu wa lugha moja hukuza umoja, ushikamano, ushirikiano, na amani miongoni mwa wanajamii wanaotumia lugha hiyo. Vilevile, utumiaji wa lugha moja katika jamii huweza kusaidia kiuchumi na kisiasa kwa sababu wafanyabiashara, viongozi na wananchi wote huwasiliana moja kwa moja bila kikwazo chochote cha lugha.

Kwa upande mwingine, hasara za kutumia lugha moja katika jamii nazo hujitokeza pale wanajamii hawawezi kuwasiliana na ulimwengu mzima. Wao hujifungia mahali pamoja na kujiwekea mipaka ya kupata habari na kujua yanayotendeka katika jamii nyingine. Kutojua yanayojiri nje ya jamii yao ni hasara kwa sababu katika dunia ya leo teknolojia na sayansi zimeendelea na kuifanya dunia iwe kama kijiji kimoja. Leo hii, elimu, sayansi na teknolojia ni mambo muhimu yanayomfanya mwanajamii atie bidii kujifunza lugha mbalimbali kwani lugha hizo humsaidia kuwasiliana na kujua mengi kutoka kwa jamii nyingine.

Rwanda kama nchi inayozungukwa na nchi zinazotumia Kiswahili, itanufaika kwa kutumia lugha ya Kiswahili. Vilevile lugha ya Kiswahili ina umuhimu mkubwa sana katika Jumuiya ya Afrika Mashariki kwa kuwa lugha hii ndiyo lugha rasmi inayotumiwa katika Jumuiya hii.

Lugha ya Kiswahili iliingia nchini Rwanda pamoja na Wajerumani walioingia nchini miaka ya 1890. Watu waliofuatana nao walikuwa wazungumzaji wa lugha ya Kiswahili na waliweza kuwasaidia Wajerumani hao kama wapagazi na wakalimani wao. Shughuli za kiutawala, kidini na kiabishara nazo zilichangia kueneza lugha ya Kiswahili.

Baada ya Vita vya Kwanza vya Dunia na kuanguka kwa utawala wa Ujerumani, Rwanda ilitawaliwa na Ubelgiji ambao ulihimiza matumizi ya Kifaransa kilichochukua nafasi ya lugha ya Kiswahili. Tangu zama hizo Kiswahili hakikupewa heshima kwani Wanyarwanda wengi walianza kukichukulia kama lugha isiyofaa kuzungumzwa na mtu yeyote mwenye mienendo myema. Lugha ya Kiswahili ilihusishwa na watu wenye tabia mbaya kama vile wadanganyifu na watu wasioweza kuaminika katika jamii.

Baada ya kupata uhuru, Kiswahili kilishughulikiwa hata kama mtazamo mbaya wa Wanyarwanda wengi kuhusu lugha ya Kiswahili uliendelezwa. Kwa mfano, tangu wakati huo, Kiswahili kilifundishwa katika shule za sekondari na chuo Kikuu Cha Rwanda. Vilevile, matangazo mengi katika Kiswahili yalipitishwa kwenye Redio Rwanda ambapo vipindi mbalimbali viliweza kufurahisha walioweza kuelewa lugha hiyo.

Baada ya Mauaji ya Kimbari dhidi ya Watutsi yaliyotokea mnamo mwaka wa 1994, matumizi ya Kiswahili nchini Rwanda yaliwafanya Wanyarwanda wengi wabadilisha mtazamo hasi waliokuwano kuhusu lugha hiyo. Wao walianza kuiona kama lugha muhimu ya kuwaunganisha

na raia wengine kutoka mataifa mengine jirani. Hali hii ilijibainisha wazi wakati Serikali ya Rwanda ilipoamua kujiunga na nchi nyingine katika Jumuiya Afrika Mashariki.

Wakati huu, Serikali ya Rwanda imeidhinisha kuwa Kiswahili kiwe lugha rasmi kando ya lugha nyingine rasmi zinazotumiwa nchini Rwanda. Shuleni lugha hii inafundishwa katika shule nyingi. Wanyarwanda wengi wanaendelea kufurahia hatua zilizopigwa na huzidi kukitumia katika kushirikiana na wananchi wengine katika shughuli zao za kibiashara, kidini, kisiasa, kitamaduni, na kadhalika.

Kwa kifupi, Kiswahili kimetoka mbali na kufanya safari yenye mabonde, kikapiga mbizi katika bahari ndefu na kuibuka na ushindi unaoshangiliwa na kila Mnyarwanda. Sisi sote tunakipigia makofi na kukitakia maendeleo imara. Tuendeleo kukipenda kama lugha yenye kuimarisha umoja wa Waafrika wote.

Maswali

1. “Lugha ndio uti wa mgongo wa utamaduni.” Eleza
2. Lipi ni lengo kuu la kujua lugha?
3. Kutumia lugha moja katika jamii kunaweza kuwa na faida pamoja na hasara mbalimbali. Jadili.
4. Ni hatua kubwa ipi iliyopigwa na serikali ya Rwanda kwa kuendeleza lugha ya Kiswahili?

1.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu

Katika masomo ya mada hii kuna masomo yaliyoambatanishwa na kufanya somo moja. Maelezo muhimu ya masomo hayo yaliyoondolewa, yalitiwa katika maelezo ya ziada kwa mwanafunzi hapo juu kama sehemu ya sarufi na matumizi ya lugha. Kwa hiyo, mwalimu ana wajibu wa kuchunguza vizuri ili wanafunzi wasome maelezo hayo kwa kuweza kufikia malengo ya somo kama yalivyoonyeshwa katika muhtasari wa somo (mtaala). Isitoshe mazoezi yaliyotolewa yalijibiwa ili kusaidia mwalimu kufanikisha somo lake. Majibu ya mazoezi yaliyotolewa ni haya yafuatayo:

***Zoezi la 1:** Kazi hii ifanyike kwa jozi, mwalimu awaagize wanafunzi kwa kukanusha sentensi.*

1. Nisingelijua, nisingelichanjwa ili kujikinga na ugonjwa wa kifua kikuu.
2. Msingalionana msingalisaliniana.
3. Msingaliamka mapema, msingalifika shuleni kwa wakati ufaao.
4. Nisingefika nyumbani mapema nisingemsalimu binamu yangu.
5. Tusingetilia maanani maonyo ya kiranja wetu tusingeshinda mtihani wa Kiswahili.

Zoezi la 2: Kazi hii ifanyike kwa makundi madogomadogo, mwalimu awaagize wanafunzi kusome maelezo na kujibu maswali.

Majibu

1. Lugha ndio uti wa mgongo wa utamaduni kwa sababu lugha inaeleza utamaduni. Kila jamii hutambulishwa na lugha fulani na ndiyo inayosaidia kuitofautisha na jamii nyingine. Kusingekuwepo lugha katika jamii, kusingekuwepo mawasiliano na utamaduni wa jamii husika usingeelezewa na kuhifadhiwa.
2. Lengo kuu la lugha katika jamii ni pamoja na kuwafanya watu wawasiliane kwa kupashana habari. Kujua lugha fulani kunamwezesha mtu kujipatia marafiki, kukuza ujuzi kwa kusoma maandishi mbalimbali au kwa kufuata vipindi mbalimbali kwenye redio, runinga na tovuti.)
3. Utumiaji huu wa lugha moja hukuza umoja, ushikamano, ushirikiano, na amani miongoni mwa wanajamii wanaotumia lugha hiyo. Vilevile, utumiaji wa lugha moja katika jamii huweza kusaidia kiuchumi na kisiasa kwa sababu wafanyabiashara, viongozi na wananchi wote huwasiliana moja kwa moja bila kikwazo chochote cha lugha.
4. Kwa upande mwingine, hasara za kutumia lugha moja katika jamii nazo hujitokeza pale wanajamii hawawezi kuwasiliana na ulimwengu mzima. Wao hujifungia mahali pamoja na kujiwekea mipaka ya kupata habari na kujua yanayotendeka katika jamii nyingine. Kutojua yanayojiri nje ya jamii yao ni hasara kwa sababu katika dunia ya leo teknolojia na sayansi zimeendelea na kuifanya dunia iwe kama kijiji kimoja. Leo hii, elimu, sayansi na teknolojia ni mambo muhimu yanayomfanya mwanajamii atie bidii kujifunza lugha mbalimbali kwani lugha hizo humsaidia kuwasiliana na kujua mengi kutoka kwa jamii nyingine.
5. Serikali ya Rwanda imeidhinisha kuwa Kiswahili kiwe lugha rasmi.

1.7. TATHMINI YA MADA

(Uk.47)

Majibu

1. Mwalimu awaongoze wanafunzi kufanya mazungumzo kuhusu ueneaji wa lugha ya Kiswahili katika sehemu mbalimbali.

Mambo ya kuzingatiwa:

- Asili ya Kiswahili na chimbuko lake
- Shughuli zilizochangia kukieneza Kiswahili katika sehemu mbalimbali
- Nchi za Afrika zinazotumia lugha ya Kiswahili leo hii
- Jinsi Kiswahili kilivyoenea nchini Rwanda

2. Mwalimu awaongoze wanafunzi kutunga kifungu cha habari kuhusu umuhimu wa lugha ya Kiswahili wakitumia hali ya masharti.

Mambo ya kuzingatiwa:

- Elimu kuhusu ulimwengu
- Shughuli za biashara
- Mawasiliano
- Ushirikiano

1.8. MAZOEZI YA ZIADA YA UJIFUNZAJI

1.8.1. Mazoezi ya urekebishaji

Majibu ya maswali ya kuwasaidia wanafunzi wenye kiwango cha chini.

- i) Ningekuwa daktari, ningesaidia mgonjwa.
- ii) Angalizungumza vizuri, angalielewana naye.
- iii) Wanafunzi wasingalijifunza kwa bidii wasingalifaulu mtihani.
- iv) Nisingekuwa na ujuzi kamili, nisingejibu swali hilo.
- v) Gari lingalikuwa zuri, lingalifika mapema.

1.8.2. Mazoezi ya uimarishaji

1. Tunga sentensi sahihi kwa kutumia maneno yafuatayo:

- i) Kuenea
- ii) Jumuiya
- iii) Wenyeji
- iv) Lugha rasmi
- v) Jamii

Sentensi pendekezi:

- i. Baada ya uhuru lugha ya Kiswahili ilienea sana nchini Rwanda.
- ii. Jumuiya ya Afrika Mashariki inaundwa na nchi sita.
- iii. Wenyeji wa pwani walizungumza Kiswahili kwa mara ya kwanza
- iv. Nchini Rwanda kuna lugha rasmi nne ambazo ni pamoja na Kinyarwanda, Kiingereza, Kifaransa na Kiswahili.
- v. Jamii ya Watanzania inatumia lugha ya Kiswahili.

1. Tumia **-ngeli- katika njia mwafaka.**

Kwa mfano : Hakumuona daktari na hakupona.

Jibu : Angelimuona daktari angelipona

- a. Hakupewa kitabu ndipo hakufaulu
- b. Alikataa kunisalimia na sikumjibu.
- c. Hakufika mapema ndipo hakuniona
- d. Ulisahau kufunga mlango na tukaibiwa
- e. Kalamu haikuwepo ndipo hakuandika

Majibu :

- a) Angelipewa kitabu angelifaulu.
- b) Asingelikataa kunisalimia ningelimjibu.
- c) Angelifika mapema angelionona.
- d) Usingelisahau kufunga mlango tusingeliibiwa.
- e) Kalamu ingelikuwepo, angeliandika.

1.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka

Mapendekezo ya maswali na majibu kwa wanafunzi werevu wenye kipaji cha hali ya juu.

Jibu maswali yafuatayo:

1. Ni nini maana ya lugha?
2. Taja nchi za Afrika zinazotumia Kiswahili.
3. Asili ya Kiswahili ni ipi ?
4. Ni shughuli gani zilizochangia kueneza Kiswahili kwenye sehemu mbalimbali ulimwenguni?
5. Kiswahili kina umuhimu gani kwa Wanyarwanda?
6. Serikali ya Rwanda ilifanya nini kwa kuimarisha matumizi ya Kiswahili nchini Rwanda?

Majibu

1. Lugha ni chombo cha mawasiliano kati ya watu.
2. Nchi za Afrika zinazotumia Kiswahili ni Tanzania, Kenya, Rwanda, Burundi, Uganda, Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo, Msumbiji, n.k
3. Asili ya Kiswahili ni pwani ya Afrika Mashariki.
4. Shughuli zilizochangia kueneza Kiswahili katika sehemu mbalimbali ulimwengunini shughuli ya kibiashara, ukoloni, dini na kuingiliana kwa wageni na Waswahili.
5. Umuhimu wa kiswahili kwa Wanyarwanda ni kuwawezesha kuwasiliana na raia wa Afrika ya Mashariki, kufanya biashara nao na kupanga miradi ya kujiendeleza.
6. Serikali ya Rwanda iliingiza lugha ya Kiswahili katika shule za Rwanda na kuiidhinisha kuwa mojawapo ya lugha rasmi zinazotumiwa nchini Rwanda.

MADA KUU YA 2: LUGHA KATIKA SANAA

MADA NDOGO: FASIHI KATIKA KISWAHILI

2.1 Uwezo Upatikanao katika Mada

Kueleza fasihi katika Kiswahili kwa ujumla kama sanaa inayoshughulikia jamii kwa kurahisisha mawasiliano ndani yake; Kusanifisha lugha ya Kiswahili kwa kutumia kwa ufasaha majina ya ngeli ya LI-YA.

2.2 Ujuzi wa Awali

Katika mada ya kwanza, mwanafunzi ameshughulikia masomo yenye muhtadha wa lugha kama vile Maana ya lugha, umuhimu wa lugha na lugha katika jamii. Kwa hiyo, mada hii imekuja kuyaongezea masomo hayo ya awali kwa kusisitizia lugha kama kifaa muhimu cha sanaa.

2.3 Kidokezo cha mada na maelekezo yake

2.3.1 Kazi ya kidokezo cha mada

Mwandishi wa vitabu, habari mbalimbali, mashairi au nyimbo hutumia lugha katika kazi zake za utungaji. Mfanyanzi hutumia udongo kwa kutengeneza vyungo. Seremala hutumia mti kwa kutengeneza meza au kiti. Kwa kutegemea mifanohii, jadili maana ya fasihi.

2.3.2 Maelekezo ya kazi ya kidokezo cha mada

Kwa kutumia mbinu ya fikiri – jozi – shiriki, mwalimu awaongoze wanafunzi kutambua kuwa fasihi haiwezekani bila matumizi ya lugha.

2.4 Orodha ya Masomo na Tathmini

	Kichwa cha somo	Malengo ya kujifunza (kutoka muhtasari: Maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema)	Idadi ya vipindi
1	Sanaa na dhima yake katika jamii	Maarifa na ufahamu: Kufafanua maana ya sanaa na dhima yake katika jamii. Stadi: Kueleza kimazungumzo na kimaandishi maana ya sanaa na kutetea umuhimu wake katika jamii Maadili na mwenendo mwema: Kuiuhamu sanaa katika ujenzi wa jamii	10

		na maendeleo yake.	
2	Dhana ya fasihi na umuhimu wake katika jamii	Maarifa na ufahamu : Kuelezea dhana ya fasihi na wajibu wake katika jamii. Stadi: Kutetea dhima ya fasihi katika mafanikio ya jamii. Maadili na mwenendo: Kuimarisha fasihi kama kazi ya sanaa inayorahisisha mawasiliano katika jamii	12
3	Dhana ya fasihi simulizi na tanzu zake	Maarifa na ufahamu: Kubainisha tanzu za fasihi simulizi na kuonesha mchango wa kila tanzu katika maendeleo ya nchi. Stadi: Kueleza dhana ya fasihi simulizi na kutofautisha tanzu zake. Maadili n mwenendo mwema: Kuhifadhi kazi za fasihi simulizi kama maktaba ya utamaduni wa jamii.	20
4	Sarufi: Matumizi ya majina ya ngeli ya LI-YA -	Maarifa na ufahamu: Kubainisha majina ya ngeli ya LI – YA - Stadi: Kutumia kwa usahihi viambishi nafsi vya majina ya ngeli ya LI – YA – katika umoja na wingi. Maadili na mwenendo mwema: Kujivunia matumizi sahihi ya Kiswahili kwa kuzingatia kanuni za kisarufi.	
Tathmini ya mada ya pili			2
Jumla ya idadi ya vipindi			44

Maelekezo kuhusu uandaaji wa masomo yaliyoonyeshwa hapo juu

- **Vipengele vya muundo wa somo**

Kila somo hujengwa na vipengele vifuatavyo:

1. Kusoma na ufahamu vifungu vya habari
2. Msamiati kuhusu vifungu vya habari vilivyosomwa
3. Matumizi ya lugha

4. Kusikiliza na kuzungumza
5. Sarufi
6. Kuandika

SOMO LA 1: SANAA NA DHIMA YAKE KATIKA JAMII

i) Malengo ya ujifunzaji

Kueleza kimazungumzo na kimaandishi maana ya sanaa na kutetea umuhimu wake katika jamii.

ii) Zana au Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwanafunzi, Kidato cha nne
- Mwongozo wa mwalimu, Kidato cha nne
- Tarakilishi, projekta
- Redio rekoda au simu janja
- Ubao, chaki
- Michoro au picha za sanaa mbalimbali
- Kamusi sanifu ya Kiswahili
- Mtandao wa intaneti

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

iii) Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika hatua hii, mwalimu atafute mbinu mbalimbali zitakazomwezesha kufika kwenye malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atatilia mkazo

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Kwa sababu mwanafunzi ndiye kiini cha ufundishaji na ujifunzaji ni lazima mbinu hii itumiwe ili kumshirikisha mwanafunzi katika mambo yote

yanayofanyiwa darasani. Wanafunzi watumie makundi yao kwa kufanya kazi zote watakazopewa na mwalimu na zile zipatikanazo katika kitabu cha mwanafunzi.

- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Itakuwa lazima kila mwanafunzi apewe kazi/mazoezi yake binafsi (kwa mfano: kusoma kifungu cha habari, kufanya majaribio, mitihani mbalimbali na hata kazi za nyumbani).
- **Maswali na majibu:** Mara nyingi somo huwa na majadiliano kati ya mwalimu na wanafunzi. Kuhusiana na mbinu hii, mwalimu awaulize wanafunzi maswali mbalimbali nao wajibu maswali hayo. Vilevile wanafunzi kwa upande wao wanaweza kumwuliza mwalimu maswali kadhaa naye awajibu. Tena maswali na majibu haya yawe kati ya wanafunzi wenyewe.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mbali na kuwa mwanafunzi hupewa kipaumbele katika somo, mwalimu angali msuluhifu katika somo lake. Kwa hiyo, mwalimu atumie mbinu hii kwa kueleza mambo yatakayohitaji maelezo yake ili kufanikisha somo lake.
- **Majadiliano:** Mbinu hii iwape wanafunzi uwezo wa kujadiliana kuhusu kazi watakazopangiwa na mwalimu.
- **Utafiti:** Mbinu hii iwaruhusu wanafunzi kutafuta maelezo zaidi kuhusu kazi watakazopangiwa na mwalimu. Watafute habari mbalimbali katika vitabu vya maktabani au kwa kutumia tovuti. Waweze tena kujadiliana na watu wengine wa nje ya darasa lao.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na ufahamu (Uk. 51)

Zoezi la 1:

Katika jozi, wanafunzi watatazame michoro na kuzungumzia shughuli zinazopatikana kwa kutegemea maswali yanayojitokeza chini ya mwelekeo wa mwalimu.

Majibu ya maswali ya Ufahamu (Uk.54)

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome kifungu cha habari husika na kutoa majibu sahihi ya maswali ya ufahamu. Yafuatayo ni majibu yanayopendekezwa.

1. Sanaa ni kazi ya ustadi na ufundi wowote wa kuibusha mawazo yaliyomo katika akili ya binadamu na kuyaonyesha kwa njia mbalimbali
2. Kazi yoyote ya sanaa inapaswa kuwa na uzuri, upya na ujumbe.

Msanii	Kazi ya sanaa
Mutesi	Mfinyanzi
Muteteri	Seremala
Majyambere	Msusi
Mutesi na Kiza	Wapishi
Agasaro na Mugemana	Wahunzi
Kabeja	Mwanamuziki

- «Ulemavu si ugonjwa». Jadili msemo huu kwa kuhusisha na yale uliyoyasoma katika kifungu cha habari hapo juu. Ulemavu si ugonjwa kwa sababu kuna kazi ambazo zinaweza kufanywa na wenye ulemavu. Kwa mfano katika kifungu cha habari Agasaro na Mugemana ni walemavu wa miguu lakini wanaongoza Chama cha Ushirika cha wahunzi kinachopatikana mjini Rubavu.
- Methali hii inamaanisha kuwa katika maisha watu lazima wasaidiane kwa kufanya kazi mbalimbali ili waweze kusonga mbele kimaendeleo.
- Hawatumii udongo wowote kwa sababu udongo wanaotumia ni udongo maluum ambao ni bora kwa shughuli zao kwani unanata na kushikana kwa urahisi. Ni udongo wenye umbile laini.
- Serikali ya Rwanda inawahimiza mafundi kujiunganisha katika vyama vya Ushirika vya kuzalisha mali ili waweke nguvu pamoja kwa kufanya kazi zao pamoja na kuwezesha serikali kufuatilia karibu kazi zao ili iweze kuwasaidia panapohitajika msaada wake.
- Vijana wanaokaa bila kufanya kazi ninaweza kuwapa ushauri wa kutafuta kazi ya sanaa wanayoiweza bila kusema kuwa kazi hii au ile si ya heshima, kisha wakajiunga pamoja katika vyama vya ushirika vya kuzalisha mali..
- Sanaa ni muhimu katika jamii kwa sababu
 - Inaboresha na kurahisisha maisha ya jamii kwa kuipa zana mbalimbali za kutumia.
 - Inainua kiwango cha uchumi wa jamii kwa sababu sanaa huletea kipato wasanii na jamii kwa ujumla.

9. Kwa kuimarisha vipaji vya wasanii na kulinda kazi zao serikali ya Rwanda ilifanya mambo yafuatayo:
- Kuwahimiza wasanii kujiunga pamoja katika vyama vya ushirika vya kuzalisha mali.
 - Kujenga nyumba za maonyesho ya kisanaa (Mfano: Jumba la makumbusho la Rwesero/Nyanza).
 - Kuandaa maonyesho na matamasha ya kumulikia na kuuzia kazi za sanaa.
 - Kuweka taratibu zinazolinda haki za wasanii na kazi zao.

Matumizi ya msamiati (Uk.54)

Zoezi la 2: Katika jozi, wanafunzi wachunguze maana za maneno ya msamiati uliotolewa kulingana na matumizi yake katika kifungu cha habari husika, kisha watunge sentensi moja moja kwa kutumia msamiati huo.

Majibu yanayopendekezwa :

1. **Ustadi** : hali ya kuwa na ujuzi na maarifa katika kufanya kitu au kazi, ubingwa.
2. **Umbo** : mkao wa kitu kilivyoundwa au kilivyoundwa ; sura.
3. **Karakana** : mahali palipo na mitambo ya kutengenezea vitu.
4. **Kuburudisha** : kufanya mtu astarehe.
5. **Chama** : kikundi cha watu waliojiunga pamoja kwa lengo la kutekeleza matakwa yao ya kisiasa, kiuchumi, kijamii, n.k.
6. **Shabiki** : mtu mwenye kupenda sana jambo au kitu fulani ; mpenzi.
7. **Madini**: kitu kinachochimbwa ardhini kama vile chuma, shaba, bati, dhahabu, almasi, chumvi, n.k.
8. **Kutumbuiza** : kuburudisha au kustarehesha kwa muziki au nyimbo.
9. **Fuawe** : chuma anachotumia mhunzi kwa kuwekea chuma anachofua.
10. **Jifya** : jiwe moja kati ya mawe matatu au zaidi yatumiwayo kutelekea chungu au sufuria jikoni ; figa.

Mfano wa sentensi

1. **Ustadi** : kazi ya msanii huyu ilionyesha ustadi wa hali ya juu.
2. **Umbo** : mfanyanzi alichukua udongo na kuupa umbo la kondoo.

3. **Karakana** : Kijijini kwetu kuna karakana kubwa ya maseremala.
4. **Kuburudisha** : Bendi ya muziki ya Impala ilijitayarisha kwa kuburudisha wakazi wa jiji la Kigali.
5. **Chama** : Chama kile cha kisiasa kinahimiza utunzaji bora wa mazingira.
6. **Shabiki** : Kalisa ni shabiki wa timu ya « Amavubi ».
7. **Madini** : Uchimbaji wa madini huharibu mazingira yetu.
8. **Kutumbuiza** : Jana mwanamuziki analitumbuiza wafuasi wake na kuwahimiza kuishi kwa amani.
9. **Fuawe** : Niazime fuawe ili nitengeneze majembe nipeleke sokoni.
10. **Jifya** : Katika mila za kinyarwanda, kupasua jifya ni mwiko.

Zoezi la 3(Uk. 55)

Kwa kazi binafsi, eleza maana za maneno au vifungu vya maneno vilivyopigiwa mstari au tumia neno moja tu linaloelezea maelezo yanayofafanuliwa na fungu lililopigiwa mstari katika sentensi zilizotolewa.

Majibu

1. Nzuri na ya gharama kubwa
2. Wanajisifu
3. Msusi
4. Atafunga pingu za maisha
5. Aliajiriwa
6. Makamu
7. Bendi
8. Jifya
9. Wahenga
10. Kitita cha fedha

Zoezi la 4:(Uk. 55)

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi ajadili vifaa katika sehemu A nakuvihusisha na mafundi wanaovitumia katika sehemu B

Jibu

1. i 2. h 3. a 4. g 5. d 6. c 7.j 8.e 9.b 10. f

Sarufi (Uk.55)

Zoezi la 5:

Katika jozi, wanafunzi wachunguze sentensi zilizotolewa na kuandika viambishi nafsi vinavyopatikana katika vitenzi; kisha watunge sentensi nyingine tano zenye viambishi hivyo.

Majibu

1. Kundi la wanamuziki liliwatumbuiza watu jana. (li-)
2. Mashirika haya yaliundwa na vijana mbalimbali. (ya-)
3. Koti hilo limeshonwa na mshonaji hodari. (li-)
4. Makabati yalitengenezwa na maseremala. (ya-)
5. Gari zuri lile lilitengenezwa nchini Rwanda. (li-)
6. Mifano ya sentensi
7. Kabati kubwa lilitengenezwa.
8. Magunia hayo yalitoboka.
9. Darasa hilo litajengwa na waashi hodari.
10. Dede limejazwa mafuta.
11. Mekanisa haya yanahimiza wafuasi wao umoja na maridhiano.

Zoezi la 6(Uk. 56)

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi andike nomino zilizotolewa katika wingi, kisha aeleze mabadiliko yaliyojitokeza.

Jibu :

Umoja

Wingi

1. Kabati	makabati
2. Koti	makoti
3. Bega	mabega
4. goti	magoti
5. Panga	mapanga
6. Janga	majanga
7. Jangwa	majangwa
8. Jina	majina
9. Jibu	majibu
10. Jembe	majembe

Mbadiliko: Majina haya huchukua **ma-** yanapowekwa katika wingi.

Zoezi la 7(Uk.56)

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi katika umoja na wingi kwa kutumia nomino hapo juu katika zoezi la sita.

Mfano wa sentensi

1. Kabati lilitengenezwa na seremala yule.
Makabati yalitengenezwa na maseremala wale.
2. Koti hili litafuliwa.
Makoti haya yatafuliwa.
3. Bega linamuuma.
Mabega yanawauma.
4. Goti lilipata jeraha.
Magoti yalipata majeraha.
5. Panga hili litatumiwa kufyekea kichaka kile.
Mapanga haya yatatumiwa kufyekea vichaka vile.
6. Janga la ukimwi linasumbua sana ulimwengu.
Majanga ya ukimwi yanasumbua sana ulimwengu.
7. Jangwa linasababishwa na ukataji wa miti.
Majangwa yanasababishwa na ukataji wa miti.
8. Jina hili linanitambulisha.
Majina haya yanatutambulisha.
9. Jibu sahihi lilitolewa kwa swali hili.
Majibu sahihi yalitolewa kwa maswali haya.
10. Jembe hili lilinolewa jana.
Majembe haya yalinolewa jana.

Zoezi la 8 (Uk.56)

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge sentensi nne zenye nomino zisizoweza kuingizwa katika umoja na ambazo zinatanguliwa na kiambishi ma-

Mfano wa sentensi

1. Maji safi yanahitajika maishani.
2. Mazingira haya yanapaswa kuhifadhiwa vema.
3. Mawaidha hayo yalitolewa na mwalimu mkuu.
4. Mafuta mengi ndani ya vyakula yanasababisha ugonjwa wa saratani.

Zoezi la 9 (Uk.57)

Katika jozi, wanafunzi waandike sentensi husika katika umoja au wingi.

Jibu

1. Sisi tuna malengo ya kupambana na majangwa.
2. Wewe utaondoa jani hilo kavu.
3. Jani lilikauka.
4. Mashavu yananiuma.
5. Vijana warefu walibeba makasha kwenye mabega.
6. Madebe hayo yanavuja kwa sababu yametoboka.
7. Mtoto mmoja alilazwa hospitalini kwa sababu ya tatizo la pafu.
8. Daftari linapaswa kuhifadhiwa vizuri.
9. Matarumbeta yalitumiwa wakati wa burudani.
10. Mashirika ya reli yaliagiza magarimoshi makubwa.

Matumzi ya Lugha (Uk. 57)

Zoezi la 10:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome maelezo yaliyotolewa kuhusu sanaa, kisha wajibu maswali husika.

Jambo la kuzingatiwa:

- Kueleza uzuri wa kazi ya sanaa.
- Kueleza upya wa sanaa.
- Kueleza ujumbe wa sanaa.
- Kueleza uwiano wa uzuri, upya na ujumbe katika kazi ya sanaa.

Kusikiliza na Kuzungumza (Uk.59)

.

Zoezi la 11:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajadili umuhimu wa vyama vya Ushirika vyenye kuzalisha mali kama mojawapo ya njia za kuondoa tatizo la ukosefu wa kazi pamoja na uzururaji miongoni mwa vijana

Mambo ya kuzingatiwa katika jibu:

1. Kueleza maana ya vyama vya ushirika vyenye kuzakisha mali.
2. Kueleza umuhimu wa vyama vya ushirika vyenye kuzalisha mali.
3. Kuonyesha mchango wa vyama hivi kwa kupambana na ukozefu wa kazi kwa vijana.

Kuandika

Zoezi la 12 (Uk.59)

Kwa kazi binafsi, mwalimu atunge kifungu kuhusu mada ifuatayo: “Uwasilishaji wa Mawazo ya Binadamu ni wa Njia Nyingi Mno.”

Mambo ya kuzingatiwa katika jibu:

- Kueleza maana ya uwasilishaji wa mawazo.
- Kutaja mifano ya njia za uwasilishaji wa mawazo ya binadamu.

SOMO LA 2: DHANA YA FASIHI NA UMUHIMU WAKE KATIKA JAMII

i) Malengo ya ujifunzaji

Kueleza na kutetea dhima ya fasihi katika mafanikio ya jamii

ii) Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwanafunzi, Kidato cha nne
- Mwongozo wa mwalimu, Kidato cha nne
- Tarakilishi, projekta
- Redio rekoda au simu janja
- Ubao, chaki
- Michoro au picha za kazi mbalimbali za fasihi
- Kamusi sanifu ya Kiswahili
- Mtandao wa intaneti

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

. iii) Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika hatua hii, mwalimu atafute mbinu mbalimbali zitakazomwezesha kufika kwenye malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atatilia mkazo

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Kwa sababu mwanafunzi ndiye kiini cha ufundishaji na ujifunzaji ni lazima mbinu hii itumiwe ili kumshirikisha mwanafunzi katika mambo yote yanayofanyiwa darasani. Wanafunzi watumie makundi yao kwa kufanya kazi zote watakazopewa na mwalimu na zile zipatikanazo katika kitabu cha mwanafunzi.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Itakuwa lazima kila mwanafunzi apewe kazi/mazoezi yake binafsi (kwa mfano: kusoma kifungu cha habari, kufanya majaribio, mitihani mbalimbali na hata kazi za nyumbani).
- **Maswali na majibu:** Mara nyingi somo huwa na majadiliano kati ya mwalimu na wanafunzi. Kuhusiana na mbinu hii, mwalimu awaulize wanafunzi maswali mbalimbali nao wajibu maswali hayo. Vilevile wanafunzi kwa upande wao wanaweza kumwuliza mwalimu maswali kadhaa naye awajibu. Tena maswali na majibu haya yawe kati ya wanafunzi wenyewe.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mbali na kuwa mwanafunzi hupewa kipaumbele katika somo, mwalimu angali msuluhifu katika somo lake. Kwa hiyo, mwalimu atumie mbinu hii kwa kueleza mambo yatakayohitaji maelezo yake ili kufanikisha somo lake.
- **Majadiliano:** Mbinu hii iwape wanafunzi uwezo wa kujadiliana kuhusu kazi watakazopangiwa na mwalimu.
- **Utafiti:** Mbinu hii iwaruhusu wanafunzi kutafuta maelezo zaidi kuhusu kazi watakazopangiwa na mwalimu. Watafute habari mbalimbali katika vitabu vya maktabani au kwa kutumia tovuti. Waweze tena kujadiliana na watu wengine wa nje ya darasa lao.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na ufahamu

Zoezi la 1 (Uk.60)

Katika jozi, wanafunzi wachunguze kwa makini mchoro uliotolewa na kujibu maswali husika. Mwalimu awaongoze wanafunzi katika majadiliano yao.

Majibu ya maswali ya Ufahamu (Uk.62)

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajaadili maswali husika na kutoa majibu sahihi.

Majibu yanayopendekezwa

1. Kifungu cha habari kinazungumzia somo la fasihi.

2. Mwalimu anayezungumziwa katika kifungu cha habari ni mwerevu, mzuri na mpole. Yeye anaheshimu watu wote na tabasamu yake wakati wake kuwasiliana na watu hao.
3. Mambo matano yanayoweza kugusiwa katika kazi ya fasihi ni matatizo, mitazamo, migogoro, imani, na shughuli mbalimbali zilizopo katika jamii.
4. Wanafunzi waliamua kujifunza vizuri lugha ya Kiswahili kwa kuwa somo la dhana ya fasihi liliwapendeza wote, na vilevile walihitaji kutumia lugha hii kisanaa?
5. Fasihi hutumia lugha kisanaa. Kila mtu anayejishughulisha na utunzi wa kazi ya fasihi huitazama kwanza jamii yake na kueleza mambo yote ambayo yanatendeka katika jamii hiyo kwa njia ya lugha. Anatomia lugha namna isiyo ya kawaida, yenye kuvutia wengi katika kuwasilisha ujumbe wake.
6. Fasihi ni kioo na mwavuli kwani fasihi hupata mambo yatendekayo katika jamii ; maovu na mema, na kuyawasilisha kwenye jamii hiyo kwa njia ya lugha ya kisanaa ambayo huelemisha wanajamii hivi wakiburudika na kustarehe. Papo hapo huwaonya watendamaovu kuacha maovu yao, na kuwahimiza watendamema kuendeleza matendo yao mazuri.
7. Fasihi inahusiana na utamaduni : Fasihi huilinda jamii kwa kuhifadhi na kueleza vitendo vyake, vitendo vizuri vikihimizwa na kuchochwa, vitendo vibaya vikikatazwa. Mwanafasihi hutumia lugha kwa kujulisha jamii mengi yaliyopo katika utamaduni wake.
8. Kwa sasa msimulizi anafanya kazi ya kuandika vitabu.
9. Fasihi inahusiana na utamaduni kwa kuwa fasihi husawiri na kuakisi jumla yote ya namna ya maisha ya watu. Kwa namna hii, fasihi huakisi utamaduni wa jamii.
10. Fasihi ni sanaa ambayo hutumia lugha kushughulikia masuala yanayomhusu binadamu. Inazungumzia na kuonyesha maisha ya jamii, kwa kuelezea mambo yote yaliyomo katika jamii hiyo yaani matatizo, mitazamo, migogoro, imani, na shughuli mbalimbali za kijamii.

Matumizi ya msamiati (Uk. 62)

Zoezi la 2

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi watunge sentensi kwa kutumia msamiati uliotolewa.

Mfano wa sentensi

1. **Hisia:** Msanii anaweza kuwasilisha hisia zake kwa kuwastarehesha watu.
2. **Kuvutia:** Mwalimu yule hutumia lugha ya kuvutia ili atuelimishe au atusahihishe.

3. **Mtendamaovu:** Tenda wema wewe! Usiwafuate watendamaovu kwani wanaharibu.
4. **Kuburudisha:** Kama mziki, hadithi nayo inaweza kuburudisha jamii.
5. **Kudhihirisha:** Kazi za wanafunzi hawa zinadhihirisha kwamba ni werevu.
6. **Kuhimiza:** Jomamosi mkurugenzi alituhimiza kufanya usafi ili tuangalie michezo.
7. **Kioo:** Eti mfanyabiashara! Kioo mita moja ni faranga ngapi?
8. **Mwavuli:** Mwavuli unasaidia sana wakati ambapo mvua inanyesha.
9. **Mwanafasihi:** Nitakapomaliza masomo yangu, nitakuwa mwanafasihi mkongwe.
10. **Kuchochea:** Katika shirika letu tunachochea tabia nzuri na kukataza tabia mbaya ili tuweze kufanikiwa katika mipango yetu yote.

Zoezi la 3

Katika jozi, wanafunzi wakamilishe sentensi zilizotolewa kwa kutumia msamiati husika.

Jibu:

Mwanafasihi anatarajiwa kutumia vizuri vipaji vyake vya kisanaa.

1. Sote tunalazimika kukuza **utamaduni** wa usafi katika kazi.
2. Mimi nitaendelea na masomo ya **fasihi** chuoni.
3. **Mtazamo** wake kuhusu michezo shuleni ni tofauti na ule wa mkurugenzi.
4. Fasihi kama **sanaa** inaweza kumpa mtu faida na kumtunza.
5. Baada ya majadiliano makali **waliamua** kusikilizana kabisa kwa ajili ya kuishi kwa amani kati yao.
6. Kila mwanadamu anatarajiwa kuepuka mambo **maovu**.
7. Watu wengi ambao tuliosoma pamoja **wanajishughulisha** na kazi mbalimbali za kisanaa wakitumia lugha ya Kiswahili.
8. Ninapenda **jamii** yetu ya Rwanda kwani inapiga marufuku ubaguzi wowote.
9. Ndugu zangu wana **imani** kwamba watamaliza masomo yao na kuwa wasanii maarufu.

Sarufi (Uk.62 – 64)

Zoezi la 4

Katika jozi, wanafunzi wasome kifungu cha habari husikana kubainisha vivumishi vya idadi vilivyotumiwa.

Jibu:

Madarasa **matano** na madaftari **matatu**.

Zoezi la 5:

Katika jozi, wanafunzi waandike sentensi husika kwa kutumia vuvumishi vilivyomo katika mabano

Jibu:

1. Mawe **matatu** yamewekwa kando ya barabara.
2. Madirisha **matano** yamefunguliwa.
3. Meno **mawili** yameng'oka.
4. Matunda **manane** yameimeiva.
5. Mabega **manne**.
6. Madarasa **matatu**.
7. Taja mambo **matatu** yanayozingatiwa katika kazi ya fasihi. (tatu)
8. Makoti **matano** yameuzwa na mfanyabiashara huyu. (tano)

Zoezi la 6

Katika jozi, wanafunzi wachunguze sentensi husika na kueleza muundo wa vivumishi vilivyotumiwa.

Jibu:

1. Jibu moja limepatikana.
2. Mawe sita yameanguka chini.
3. Matunda saba yameiva.
4. Madarasa tisa yanasafishwa.
5. Makoti kumi yatashonwa.

Vivumishi vya idadi kama vile **moja**, **sita**, **saba**, **tisa** na **kumi** havibadiliki, yaani havichukui kiambishi **ma**- katika wingi.

Zoezi la 7:

Katika jozi, wanafunzi wachunguze mifano mingine ya vivumishi vya idadi isiyo dhahiri ya ngeli ya "li-ya", kisha watunge sentensi zenye vivumishi hivyo.

Majibu:

1. Kasri la mfalme lina mapambo **lukuki** ya kuvutia.
2. Magonjwa **kadhaa** yamebainishwa kuwa hatari zaidi.
3. Matunda **machache** yameoza.
4. Maembe **mengi** yamenunuliwa

Zoezi la 8:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi akamilishe tungo husika kwa kutumia vivumishi vya idadi: toka moja hadi arubaini (Andika katika maneno)

Jibu:

1. Kanuni za Mungu ni **kumi**.
2. Mwaka una miezi **kumi na miwili**.
2. Ni rahisi kujua kwamba wiki moja ina siku **saba**.
3. Watu wa zamani walipika kwa kuweka chungu juu ya mafiga **matatu**.
4. Wanyarwanda huwapa majina watoto wao katika siku ya **nane**.
5. Nchi ya Rwanda ina majimbo/mikoa **minne na mji wa Kigali**.
6. Nchi yetu inapakana na nchi **nne**.
7. Dunia ina mabara **matano**.
8. Rwanda ina milima ya volkeno **mitano**.
9. Katika mchezo wa soka, timu moja inakuwa na wachezaji **kumi na mmoja** uwanjani.
10. Siku moja ina saa **ishirini na nne**.

Matumizi ya Lugha (Uk.64 – 65)

Zoezi la 9

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome kwa makini maelezo yaliyotolewa na kujibu maswali husika.

Majibu

1. Fasihi ni sanaa ya lugha, inayoshughulikia masuala yanayomhusu binadamu, matatizo yake, ndoto zake, matumaini yake, migogoro yake na mazingira yake.
2. Mifano ya kazi za fasihi ni kama vile: hadithi, methali, vitendawili, riwaya , tamthilia, mashairi , nyimbo.
3. Chombo anachotumia ni lugha.
4. Maudhui ya fasihi huhusu masuala mbalimbali yaliyomsukuma msanii kuisana kazi yake ya fasihi. Hujumuisha mawazo aliyonayo, mafundisho, migogoro, na hata falsafa.
5. Kuna fasihi simulizi na fasihi andishi.
 - Fasihi simulizi huhusika na hadithi, nyimbo, vitendawili, methali, nahau, mashairi.
 - Fasihi andishi huhusika na riwaya, tamthilia, ushairi, n.k.

Zoezi la 10:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi waelekezwe kutafuta majibu ya maswali waliyopewa katika kitabu cha mwanafunzi.

Kusikiliza na Kuzungumza (Uk.66)

Zoezi la 11:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajadiliane kuhusu “Uhusiano kati ya Fasihi na Kazi nyingine za Kisanaa.”

Majadiliano yao yajikite kwenye masharti ya sanaa:

1. Uzuri
2. Upya
3. Umuhimu

Kuandika (Uk.66)

Zoezi la 12:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari chenye kichwa kifuatacho:

“Fasihi ni kioo cha jamii”. Malimu atathmini kazi ya kila mwanafunzi kwa kuzingatia maoni muhimu kama vile:

- Maana ya kioo
- Umuhimu wa kioo
- Kulinganisha fasihi na kioo

SOMO LA 3: DHANA YA FASIHI SIMULIZI NA TANZU ZAKE

i) Malengo ya ujifunzaji

Kueleza na kutetea dhima ya fasihi katika mafanikio ya jamii

ii) Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwanafunzi, Kidato cha nne
- Mwongozo wa mwalimu, Kidato cha nne
- Tarakilishi, projekta
- Redio rekoda au simu janja
- Ubao, chaki

- Michoro au picha za kazi mbalimbali za fasihi
- Kamusi sanifu ya Kiswahili
- Mtandao wa intaneti

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

. iii) Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika hatua hii, mwalimu atafute mbinu mbalimbali zitakazomwezesha kufika kwenye malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atatilia mkazo

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Kwa sababu mwanafunzi ndiye kiini cha ufundishaji na ujifunzaji ni lazima mbinu hii itumiwe ili kumshirikisha mwanafunzi katika mambo yote yanayofanyiwa darasani. Wanafunzi watumie makundi yao kwa kufanya kazi zote watakazopewa na mwalimu na zile zipatikanazo katika kitabu cha mwanafunzi.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Itakuwa lazima kila mwanafunzi apewe kazi/mazoezi yake binafsi (kwa mfano: kusoma kifungu cha habari, kufanya majaribio, mitihani mbalimbali na hata kazi za nyumbani).
- **Maswali na majibu:** Mara nyingi somo huwa na majadiliano kati ya mwalimu na wanafunzi. Kuhusiana na mbinu hii, mwalimu awaulize wanafunzi maswali mbalimbali nao wajibu maswali hayo. Vilevile wanafunzi kwa upande wao wanaweza kumwuliza mwalimu maswali kadhaa naye awajibu. Tena maswali na majibu haya yawe kati ya wanafunzi wenyewe.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mbali na kuwa mwanafunzi hupewa kipaumbele katika somo, mwalimu angali msuluhifu katika somo lake. Kwa hiyo, mwalimu atumie mbinu hii kwa kueleza mambo yatakayohitaji maelezo yake ili kufanikisha somo lake.
- **Majadiliano:** Mbinu hii iwape wanafunzi uwezo wa kujadiliana kuhusu kazi watakayopangiwa na mwalimu.
- **Utafiti:** Mbinu hii iwaruhusu wanafunzi kutafuta maelezo zaidi kuhusu kazi watakazopangiwa na mwalimu. Watafute habari mbalimbali katika vitabu vya maktabani au kwa kutumia tovuti. Waweze tena kujadiliana na watu wengine wa nje ya darasa lao.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na Ufahamu (Uk.74)

Zoezi la 1

Katika jozi, wanafunzi watatazame michoro na kujibu maswali husika.

Majibu ya maswali ya ufahamu

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome kifungu cha habari husika na kujibu maswali ya ufahamu yaliyotolewa.

Majibu

1. Wahusika katika hadithi hii ni Sungura na Kobe
2. Tukio hili lilitukia msituni.
3. Kobe alitambua kwamba Sungura alimuamkia kwa kutaka kumchokoza na kumdharau.
4. Mashabiki hao ni kina fisi, tembo, twiga, nyati, nyani, ngorombwe, pundamilia na chui.
5. Waamuzi wa shindano hili walikuwa kina Sokwe na Farasi.
6. Sungura alikuwa na uhakika kwamba Kobe hawezi kumshinda pamoja na mwendo wake wa polepole.
7. Sungura alishindwa na majivuno yake.
8. Baada ya kushindwa, Sungura alimuomba Kobe msamaha
9. Sungura ana tabia mbaya zenye majivuno, kudharau wengine na kujisifu wakati Kobe yeye yu mpole, mtulivu na mkakamavu.
10. Nimejifunza kwamba si vizuri kumdharau mtu yeyote. Ni lazima watu wote waheshimiane bila ubaguzi wowote.

Matumizi ya msamiati (Uk.76)

Zoezi la 2

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi waeleza maana za msamiati husika kulingana na jinsi ulivyotumiwa katika kifungu cha habari.

Maana ya maneno

1. **Kiburi:** hisia za mtu kujiona yeye ni bora na kutosikiliza anachoaambiwa na wengine.
2. **Hamu:** hali ya kutaka kitu fulani, kutaka sana
3. **Wajibu:** jambo linalomlazimu mtu kulitimiza
4. **Kukata tamaa:** kupoteza tumaini.
5. **Haikufua dafu:** haikufaulu, haikufanikiwa
6. **Kikomo:** mahali pa kumalizia mwisho

7. **Kupongeza:** kumuambia mtu maneno ya kufurahikia mafanikio aliyoyapata.
8. **Kuunga mkono:** kujiunga na mtu katika kazi yake au mradi wake
9. **Ilipowadia:** ilipofika, wakati ulipotimia
10. **Dhahiri:** waziwazi, bayana.

Zoezi la 3:

Katika jozi, wanafunzi wajaze mapengo katika sentensi husikakwa kutumia mojawapo ya msamiatiuliotolewa.

Majibu

1. Wajibu
2. ilipowadia
3. haikufua dafu
4. dhahiri
5. hamu
6. kiburi
7. kikomo
8. kata tamaa

Sarufi (Uk.77)

Zoezi la 4:

Katika jozi, wanafunzi watafute vivumishi viulizi ambavyo vinaambatana na majina ya ngeli ya LI-YA katika kifungu cha habari walichopewa.

Jibu

lipi?

mangapi?

wapi?

Zoezi 5

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi zenye nomino za ngeli ya LI-YA. Mwalimu afuatilie kwa karibu jinsi wanafunzi wanavyotunga sentensi hizo na kuwaongoza panapohitajika.

Zoezi la 6:

Kwa kazi binafsi, wanafunzi watumie vivumishi viulizi ambavyo walipewa ndani ya mabano kwa kujaza sentensi.

Majibu

1. Jibu **lipi** limeishapatikana?
2. Mawe **mangapi** yamewekwa kando ya barabara?
3. Madirisha **gani** yamefunguliwa?
4. Meno **yapi** yameng'oka?
5. Tunda **gani** limeiva?

Zoezi la 7

Kwa kazi binafsi, mwanafunziaandike sentensi husika katika umoja au wingi.

Majibu:

1. Majengo yapi makubwa?
2. Papai lipi limeiva?
3. Nikupe magunia mangapi?
4. Shirika gani linasaidia wakulima?
5. Sasa ninyi mnataka niwape majembe yapi?

Matumzi ya Lugha (Uk.78)

Zoezi la 8:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajadilimaelezo yaliyotolewa ili waweze kubainisha aina za hadithi kama zilivyoenezwa katika kitabu cha mwanafunzi

Zoezi la 9

*Katika makundi madogomadogo, wanafunzi waoanishe aina ya hadithi katika kundi **A** na maelezo yake katika kundi **B**, kisha watoe mifano miwili kwa kila aina ya hadithi na mifano hiyo itolewe kutoka jamii ya Kinyarwanda. Wanafunzi wapewe fursa ya kutoa mifano mbalimbali.*

Jibu

Aina za hadithi	Maelezo
Ngano	Aina ya hadithi ambayo wahasika wake ni mchanganyiko wa watu, wanyama, miungu, mazimwi, na vitu vingine ambavyo hupewa uhai na kutenda kama watu <i>Mfano: Nyashya na Baba,.....</i>
Hurafa	Aina ya hadithi ambayo wahasika wake ni wanyama na vitu vingine ambavyo hupewa uhai na kutenda kama watu. <i>Mfano: Impyisi na Bakame, Hadithi ya Sungura na Fisi, Hadithi ya Kobe,.....</i>
Hekaya	Aina ya hadithi ambayo wahasika wake ni watu tu. <i>Mfano: Wanafunzi wafikirie mifano ya hadithi kama Hekaya za Abunuwasi kutoka Kiswahili ambazo zipo katika Kinyarwanda</i>
Visakale/ Migani	Aina za hadithi ambayo wahasika wake ni mashujaa wa kitaifa. <i>Mfano: Hadithi ya Ruganzu, Hadithi ya Fumo Liyongo kutoka Kiswahili.....</i>

Kusikiliza na kuzungumza (Uk. 81)

Zoezi la 10

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wjadili maelezo yaliyotolewa.

Majibu

1. Kwa ufupi maelezo yaliyotolewa yanahusu umuhimu wa hadithi na aina za hadithi
2. Aina za hadithi ni: ngano, tarihi, visasili, vigano, soga, migani.
3. Hadithi ni tungo za fasihi za masimulizi ambazo zinatimia lugha ya nathari (lugha ya mjazo, ya maongezi ya kila siku). Masimulizi hayo hupangwa katika mtiririko wa visa na matukio.

4. Hadithi hutoa sababu za hali mbalimbali katika dunia kama jamii inavyoiona. Husifu mema na kukashifu maovu. Hadithi hutoa maonyo, huadhibu, huelimisha na kushauri. Hutoa mafunzo na maadili ya kufuatwa na jamii na kuiwezesha kubadili tabia. Hadithi huzingatia historia na utamaduni wa jamii. Huendesha uhusiano wa jamii kwa kuiburudisha na kuboresha uwezo wa kukumbuka.
5. Mwalimu amuombe mwanafunzi mmoja kusimulia wenzake hadithi yoyote ile kutoka kwa jamii ya Kinyarwanda. Hadithi hiyo isimuliwe katika lugha ya Kinyarwanda.

Zoezi la 11:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi asimulia hadithi moja anayoifahamu kwa kuzingatia mianzo na miisho ya hadithi za kimapokeo.

Kuandika (Uk.81)

Zoezi la 12:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge hadithi moja kuhusu ushujaa katika jamii ya Wanyarwanda kwakutumia Kiswahili fasaha.

2.6 MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI

2.6.1 Maelezo ya Ziada kwa Mwanafunzi

Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi ni maelezo ambayo yameandaliwa kuongezea au kukamilisha yaliyotolewa katika kitabu cha mwanafunzi. Kwa hiyo, ni lazima yazingatiwe kana kama yamejitokeza kwenye ukurasa husika katika kitabu cha mwanafunzi.

Somo la 1

Matumizi ya lugha (Uk.59)

Maelezo haya yamependekezwa kuongezea au kukamilisha yale yaliyotolewa katika kitabu cha mwanafunzi

a. Dhana ya sanaa

Sanaa ni uzuri unao jitokeza katika umbo lililo sanifishwa; umbo ambalo mtu hilitumia kueleza hisia zinazo mgusa kwa kutoa kielelezo au vielelezo vyenye dhana maalum. Hii ni moja ya maana ya sanaa kati ya zile nyingi zilizo tolewa na wana sanaa mbali mbali. Vile vile sanaa imegawanyika katika makundi (aina) mbalimbali kama ifuatavyo.

b. Aina za sanaa

Kuna aina kuu tatu za sanaa

(i) Sanaa za uonyesho

Sanaa hizi uzuri wake unajitokeza katika umbo la kudumu, umbo ambalo linaweza kuhifadhiwa na uzuri wake kuoneshwa wakati wote.

Mfano wa sanaa za uonyesho ni

- Uchoraji
- Uchongaji
- Ufinyanzi
- Kutarizi n.k.

(b) Sanaa za ghibu

Sanaa hizi uzuri wake haujitokezi kwenye umbo linaloonekana kwa macho au kushikika bali katika umbo linalogusa hisia.

Mfano wa sanaa za ghibu ni:-

- Ushahiri
- Upigaji
- Muziki n.k.

(iii) Sanaa za vitendo/maonyesho

Uzuri wa sanaa za aina hii umo katika umbo la vitendo na ili kuupata uzuri huu yampasa mtu kutazama vitendo vikifanyika. Jambo hili linalazimisha kuwepo kwa mwanasanaa, mtazamaji na mahali panapofanyikia. Vitu hivi lazima vipatikane pamoja bila hivyo aina hii ya sanaa haikamiliki.

c. Umuhimu wa sanaa katika jamii

Sanaa husaidia mtu kuchagua. Na hivyo ndivyo ilivyokuwa nyakati zote. Sanaa ni aina ya kitabu cha maisha. "Sanaa ni furaha ya milele na ishara nzuri ya tamaa ya mtu kwa wema, kwa furaha na ukamilifu," aliandika mwandishi maarufu wa Ujerumani T. Mann.

Kila aina ya sanaa inazungumza kwa lugha yake juu ya shida za milele za maisha, juu ya mema na mabaya, juu ya upendo na chuki, juu ya furaha na huzuni, ulimwengu na roho ya mwanadamu, juu ya urefu wa mawazo na matamano, juu ya maisha ya vichekesho na ya kutisha.

Hivyo kazi yoyote ya sanaa inategemewa ioneshe ufundi wa hali ya juu ili iwe na mvuto kwa hadhira yake.

Somo la 2

Matumizi ya lugha

Maelezo hapa chini yamependekezwa ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 64 -65 katika kitabu cha mwanafunzi

Dhima ya fasihi katika jamii

Kimsingi fasihi ina dhima zifuatazo:

- Kuelimisha jamii: Fasihi hukosoa, huionya na kuierekebisha jamii. Fasihi huchambua na kuchochea umma na kuwafumbua macho wanajamii ili waweze kufichua uwezo au udhaifu uliomo katika jamii.
- Kuburudisha jamii: Fasihi huburudisha, yaani husisimua kimwili na kiakili msikilizaji au msomaji na kuvutiwa kihisia na kazi ya fasihi aliyoisoma, aliyoitazama au kuisikiliza.
- Kuhifadhi na kurithisha amali za jamii: Fasihi hutunza na kuhifadhi mila na desturi za jamii kutoka kizazi kimoja hadi kizazi kingine.
- Kudumisha na kuendeleza lugha: Kadiri lugha inavyotumiwa na watunzi, ndivyo inavyokua na kupevuka. Maneno mengi yatumiwayo leo katika lugha mbalimbali yalibuniwa na kuenezwa na watunzi wa mashairi, riwaya, nyimbo, tamthilia, sanaa za maonyesho, n.k.
- Kuunganisha jamii: Fasihi huleta pamoja watu katika jamii.
- Kukuza uwezo wa kufikiri: Tanzu nyingi za fasihi huwahamasisha hadhira kufikiri sana ili kupata suluhisho: vitendawili, vitanzandimi.
- Kumtajirisha msanii: Fasihi inaweza kumletea pato msanii.
- Kuikomboa jamii: Mara nyingi fasihi ilitumiwa kama silaha ya ukombozi kwa kumwezesha mwanadamu kueleza yale yote yaliyokuwa yakimsumbua na kupigania uhuru wake.

Matumizi ya majina ya ngeli ya LI-YA na vivumishi vya kumiliki

Maelezo hapa chini yamependekezwa ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 63 katika kitabu cha mwanafunzi

I. Nomino za ngeli ya LI-YA huwekwa katika wingi kwa kuongeza kiambishi ma- kwenye nomino hiyo.

Mfano: Jembe (umoja) Majembe (wingi)

Janga (Umoja) Majanga (wingi)

Wingi wa baadhi ya nomino za ngeli ya LI-YA huongezewa kiambishi ma- baada ya kuondoa kiambishi ji- cha umoja.

Mfano: Jicho Macho

Jambo Mambo

II. Vivumishi vya kumiliki ni -angu, -ako, -ake, -etu, -enu na -ao. Vivumishi hivi katika ngeli ya Li-Ya huchukua kiambishi konsonanti l- katika umoja na y- katika wingi.

Matumizi ya lugha

Maelezo hapa chini yamependekezwa ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 64 katika kitabu cha mwanafunzi

Dhana ya fasihi simulizi

a. Maana ya fasihi simulizi

Fasihi Simulizi ni utanzu wa fasihi ambao unawakilisha sanaa ya lugha inayopitishwa kutoka kwa kizazi hadi kizazi kwa njia ya maneno/masimulizi ya mdomo.

b. Sifa za fasihi simulizi

1. Hupitishwa kwa njia ya mdomo
2. Ufanisi wa sanaa katika fasihi simulizi hutegemea uwezo wa msimulizi, au wahusika
3. Masimulizi yake yanaweza kuathiriwa na mazingira, hisia na hali
4. Ni mali ya jamii. Hakuna mtu fulani anayemiliki sanaa katika fasihi simulizi.
5. Inaweza kubadilika kutoka kizazi hadi kizazi, au mazingira mbalimbali kwa sababu hutegemea kumbukumbu ya msimulizi.
6. Aghalabu huwa na funzo fulani

c. Tangu za fasihi simulizi

Tangu za fasihi simulizi zimejigawa kati makundi makuu yafuatayo:

1. Hadithi
2. Nyimbo
3. Tungo fupi
4. Maigizo

Semi fupi

Tungo fupi ni kipera cha Fasihi Simulizi kinachojumulisha sanaa simulizi zinazoundwa kwa maneno machache; sentensi moja au mbili hivi. Tungo Fupi nyingi huwa na sehemu mbili na aghalabu huhitaji kujibizana ambapo mtu mmoja hutoa pendekezo au swali; halafu mtu mwengine hutoa jawabu - k.m vitendawili na mafumbo. Baadhi ya tungo fupi husemwa na mtu mmoja tu kama vile methali.

Vipera vya Tungo Fupi

Vipera vya tungo fupi ni vingi. Baadhi yake kuna methali na nahau.

Somo la 3

Sarufi: Vivumishi vya Kuonyesha katika ngeli ya Li-Ya

Maelezo hapa chini yamependekesha ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 77 katika kitabu cha mwanafunzi

- Vivumishi vya kuonyesha hili, hilo, lile hufuata nomino katika umoja.
- Vivumishi vya kuonyesha haya, hayo, yale hufuata nomino katika wingi.

Mifano

Umoja Wingi

Gari hili ni jipya

Tunda hilo limeoza

Kundi lile ni chipukizi

Wingi

Magari haya ni mapya

Matunda hayo yameoza

Makundi yale ni chipukizi.

Nomino za Ngeli ya LI-YA na Vivumishi vya Pekee

- Vivumishi vya **-enye** huonyesha hali ya “kuwa na” na” kumiliki”.
- **-enyewe** hutumiwa katika sentensi kuonyesha jambo au kitu kinachotarajiwa.
- **-ote** huonyesha kila sehemu ya kitu hasa katika umoja (mfano: kundi lote limewasilisha kazi) na kuonyesha kila kitu(mfano: makundi yote yamewasilisha kazi.)
- **-o-ote** huonyesha mojawapo ya vitu au baadhi ya vitu bila kubagua.
- **-ingine** : kivumishi hiki kinaonyesha kitu tofauti na kile kilichotajwa au kilichopo, kuonyesha kitu zaidi / nyongeza, na kuonyesha «baadhi ya».
- **-ingineo** ni» zaidi ya» na kuonyesha hitimisho ya orodha ambayo haikukamilika.
- Vivumishi **-enye, -enyewe, -ote, o-ote**, katika ngeli ya LI-YA huchukua konsonanti l- na y- katika wingi.
- Vivumishi **-ingi, -ingineo** katika ngeli ya LI-YA huchukua konsonanti j- katika umoja na kiambishi me- katika wingi.

Matumizi ya lugha

Maelezo hapa chini yamependekezwa ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 78 katika kitabu cha mwanafunzi

Tanzu nyingine za fasihi simulizi

a. Methali

- Methali ni tungo fupi za sentensi moja ambazo hutoa funzo fulani kwa njia ya mafumbo. Ni tamko lenye kueleza wazo la busara la binadamu kwa ufupi sana. Misemo hiyo huzingatia maneno yenye kuvutia masikio ya watu wanaoitumia na huelezea mambo mengi kwa kutumia maneno machache iwezekanavyo.
- Methali nyingi huwa na sehemu mbili: Sehemu ya kwanza hutoa hoja nayo sehemu ya pili hutoa suluhisho au matokeo.

Mifano:

Chelewa chelewa, utamkuta mtoto si wako.

(Hoja) (Matokeo)

Wakati titi la nyati, hukamuliwa kwa shaka.

(Hoja) (Suluhisho)

Mchumia juani, hulua kivulini.

(Hoja) (Matokeo)

- Methali huhitaji hekima ili kujua maana yake.
- Methali hutumika kwa minajili ya kusema jambo fulani kwa njia isiyo ya moja kwa moja.

- Kama tanzu nyingine za fasihi simulizi, methali huwa na maana ya nje (maana inayopatikana kutokana na maana za maneno yaliyotumika kuunda methali husika) na maana ya ndani (maana inayosemwa kwa ufiche).

b. Nahau

- Nahau ni semi zinazotofautiana na maana yake ya nje. Huwa ni semi zenye mvuto na utamu wa lugha. Nahau huundwa kwa lugha ya kawaida, kwa kuashiria wazo la picha kutoka katika hali halisi ya maisha, aghalabu huwa ni misemo ambayo mtumiaji huitumia katika mazungumzo au maandishi bila kujua kuwa anaitumia.
- Nahau ni msembo wa picha ambao huwa na maana iliyofichika. Nahau huwa na undani wa kimaana kuliko baadhi ya misemo inayopatikana katika lugha fulani. Kutumia semi hizi kunaonyesha kuwa mtumiaji wa lugha amepevuka katika lugha kwani ufafanuzi wa picha zilizomo unahitaji ujuzi mkubwa wa lugha.

2.6.2 Maelekezo ya ziada kwa mwalimu

Maelekezo haya yamependekezwa kwa sababu tofauti. Kwanza, yameandaliwa kwa ajili ya kukamilisha au kuimarisha kazi zilizotolewa katika kitabu cha mwanafunzi. Pili, yamefikiriwa kwa madhumuni ya kubadilisha kazi zilizotolewa katika kitabu cha mwanafunzi ambazo zimetathminiwa kutofaa katika nafasi zilipowekwa. Kwa hiyo, ni sharti kwa mwalimu kuchagua kazi anayoiona kuwa ya lazima au muhimu baadhi ya kazi zilizopendekezwa ama katika kitabu cha mwanafunzi au katika kitabu cha mwalimu hiki.

Matumizi ya lugha

Zoezi hapa chini limependekezwa ili kuyaongezea mazoezi yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 58 katika kitabu cha mwanafunzi

Katika jozi, wanafunzi wazungumzie: (a) maana ya sanaa; (b) umuhimu wa sanaa katika jamii.

Jibu:

a) Sanaa ni aina za shughuli mbalimbali za wanadamu ambazo hulazimisha ustadi katika kufanyika kwake.

b) Kama aina za shughuli za wanadamu, sanaa huwa na jukumu la kukuza na kuendeleza jamii kiuchumi, kimaadili, kisiasa, kidini, kielimu n.k.

Matumizi ya majina ya ngeli ya LI-YA na vivumishi vya kumiliki

Mazoezi hapa chini yamependekewa ili kuyaongezea yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 63 katika kitabu cha mwanafunzi

I. *Katika jozi, wanafunzi waandike sentensi zilizotolewa katika wingi.*

Umoja

Wingi

1. Koti langu limechafuka.	
2. Shirika lako linajulikana sana.	
3. Gari lake ni la kifahari.	
4. Jumba letu linapendeza	
5. Mavuno yenu yamekuwa mazuri mwaka huu	

Jibu

Umoja

Wingi

1. Koti langu limechafuka.	Makoti yangu yamechafuka
2. Shirika lako linajulikana sana.	Mashirika yako yanajulikana sana
3. Gari lake ni la kifahari.	Magari yake ni ya kifahari
4. Jumba letu linapendeza	Majumba yetu yanapendeza
5. Mavuno yenu yamekuwa mazuri mwaka huu	Mavuno yenu yamekuwa mazuri mwaka huu

II. *Kwa kazi binafsi, mwanafunzi aweke sentensi zifuatazo katika hali kanushi.*

1. Koti langu linanipendeza
2. Gari lake limepata ajali.
3. Mashirika yenu yataimarishwa.

4. Mavuno yetu yamekuwa mazuri mwaka huu.
5. Jumba lake limekarabatiwa.

Jibu:

1. Koti langu halinipendezi
2. Gari lake halijapata ajali.
3. Mashirika yenu hayataimarishwa.
4. Mavuno yetu hayajakuwa mazuri mwaka huu.
5. Jumba lake halijakarabatiwa.

III. *Kwa kazi binafsi, mwanafunzi achague neno sahihi katika mabano kwa kujaza pengo.*

1. Debe lilitoboka (hii, haya, hili, hiyi).
2. Jambazililiadhibiwa (yule, hii, lile, hiyo).
3. Tafadhali kunja majamvi.....(ayo, hizo, hayo, halo).
4. Anakuomba umnunulie chungwa(hilo, hayo, yayo).
5. Jahazini kubwa (lili, hile, jile, lile).

Jibu

1. hili
2. lile
3. hayo
4. hayo
5. lile

IV. *Kwa kazi binafsi, mwanafunzi asahihishe sentensi zifuatazo*

1. Kabati kale kalivunjwa na wezi.
2. Maji haya alimwagwa ovyo sakafuni.
3. Alipotaka kujenga nyumba alitafuta majiwe makubwa.
4. Mafuta haya haamwagwi ziwani kwa sababu anaweza kuua samaki.

5. Maboga haya matikitiki yana manufaa nyingi kwa mwili wako.

Jibu

1. Kabati **lile** lilivunjwa na wezi.
2. Maji haya **y**alimwagwa ovyo sakafuni.
3. Alipotaka kujenga nyumba alitafuta **mawe** makubwa.
4. Mafuta haya hay**a**mwagwi ziwani kwa sababu yanaweza kuua samaki.
5. Maboga haya **tikitiki** yana manufaa **mengi** kwa mwili wako.

v. Andika sentensi zifuatazo katika wingi

1. Gari lenye magurudumu makubwa
2. Jiwe lenyewe ni hili.
3. Tamasha lote lilikuwa zuri.
4. Kundi lolote linapaswa kujitayarisha.
5. Alifua koti jingine.
6. Kamati yote imefika.

Jibu

1. Magari yenye magurudumu makubwa
2. Mawe yenyewe ni haya.
3. Matamasha yote yalikuwa mazuri.
4. Makundi yolote yanapaswa kujitayarisha.
5. Alifua makoti mengine.
6. Makamati yote yamefika.

Matumizi ya lugha

1. Zoezi hili hapa chini limependekezwa ili kuyaongezea mazoezi yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 64-65 katika kitabu cha mwanafunzi

Katika makundi, wanafunzi wajadili: (a) maana ya fasihi; (b) umuhimu wa fasihi katika maendeleo ya jamii ya Wanyarwanda katika muktadha wa amani, umoja na maridhiano, uzalendo, usawa wa jinsia, n.k.

Jibu:

a) Fasihi ni sanaa ya lugha, inayoshughulikia masuala yanayomhusu binadamu: matatizo yake, ndoto zake, matumaini yake, migogoro yake na mazingira yake.

- Fasihi kama sanaa huwasilisha ujumbe unaohusu maisha ya jamii kwa kutumia lugha.
- Kwa kutoa maudhui yake, fasihi inatumia lugha; yaani maneno ambayo hutamkwa au huandikwa, lugha ambayo ni sehemu ya utamaduni.
- Msanii ambaye ni mwanafasihi hutumia maneno hayo kwa namna yake ili kuwakilisha fikra na mtazamo wake kuhusu jamii na mazingira yake.
- Fasihi hutumiwa kama chombo cha kuelezea, kulinda na kuhifadhi utamaduni wa jamii; yaani fasihi humulika na kuonyesha yote yanayotendeka katika jamii. Katika hali hii, fasihi hutumiwa kama njia ya kuelimisha, kuonya na kurekebisha jamii kwa kutumia lugha.

b. • Kuelimisha jamii: Fasihi hukosoa, huionya na kuierekebisha jamii. Fasihi huchambua na kuchochea umma na kuwafumbua macho wanajamii ili waweze kufichua uwezo au udhaifu uliomo katika jamii.

- Kuburudisha jamii: Fasihi huburudisha, yaani husisimua kimwili na kiakili msikilizaji au msomaji na kuvutiwa kihisia na kazi ya fasihi aliyoisoma, aliyoitazama au kuisikiliza.
- Kuhifadhi na kurithisha amali za jamii: Fasihi hutunza na kuhifadhi mila na desturi za jamii kutoka kizazi kimoja hadi kizazi kingine.
- Kudumisha na kuendeleza lugha: Kadiri lugha inavyotumiwa na watunzi, ndivyo inavyokua na kupevuka. Maneno mengi yatumiwayo leo katika lugha mbalimbali yalibuniwa na kuenezwa na watunzi wa mashairi, riwaya, nyimbo, tamthilia, sanaa za maonyesho, n.k.
- Kuunganisha jamii: Fasihi huleta pamoja watu katika jamii.

Kukuza uwezo wa kufikiri: Tanzu nyingi za fasihi huwahasisha hadhira kufikiri sana ili kupata suluhisho: vitendawili, vitanzandimi.

- Kumtajirisha msanii: Fasihi inaweza kumletea pato msanii.
- Kuikomboa jamii: Mara nyingi fasihi ilitumiwa kama silaha ya ukombozi kwa kumwezesha mwanadamu kueleza yale yote yaliyokuwa yakimsumbua na kupigania uhuru wake.

2. Mazoezi hapa chini yamependekezwa ili kuyaongezea mazoezi yaliyotolewa kwenye ukurasa wa 78 katika kitabu cha mwanafunzi

A. Matumizi ya methali

I. Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome maelezo muhimu, kisha wajibu maswali yafuatayo.

- a. Fafanua maana ya methali.
- b. Toa mifano miwili ya methali, kisha ubainishe sehemu zake mbili: hoja na matokeo au suluhisho.

Jibu

- a. Methali ni tungo fupi za sentensi moja ambazo hutoa funzo fulani kwa njia ya mafumbo.
- b. Chelewa chelewa, utamkuta mtoto si wako.

(Hoja) (Matokeo)

Wakati titi la nyati, hukamuliwa kwa shaka.

(Hoja) (Suluhisho)

II. Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atoe maana ya nje na maana ya ndani za methali zifuatazo: Mpanda ngazi hushuka; Leo ni leo asemaye kesho ni mwongo. Mwanafunzi abainishe wakati wa kuzitumia methali hizi au namna zinavyoweza kutumiwa katika mazungumzo ya watu.

Jibu

1. Mpanda Ngazi hushuka

- Maana ya nje: Mtu yeyete anayepanda juu ya ngazi ni lazima itafika muda way eye kushuka kutoka juu ya ngazi hiyo
- Maana ya ndani: Katika maisha mtu anayepata cheo au madaraka kuna sikua anaweza kuyapoteza madaraka au cheo hicho

2. Leo ni leo asemaye kesho ni mwongo

- Maana ya nje: *Siku hii ni siku hii, anayenena siku ifuatayo ni mdanganyifu.*
- Maana ya ndani: *Tendo linalowezezana kufanyika sasa lazima lifanyike, lisiahirishwe.*

III. Katika jozi, wanafunzi watafute methali tano zinazozingatia malezi bora kutoka lugha ya Kinyarwanda, kisha waandike methali zenye maana sawa katika Kiswahili.

Jibu

Kinyarwanda

Igiti kigororwa kikiri gito.

Inyana ni iya mweru.

Uko umureze ni ko akura

Uwanze kumvira se na nyina yumvira ijeri.

Haraka haraka haina baraka

Kiswahili

Ngozi ivute ingali mbichi/maji.

Mtoto huangalia kisogo cha mama yake.

Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo.

Asiyesikia la mkuu huvunjia guu.

Iyihuse yabyaye ibihumye

IV. Kwa kazi ya pekee, mwanafunzi ahusishe methali kutoka sehemu A na methali zinazokaribiana kimaana katika sehemu B.

Sehemu A

1. Chombo cha kuzama hakina usukani.
2. Ganda la mua la jana, chungu kaona kivuno.
3. Haba na haba hujaza kibaba.
4. Bendera hufuata upepo.
5. Ngoja ngoja yaumiza matumbo.
6. Haraka haraka haiana baraka.
7. Mkaa bure si sawa na mtembea bure.
8. Mpanda ngazi hushuka.
wako.
9. Baada ya dhiki faraja.
10. Bandu bandu humaliza gogo.

Sehemu B

- A. Tone na tone huwa mchririzi.
- B. Maji hufuata mkondo.
- C. Simba mwenda pole ndiye mla nyama.
- D. Mchumia juani hulua kivulini.
- E. Chovya chovya humaliza buyu la asali.
- F. Mgaagaa na upwa hali wali mkavu.
- G. Ajali haina kinga
- H. Chelewa chelewa utamkuta mwana sio wako.
- I. Maskini akipata matako hulua mbwata.
- J. Aliye juu mngojee chini.

Jibu

1. G 2. I 3. A 4. B 5. H 6. C 7. F 8. J 9. D 10. E

V. Kwa kazi binafsi, mwanafunzi ahusishe methali zilizopo katika sehemu A na maana zake katika sehemu B.

Sehemu A

1. Ada ya mja hunena muungwana ni vitendo
2. Ahadi ni deni.
maendeleo maishani.
3. Ajizi ni ufunguo wa umaskini.
4. Mtegemea cha nduguye hufa maskini.
5. Akili ni mali.
mtu.

Sehemu B

- A. Usisubiri misaada kutoka kwa wengine.
- B. Uvivu humfanya mtu kutokuwa na
- C. Ni muhimu kutumia busara tuliyopewa.
- D. Ni muhimu tutimize tuliyoyasema.
- E. Vitendo ndivyo vinavyothibitisha utu wa

Jibu

1.E 2. D 3. B 4. A 5.C

VI. Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari chenye mada moja kati ya hizi zifuatazo:

- a. *Mchumia juani hulia kivulini.*
- b. *Chovyachovya humaliza buyu la asali.*
- c. *Asiyekubali kushindwa si mshindani*

Mwelekeo wa maoni

- a. Mchumia juani hulia kivulini.
 - Baada ya dhiki Faraja; yaani baada ya shida au hasara hali tulivu hupatikana
- b. Chovyachovya humaliza buyu la asali.
 - Polepole ndio mwendo; yaani unapofanya jambo kwa utaratibu mwishowe utapata matokeo mazuri.
- c. Asiyekubali kushindwa si mshindani
 - Katika mashindano fulani ni lazima kuwepo mshindaji na mshindwaji. Kwa hiyo, kukata tamaa huchukuliwa kama udhaifu.

B. Matumizi ya nahau

VII. Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atoe maana na matumizi ya nahau zifuatazo.

- 1. Kuchemsha bongo**
- 2. Kuchongea mtu**
- 3. Kubeza mtu**
- 4. Kuchungulia kaburi**
- 5. Kufafanua kinagaubaga**

Jibu

1. Kuchemsha bongo : kufikiri sana
2. Kuchongea mtu : kumsema mtu maneno mabaya
3. Kubeza mtu : kumdharau
4. Kuchungulia kaburi : kufa
5. Kufafanua kinagaubaga : kufafanua kwa undani au marefu

IX. Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari ambacho kinadhihirisha matumizi ya nahau zisizopungua tano kati ya hizi zifuatazo.

1. Kuchukua sheria mkononi: kulipiza kisasi kwa jambo baya
2. Kuenda aste aste: kuenda pole pole / taratibu
3. Kuenda chapu chapu: kuenda haraka
4. Kuenda kasi: kuenda haraka haraka
5. Kufanya hila: kutenda jambo la udanganyifu
6. Kufanya masihara / mizaha: kutenda mambo kwa mchezo
7. Kufanya uchuro: hali ya kuwa na kisirani ; mkosi
8. Kufanya utani: kufanya mzaha au mchezo
9. Kufanya uzohali:kuwa na uvivu; kuzembea

10. Kufuja mali: kuharibu mali, kutumia pesa vibaya
11. Kufunga virago: kuondoka; kusafiri
12. Kugaragara kitandani: kugeukageuka kitandani
13. Kujifungua mtoto: kuzaa kwa mwanamke
14. Kukata kamba: kufariki 15. Kukaza kamba: kujitahidi
15. Kula chumvi nyingi: kuishi miaka mingi
16. Kula kiapo: kuapa 18. Kumpa mtu heko: kupongeza mtu
17. Kumpa mtu mgongo / kisogo: kufanyia mtu mambo yaliyo kinyume na matarajio
18. Kumpa mtu nyama ya ulimi: kumpa mtu maneno matamu
19. Kuona cha mtemakuni: kujuta; kupata adhabu kali
20. Kuona kilichomnyima nyoka miguu: kupata adhabu kali
21. Kuona kilichomnyima kanga manyoya: kupatwa na ubaya
22. Kupanda mbegu za chuki: kuchochea watu wachukiane
23. Kupiga marufuku: kukataza kitu kisheria
24. Kuvunja mbavu: kuchekesha; kufanya au kusema maneno yanayochekesha
25. Kuvunja nyumba: kuharibu hali ya maisha baina ya mume na mke

2.7. Tathmini ya Mada

Tathmini hii ipendekezwe kuwa jaribio la jumla. Kwa kazi binafsi, kila mwanafunzi anapaswa kujibu maswali yote yaliyopendekezwa na mwalimu kwa kutumia karatasi. Inambidi mwalimu kuyaanda majibu awali pamoja na vipimo vya tathmini kwa kila jibu.

Tanbihi: Mwalimu halazimishwi kutoa kwa wanafunzi jumla ya maswali yote yaliyopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi. Inambidi awe huru katika kuchagua maswali anayoona kuwa ni muhimu kuliko mengine. Ni haki kwake kutunga maswali yake bila kutegemea haya yaliyojitokeza katika kitabu cha mwanafunzi.

1. Ainisha kazi zifuatazo kulingana na tanzu zake za fasihi zimulizi

- a. Kina macho lakini hakioni
- b. Adhabu ya kaburi aijuaye maiti
- c. Kupiga makofi
- d. Kukodolea macho
- e. Kufa moyo
- f. Popoombili zavuka mto
- g. Sungura na Chura
- h. Mgonjwa haulizwi dawa
- i. Nyoka na Ndege
- j. Wazungu wanachungulia dirishani

2. Kamilisha methali zifuatazo

- a. Bendera hufuata
- b. Dalili ya mvua
- c. Fimbo ya mbali
- d. Heri kujikwaa kidole.....
- e. Kila ndege huruka.....

3. Eleza nahau hizi

- a. Kushika hatamu
- b. Kula unga
- c. Kushika miguu
- d. Kukata kamba / kuaga dunia
- e. Kumpa nyama ya ulimi

4. Weka maneno haya katika umoja au wingi

- a. jino
- b. macho
- c. kabati
- d. masikio
- e. mawe

Majibu

1. Ainisha kazi zifuatazo kulingana na tanzu zake za fasihi zimulizi

Hadithi	Methali	Kitendawili	Nahau
Sungura na Chura	Adhabu ya kaburi aijuaye maiti	Kina macho lakini hakioni	Kupiga makofi

Nyoka na Ndege	Mgonjwa haulizwi dawa	Popoombili zavuka mto	Kukodolea macho
		Wazungu wanachungulia dirishani	Kufa moyo

2. Kamilisha methali zifuatazo
 - a. Bendera hufuata upepo
 - b. Dalili ya mvua ni mawingu
 - c. Fimbo ya mbali haiwi nyoka.
 - d. Heri kujikwaa kidole kuliko kujikwaa ulimi.
 - e. Kila ndege huruka na mbawa zake
3. Eleza nahau hizi
 1. Kushika hatamu: Kuongoza
 2. Kula unga: Kupata kazi
 3. Kushika miguu: Kutoa shukrani / kuomba radhi
 4. Kukata kamba / kuaga dunia: Kufariki
 5. Kumpa nyama ya ulimi: Kudanganya mtu na maneno matamu
 6. Weka maneno haya katika umoja au wingi
 - a. meno
 - b. jicho
 - c. makabati
 - d. sikio
 - e. jiwe

2.8. Mazoezi ya Ziada ya Ujifunzaji

Kazi hizi zimejigawa katika sehemu tatu : Kwanza, kuna kazi za urekebishaji ambazo zimewalenga wanafunzi wenye wasio na uelewa wa haraka; pili, kazi za uimarishaji wa uwezo wa mada kwa ujumla ; tatu, kazi za wanafunzi wenye uelewa wa haraka.

2.8.1. Mazoezi ya urekebishaji

1) Andika sentensi zifuatazo katika wingi

- (a) Mimi nina lengo la kupambana na jangwa.
- (b) Kijana mrefu alibeba kasha kwenye bega.
- (c) Shirika la reli liliagiza garimoshi kubwa.
- (d) Daftari linapaswa kuhifadhiwa vizuri.
- (e) Jambo hili liliwafurahisha wengi.
- (f) Jiwe langu lina thamani kubwa.

- (g) Papai lipi limeiva?
- (h) Jino lako limeng'oka?
- (i) Jaribio la leo lemesahishwa.
- (j) Janga kubwa limesababisha maafa.

Majibu:

- a) Sisi tuna malengo ya kupambana na majangwa.
- b) Vijana warefu walibeba makasha makubwa.
- c) Mashirika ya reli yaliagiza magarimoshi makubwa.
- d) Madaftari yanapaswa kuhifadhiwa vizuri.
- e) Mambo haya yanawafurahisha wengi.
- f) Mawe yangu yana thamani kubwa.
- g) Mapapai yapi yameiva ?
- h) Meno yako yameng'oka?
- i) Majaribio ya leo yamesahishwa.
- j) Majanga makubwa yamesababisha maafa.

3.8.2 Mazoezi ya uimarishaji

1. Eleza nahau zifuatazo:

- (a) Kupigwa kalamu
- (b) Kumpa nyama ya ulimi

2. Chagua neno sahihi katika mabano kwa kujaza pengo.

- (a) Debe lilitoboka (hii, haya, hili, hiyi).
- (b) Jambazialiadhibiwa (yule, hii, hiyo).
- (c) Anakuomba umnunulie machungwa(hizo, hayo, yayo).
- (d) Meno yameng'oka. (mbili, wawili, mawili)
- (e) Matunda yameiva. (nane, manane)
- (f) Madarasa (tatu, matatu) yamekarabatiwa.
- (g) Shavu..... linaniuma (yangu, langu).
- (h) Ondo majani.....hapa (hizo, hayo).
- (i) Nimepoteza jembe.....(yangu, langu).
- (j) Jengounasimulia (lipi, ipi) ?

Majibu:

- 1. a)Kufukuzwa kazini
- b) Kudanganya mtu kwa maneno matamu

- (a) Debe hili lilitoboka.
- (b) Jambazi yule aliadhibiwa.
- (c) Anakuomba umnunulie machungwa hayo
- (d) Meno mawili yameng'oka.
- (e) Matunda manane yameiva.
- (f) Madarasa matatu yamekarabatiwa.
- (g) Shavu langu linaniuma.
- (h) Ondoa majani hayo hapa.
- (i) Nimepoteza jembe langu.
- (j) Jengo lipi unasimulia?

2.8.3 Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka

Maswali

1. Ni nini maana ya sanaa?
2. Toa aina kumi za sanaa.
3. Sanaa ina umuhimu gani kwa binadamu?
4. Taja tanzu za fasihi simulizi.
5. Fasihi ina umuhimu gani katika jamii?
6. Namna gani fasihi inayoweza kuhatarisha utengamano wa jamii?
7. Ni aina gani ya hadithi inayosimulia kuhusu watu waliotenda matendo ya kishujaa katika jamii?
8. Hadithi huishia kwa fomula gani?
9. “Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo.” Methali hii inamaanisha nini?
10. Ni methali ipi inayoweza kutumiwa wakati mtu fulani ameshindwa kutimiza aliyoyasema?

MAJIBU

1. Sanaa ni ufundi unaowakilisha mawazo na hisia alizo nazo binadamu kwa njia ya ubunifu.
2. Kuna aina mbalimbali za sanaa kama vile uchoraji, uchongaji, ususi, uhunzi, usonara, fasihi, uashi, sinema, uimbaji, ufinyanzi, ufumaji, upishi, ushonaji, udarizi. n.k.
3. Sanaa ina nafasi kubwa kwa ujenzi wa taifa, kwani hupunguza ukosefu wa ajira na huwezesha jamii kutosheleza baadhi ya mahitaji yao ya kila siku kupita kazi mbalimbali zinazofanywa na wasanii. Wasanii nao hujiendeleza kiuchumi kutokana na pato linalotoka kwenye kazi zao .
4. Tanzu za fasihi simulizi ni hadithi, methali, nahau, vitendawili, nyimbo na mashairi
5. Fasihi ina umuhimu mkubwa katika jamii. Katika jamii fasihi inaweza:

Kuelimisha jamii

Kuburudisha jamii,

Kuhifadhi na kurithisha amali za jamii,

Kudumisha na kuendeleza lugha

Kuunganisha jamii,

Kukuza uwezo wa kufikiri,

Kumtajirisha msanii

6. Fasihi inaweza kuwa chanzo cha madhara katika jamii inapotumiwa vibaya kupitia nyimbo na methali zinazochochea ubaguzi na ukatili baina ya wanajamii. Mfano ni jinsi nyimbo zilivyochochea uhasama baina ya wananchi na kuishia kwenye mauaji ya kimbari yaliyotokea nchini Rwanda mnamo mwaka wa 1994.
7. Visakale
8. Huu ndio mwisho wa hadithi au Hadithi inakomea hapa.
9. “Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo” Methali hii inamaanisha kwamba jinsi unavyomlea mtoto wako ndivyo atakavyokua. Yaani ukimpa mtoto malezi mazuri naye atakuwa mzuri ; malezi yakiwa mabaya hivyo mtoto naye atakuwa mbaya vile vile.
10. Methali hiyo ni “*Ahadi ni deni*”

MADA KUU YA 3: UHAKIKI WA HADITHI SIMULIZI KATIKA KISWAHILI

MADA NDOGO: MUHTASARI, FANI NA MAUDHUI

3.1. Uwezo Upatikanao katika Mada

Kutoa muhtasari wa hadithi na kuchambua kifani na kimaudhui hadithi za Kiswahili; kutumia kwa usahihi majina ya ngeli ya PA-M-KU-

3.2. Ujuzi wa Awali

Katika shule za awamu ya kwanza (kidato cha 1, 2 na 3), wanafunzi walisoma vifungu vya habari mbalimbali na kuombwa kutoa muhtasari.

3.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake

3.3.1. Kidokezo cha mada

Kwa kutangulia mada, mwalimu aulize maswali ambayo yatawasaidia wanafunzi kufunua mada hii. Maswali hayo yanapaswa kuzingatia maudhui ya mada nzima. Hapa mwalimu anaweza kuuliza maswali yafuatayo:

- Uhakiki wa hadithi simulizi katika Kiswahili ni nini?
- Ni nini umuhimu wa uhakiki?
- Mbinu za uhakiki wa hadithi simulizi ni zipi?

3.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada

- Mwalimu atoe mwongozo wa kutoa jibu kwa kazi.
- Wanafunzi wanaweza kushindwa kutoa majibu sahihi mwanzoni, lakini wanaweza kufanikiwa kwa kupitia kazi nyingine zilizotayarishwa au masomo ya mada nzima.

3.4. Orodha ya Masomo

	Kichwa cha somo	Malengo ya kujifunza (Maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema)	Idadi ya vipindi
1.	Maana ya muhtasari, sifa zake na taratibu za kutoa muhtasari mzuri	<p>Maarifa na ufahamu: Kubainisha sifa na taratibu za kutoa muhtasari mzuri.</p> <p>Stadi : Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya muhtasari, sifa zake na taratibu za kutoa muhtasari mzuri.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kujenga tabia ya uwazi, usahihi na kuzungumza au kuandika kwa ufupi.</p>	10
2	Fani katika hadithi simulizi	<p>Maarifa na ufahamu:Kueleza dhana ya fani katika fasihi simulizi.</p> <p>Stadi: Kufafanua dhana ya fani katika hadithi simulizi.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kukuza tabia ya kusoma makala mbalimbali na kuchambua fani yake.</p>	12
3	Maudhui katika hadithi simulizi	<p>Maarifa na ufahamu: Kueleza dhana ya maudhui katika hadithi simulizi.</p> <p>Stadi: Kujadili dhana ya maudhui katika</p>	12

		hadithi simulizi. Maadili na mwenendo mwema: Kujenga uzoefu wa kuchambua kazi za fasihi kwa ajili ya maudhui.	
4.	Uhakiki wa hadithi simulizi	Maarifa na ufahamu: Kubainisha vipera muhimu katika uchambuzi wa hadithi simulizi. Stadi: Kuchambua hadithi simulizi kwa kuzingatia vipera muhimu vya uchambuzi. Maadili na mwenendo mwema: Kuendeleza akili, tafakuri tunduizi, stadi za tathmini katika maisha ya kila siku.	24
-	Sarufi: Sarufi: Matumizi ya majina ya ngeli ya PA-M-KU	Maarifa na ufahamu: Kutambua majina ya ngeli ya PA-M-KU Stadi: Kutunga sentensi sahihi kwa kutumia majina ya ngeli ya PA-M-KU ○ Maadili na mwenendo mwema: Kujivunia matumizi ya Kiswahili sanifu katika mawasiliano ya kila siku.	-
Tathmini ya mada			2
Vipindi vyote vya mada ya kwanza			50

☞ **Kila somo huwa na kazi za aina sita :**

- Kazi zinazohusu kusoma na ufahamu
- Kazi zinazohusu msamiati
- Kazi za sarufi
- Kazi zinazolingana na matumizi ya lugha
- Kazi za kusikiliza na kuzungumza
- Kazi za kuandika

Tnbh: Sarufi huja kila wakati ndani ya somo.

SOMO LA 1: MAANA YA MUHTASARI, SIFA ZAKE NA TARATIBU ZA KUTOA MUHTASARI MZURI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kubainisha sifa na taratibu za kutoa muhtasari mzuri.
- Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya muhtasari, sifa zake na taratibu za kutoa muhtasari mzuri.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendeele kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.

- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk.99)

Katika makundi ya wanafunzi watatu watatu, mwalimu awaelekeze kwa kutazama michoro kwenye ukurasa husika. Kutoa maoni yao kuhusu wanachokiona kwenye picha pamoja na kueleza kinachozungumziwa kwenye picha hizo.

Kusoma na Ufahamu

Katika makundi ya watatu watatu, wanafunzi wasome kifungu cha habari kwa ufasaha na kujibu maswali ya ufahamu. Mwalimu arekebisha makosa yanayojitokeza katika majibu ya wanafunzi.

Majibu pendekezi

1. Katika kijiji cha Chapakazi.
2. Sebahire, Nyirabagenzi, Jitegemee, Mugeni, Rulinda na watoto wengine wawili.
3. Ndiyo. Jitegemee na Mugeni walikuwa wafanyakazi kwa bidii wengine watatu walikuwa wazembe.
4. Mzee Sebahire alitumia picha ya fimbo tatu zilizokuwa zimebanishwa na kamba. Aliwaomba watoto wake kuzivunja na wakashindwa.
5. Vijana waliamua kuwa wanaacha utengano kati yao na kufanya kazi pamoja. Waliikumbuka methali isemayo kuwa "Umoja ni nguvu, utengano ni udhaifu"
6. Umoja unahitajika katika kazi za kila siku. Kusaidiana na wengine katika kazi za kila siku ni jambo muhimu sana. Siyo vizuri kutengana na wanafunzi wengine katika kazi ya kila siku.
7. Kichwa cha hadithi kinahusiana na yaliyomo kwa sababu yaliyofanywa na watoto wake Sebahire na Nyirabagenzi yanalinganishwa na kichwa cha hadithi.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk.102)

Mwalimu amwombe mwanafunzi kufanya zoezi hili kibinafsi. Mwanafunzi atumie kamusi kwa kueleza maana ya msamiati mpya, na kuutumia katika sentensi. Mwalimu achunguze kazi zinazofanywa na wanafunzi. Achague sampuli ya wanafunzi watatu wawasilishe kazi zao mbele ya darasa. Mwalimu arekebishe makosa yanayoweza kujitokeza.

- a) **Kifunguamimba:** mtoto wa kwanza kuzaliwa na mama
- b) **Juhudi:** namna ya kutumia uwezo na nguvu za mtu katika kufanya jambo.
- c) **Mawaidha:** maneno ya mafunzo ama maonyo hususan yenye mwongozo fulani.
- d) **Kutingisha:** kusukuma kitu nyuma na mbele
- e) **Maskini:** mtu ambaye ni dhaidu kiuchumi au kimwili katika maisha yake.
- f) **Kutenganisha:** kufanya kuwa kando ama kuweka kandokando; kuachanisha.
- g) **Kuchonganisha:** kuchochea watu ili wagombane.
- h) **Timamu:** - enye kukamilika; - enye kutimia
- i) **Uamuzi:** makubaliano au mapatano yaliyopitishwa kama vile katika mkutano ili kutekeleza jambo fulani.
- j) **Maendeleo:** hali ya kufanikiwa kama vile kijamii, kiuchumi au kisiasa.

Zoezi la 3:(uk. 103)

Kwa kushirikiana na mwenzake, mwanafunzi aelekezwe jinsi ya kufanya kazi hii kwa kutumia mshale na kuoanisha maneno katika sehemu A na maana zake katika sehemu B. Mwalimu asahihishe zoezi na kuwarekebisha wanafunzi.

Majibu:

- 1. c
- 2. e
- 3. a
- 4. b
- 5. d

Sarufi: Usanifishaji wa Majina ya Ngeli ya PA- M- KU

Zoezi la 4:(uk.103)

Mwalimu awaombe wanafunzi kutazama sentensi katika vitabu vyao, wajibu maswali mmoja baada ya mwingine. Zoezi hili lifanyike kwa ushirikiano wa wanafunzi wawili. Wanafunzi wawasilishe kazi. Mwalimu awaelekeze kwa majibu sahihi.

Zoezi la 5: (uk. 104)

Zoezi hili lifanywe kwa ushirikiano wa wanafunzi wawili wawili. Mwalimu asahihishe zoezi na kuwaelekeza wanafunzi kwenye majibu sahihi.

Masahihisho:

1. Sipendi kutembea mahali **pabaya pasipo** na mazingira bora.
2. Nchini Rwanda kuna pahali **pazuri** pa kutembelea .
3. Nilimkuta katika baa, mahali **pabaya** sana.
4. Mukamana hapendi kukaa mahali **pachafu**.
5. Wakiristo wa makanisa tofauti huomba Mungu mahali **patakatifu**.

Zoezi la 6:(uk. 104)

Mwalimu awaelekeze wanafunzi kufanya zoezi kibinafsi. Asahihishe zoezi kwa kila mwanafunzi na kusahihisha makosa yatakayojitokeza.

Masahihisho:

1. Rukundo atatembelea mbuga za wanyama. Ni mahali **pazuri**.
2. Tunapaswa kuishi mahali **safi**.
3. Si vizuri kulala mahali **pabaya** kwa sababu panaweza kuharibu maisha yako.
4. Mahali **pachafu** huweza kuambukiza maradhi.
5. Mahali **patakatifu** hupatikana katika nchi chache duniani.

Matumizi ya Lugha

Zoezila 7: (uk. 104)

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi ya watatu watatu. Wanafunzi wasome kifungu cha habari katika vitabu vyao, wajibu maswali katika makundi. Wanafunzi wawasilishe kazi kundi moja baada ya jingine. Mwalimu awaelekeze kwa majibu sahihi.

Zoezi la 8: (uk. 104)

Zoezi hili liwe la kibinafsi. Mwalimu amuombe mwanafunzi kusoma kifungu cha habari. Mwanafunzi afanye muhtasari wa kifungu cha habari kimaandishi na baadaye asimulie hadithi mbele ya darasa. Mwalimu arekebishe makosa ya kimaandishi na kimasimulizi yatakayojitokeza.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 9: (uk.105)

Mwalimu awaombe wanafunzi wasome vifungu vya habari . Wanafunzi wafanye muhtasari wake kimaandishi. Mwalimu atumie “flipchati” na kuwapa karatasi karatasi maalum waandike muhtasari. wanafunzi wawasilishe kimaandishi vifungu vya habari. Mwalimu arekebishe makosa ya kimaandishi na kimaandishi.

Zoezi la 10: (uk.106)

Zoezi hili lifanyike katika makundi ya wanafunzi watano watano. Wajadili masuala waliyoyapewa na kila kundi liwasilishe kazi. Mwalimu arekebishe makosa ya kimaandishi yatakayojitokeza.

Kuandika

Zoezi la 11: (uk.106)

Zoezi lifanyike kibinafsi. Mwalimu awaombe wanafunzi watunge vifungu vya habari kwa kutumia ngeli ya PA- M- KU-. Mwalimu asahihishe makosa ya kimaandishi.

SOMO LA 2: FANI KATIKA HADITHI SIMULIZI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kueleza dhana ya fani katika fasihi simulizi.
- Kufafanua dhana ya fani katika hadithi simulizi.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendeele kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk. 113)

Mwalimu ayaunde makundi matatu ya wanafunzi na kugawa kwa kila kundi swali moja baadhi ya yale matatu yaliyotolewa katika kitabu cha mwanafunzi. Baada ya mawasiliano katika makundi, wanafunzi watoe maoni hadharani.

Kusoma na Ufahamu

Katika jozi Mwalimu awaombe wanafunzi kujibu maswali ya ufahamu.

1. Wahusika wote wanaozungumziwa katika kifungu cha habari.

- Mzee Furaha
- Mkewe Shukuru
- Watoto: Faida, Kagabo pamoja na Fikiri
- Ndege mjumbe
- Majirani au waalikwa

2. Ujumbe unaopatikana katika kifungu

- Kuiheshimu kazi yoyote bila ubaguzi
- Kutokata tamaa katika tatizo fulani
- Kutenda mema kwa ajili ya wengine

3. Kifungu hiki cha habari ni cha hadithi simulizi kwa sababu zifuatazo:

- a) Kuna funzo fulani ambalo aghalabu limetajwa mwishoni mwa hadithi.
- b) Masimulizi yake yametumia wakati uliopita

- c) Kimesimuliwa kwa lugha ya natharia
- d) Wahusika wake ni mchanganyiko wa binadamu na wanyama (ndege)
- e) Kimehusisha mbinu nyingine za fasihi simulizi kama vile wimbo, methali, nahau, misemo
- f) Kina muundo rahisi wenye mwanzo, kati na mwisho.
- g) Hadithi imetokea katika mandhari halisi (nyumbani).

4. Tatizo la uhaba wa chakula (njaa) pamoja na ufukara kwa jumla.

5. Sababu muhimu ya tatizo hilo ni ujinga ambao ulikuwa umeungwa mkono na kutoheshimu kazi pamoja na kubagua kazi fulani fulani.

6. Ukiviona vimeundwa. Husisha methali hii na kifungu cha habari.

Pasipo matendo matunda hayapatikani kamwe, yaani ukiyaona mafanikio usidhani kuwa yalitokea hewani, bali yalitokana na jasho la watendaji. Methali hii inahusiana na hadithi kwa sababu utajiri wa familia ya mzee Furaha haukubahatishwa bali ulipiganiwa na kufikiwa.

7. Mzee Furaha aliwapatia urithi wa aina tatu zifuatazo: akili, utajiri pamoja na utu.

- Urithi wa akili umeelezwa na jinsi mzee Furaha alivyowashughulikia watoto wake kusoma mpaka vnyo vikuu;
- Urithi wa utajiri unajidhihirisha na tukio la watoto hao kuwa wataalamu baada ya kuhitimu masomo yao kutoka vnyoni na kutajirika kupitia kazi;
- Urithi wa utu unaelezwa na moyo au tabia ya kuwatendea mema watu wote na wakati wowote.

8. Bila shaka ujumbe wa ndege mjumbe ulizingatiwa kama ifuatavyo:

- Mzee Furaha hakuidharau kazi ya kilimo cha mahindi
- Hakukata tamaa ya kupanda mahindi kwenye ardhi kubwa bila kuhangaikia soko la mavuno yake
- Baada ya kushika mkia utajiri, familia ya mzee Furaha ilionyesha utu na huruma: Haikubagua majirani, mtu yeyote aliyekuwa katika mahitaji ya huduma alikuwa ameipata.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk.116)

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi fulani. Kila kundi lipewe msamiati wa kutolea maana na kutunga sentensi binafsi. Baadaye kila kundi liwasilishe kazi yake.

Maana pendekezi:

- (a) **Urithi:** mtu, mali au vitu vinavyoachwa na marehemu na kupewa mtu fulani, agh. Wa ukoo; mirathi.
- (b) **Kitindamimba:** mtoto wa mwisho kuzaliwa; mziwanda.
- (c) **Kuonya:** kuhadharisha kwa kuonyesha hatari itakayotokea; kutoa mawaidha.
- (d) **Kuahidi:** kujipa sharti; kutoa ahadi.
- (e) **Kuhifadhi:** kuweka mahali pa salama; kuweka moyoni bila ya kusahau.
- (f) **Kutekeleza:** kufanya kama inavyotakiwa; kukamilisha.
- (g) **Kukuza:** kufanya kitu kionekane kikubwa; kuvuvumua.
- (h) **Kupata fursa:** kupata nafasi ya kuweza kufanya jambo.
- (i) **Kuangamiza:** kuhiliki, kuharibu, kutesa, kusababisha matatizo au mikoshi.

Zoezi la 3:(uk. 117)

Kwa jozi wanafunzi washirikiane kujaza sentensi husika. Baadaye mwalimu amchague mwanafunzi kwa kubahatisha akitumia mpira na kumuomba atoe jibu lililojadiliwa.

- (a) **Walemavu** ni watu wa kuheshimiwa kama watu wengine. Wanapaswa kupewa haki zao na kuhudumiwa kisheria bila ubaguzi wowote.
- (b) Aliyefiwa na wazazi wake huitwa **mtoto yatima** lakini aliyepoteza mumewe huitwa **mjane**.
- (c) Urithi bora kwa mtoto leo ni akili. Kwa hiyo kila mzazi ana wajibu wa kuwalipia watoto wake **karo** za shule.
- (d) Mwanafunzi yeyote ambaye anafuata **maonyo** ya wazazi wake pamoja na walimu wake huwa na mwenendo mwema.
- (e) Amenunua vifaa vya nyumbani kwa **bei ghali**.

Zoezi la 4: (uk.117)

Mwalimu ayaunde makundi matatu ya wanafunzi ; kundi la kwanza lipewe kubainisha nahau, la pili misemo na la mwisho methali. Kisha kila kundi liwasilishe kazi yake.

Nahau: kukata tamaa, kupiga makofi, kuunga mkono, kutega sikio.

Misemo: siku nenda rudi, punde si punde, bega kwa bega,

Methali: Ukiviona vinaelea vimeundwa.

Zoezi la 5: (uk.117)

Zoezi hili lifanyike katika jozi.Mwalimu awaagize wanafunzi kuhusisha A na B kwa kuzingatia maana ya nahau au misemo husika.

1. c
2. d
3. a
4. f
5. b
6. e

Sarufi: Usanifishaji wa Majina ya Ngeli ya PA-M-KU

Zoezi la 6: (uk.118)

Mwalimu awachague/awavutie wanafunzi wawili kusoma sentensi husika, baadaye iwe fursa ya darasa lote. Kazi hii ifanyike kwa ushirikiano wa wanafunzi wawili wawili. Baada ya maoni kutoka kwa wanafunzi, mwalimu awaelekeze kwenye ukurasa wa maelezo ya ziada katika kitabu cha mwanafunzi.

Zoezi la 7: (uk. 118)

Kazi hii ifanyike kama kazi binafsi. Mwalimu awaagize wanafunzi kuchagua jibu sahihi.

- (a) Mahali **hapa** (humu, hapa, kule) panaitwa Umoja wetu.
- (b) Darasani **mle** (pale, mle, huku) mnaonekana uchafu.
- (c) Barabarani **kule** (kule, humu, pale) kumewekwa ndoo za taka.

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 8: (uk. 119)

Kazi hii ifanyike kwa makundi madogomadogo. Mwalimu awaagize wanafunzi kusoma tena kifungu cha habari “Urithi wa wazazi” na kuhunguza kwa makini mambo yafuatayo:

- (a) Maana ya fani katika hadithi
- (b) Aina ya wahusika wanaojitokeza hadithini pamoja na tabia zao
- (c) Mahali au mandhari hadithi ilipotokea
- (d) Muundo na mtindo wa hadithi
- (e) Lugha aliyoitumia msanii wa hadithi.

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi sita:

Kundi la kwanza lijishughulisha na maana ya fani, kundi la pili wahusika na tabia zao, la tatu mahali au mandhari ya hadithi pamoja na maelezo au vipengele vyake, la nne lizungumzie muundo, la tano mtindo, na la mwisho lugha aliyoitumia msanii.

Baada ya kuwasilisha maoni yao, wanafunzi waelekezwe kwenye maelezo ya ziada kwa ajili ya kuikosoa na kuikamilisha kazi yao.

Mapendekezo ya majibu kwa zoezi hili

(a) Maana ya fani

Fani ni ufundi au mbinu anayoitumia msanii wa fasihi ili kutoa au kufikisha ujumbe kwa watu aliowakusudia.

(b) Wahusika:

- Wazazi: Furaha na Shukuru
- Watoto: Faida, Kagabo, Fikiri.
- Ndege
- Majirani

Tabia za wahusika:

- Wazazi: utu, upendo, huruma, ushirikiano na umoja.
- Watoto: heshima, uadilifu, uerevu, uamuzi wa kufikia lengo fulani.
- Ndege: mhusika mtabiri, mshauri, mwenye lengo la kuiendeleza jamii kiuchumi.
- Majirani: watu wenye tabia ya ushirikiano, kuishi kwa amani na majirani zao bila wivu.

(c) Mandhari (mahali palipotumiwa katika kisa cha habari)

Kisa cha habari kimetokea katika familia ya Furaha na mkewe Shukuru. Tunampata Furaha chini ya mti pembeni mwa nyumba akimwagalia ndege mtini. Baadaye tunaiona familia ya Furaha na mkewe Shukuru, watoto pamoja na majirani zao wakisherehekea sikukuu nyumbani kwa familia hii.

(d) Muundo

Katika hadithi hii msanii alitumia muundo wa msago, yaani muundo wa kusimulia matukio moja kwa moja; kuanzia tukio la kwanza hadi la mwisho kwa namna yalivyotukia.

(e) Mtindo

- Wahusika ni wa aina ya mchanganyiko (binadamu na ndege)
- Msanii amechagua msamiati rahisi kueleweka.
- Msimulizi ametumia nafsi ya tatu katika wakati uliopita.
- Matumizi ya wimbo yamekuja kuleta burudani katika masimulizi.

(f) Lugha ya msanii

Katika ufundi wake, msanii ameitumia lugha ya nathari. Tanzu za fasihi simulizi kama vile nahau, misemo pamoja na methali zimetumiwa ndani ya hadithi kuikuza na kuitukuza fasihi simulizi ya Kiswahili.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 9 : (uk. 121)

Kazi hii ifanyike katika makundi kulingana na vipengele vya swali. Hadithi ya kutolewa na mwalimu inaweza kuwa imerekodiwa, imesimuliwa au imesomewa mwanafunzi. Hapa inategemea uchaguzi au mahitaji ya mwalimu.

Zoezi la 10: (uk.121)

Zoezi hili lifanyike katika makundi. Mwalimu awaagize wanafunzi kutoa kimasimulizi muhtasari na fani ya hadithi husika.

Zoezi la 11 : (uk.121)

Mwalimu atumie mbinu ya kazi zunguka (work gallery) ambapo maswali au maoni ya kujadiliwa huandikwa kwenye karatasi kubwa zaidi ya mbili na kuziweka kwenye ukuta. Wanafunzi wajigawe katika makundi. Washiriki wa kundi la kwanza watoe upesi upesi maoni yao kwenye karatasi ya kwanza. Wanaposogelea karatasi ya pili, kundi la pili liifikie karatasi ya kwanza, na kadhalika. Kundi la tatu litapewa fursa kwenye karatasi ya kwanza wakati ambapo lile kundi lililotangulia litakuwa limefikia karatasi ya tatu, na kadhalika.

Kuandika

Kazi ya 12 : (uk. 122)

Hii ni kazi ya mwanafunzi binafsi. Mwalimu amwagize mwanafunzi kubuni hadithi yake binafsi kwa kuzingatia sifa zote za fani zilizozungumziwa.

SOMO LA 3: MAUDHUI KATIKA HADITHI SIMULIZI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kueleza dhana ya maudhui katika hadithi simulizi.
- Kujadili dhana ya maudhui katika hadithi simulizi.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk. 122)

Mwalimu amchague au amvutie mwanafunzi kufikiria hadithi anayojua na kuisimulia mbele ya darasa. Baadaye wanafunzi washirikishwe katika kutoa ujumbe kutoka hadithi hiyo.

Kusoma na ufahamu

Kwanza kila mwanafunzi ajitahidi yeye mwenyewe kutoa jibu, kisha wawili wawili kwa ajili ya kukamilishana na kukubaliana kwa jibu moja. Wakati wa kuwasilisha kazi hii, majibu sahihi kuliko mengine yaandikwe ubaoni.

1. Wahusika wanaozungumziwa katika kifungu cha habari:

- Kobe, mbayuwayu, Mfalme Simba, Fisi, Sungura, Kunguru, wazazi wake kobe na nyoka.

2. Ujumbe unaopatikana katika kifungu

- Kuwa na matarajio ya kila kitu au jambo linalotakiwa kufanyika.
- Kutoshawishwa wala kuongozwa na majivuno maishani na kuthubutu kuwa ushindi uko mikononi mwako milele na milele.
- Kuwa na mashaka au tafakuri tunduizi juu ya jambo fulani.

3. Msanii ametumia wanyama kama wahusika na wanyama hawa wamepeva tabia za binadamu kwa kuwakilisha watu mbalimbali wenye tabia hizo katika jamii. Pembeni mwa dhamira kuu ambayo imeelezwa hapa juu, msanii ameziongeza dhamira ndogodogo kama vile ushirikiano wa kijamii, kukubali kushindwa, majivuno, hekima au busara, n.k.

4. Tabia za wahusika waliozungumziwa hadithini

- Kobe: Mhusika mnyamavu, mtaratibu mwenye hekima, busara na matarajio katika mipango yake.
- Mbayuwayu: mhusika mpinzani, mjuaji, mpuuzi na mwenye majivuno.
- Fisi: Mhusika asiyejali kitujuu ya matumizi wa muda.
- Nyoka: mhusika mshawishi, mjasiri.

5. Kwa nini kobe alijinyakulia ushindi dhidi ya mbayuwayu?

- Alikuwa anajua wazi umuhimu wa tarajio kwa kila jambo.

6. “Wakati una mabawa.”

- Kama umepewa fursa ya kutenda jambo litende wakati huo huo bila kuchelewa. Kobe alitarajia mashindano yake kabla ya siku yake kufika ndipo alipofanikiwa kuwa mshindi.
- Methali nyingine zinazoeleza oni hili ni kama vile “Ngozi ivute ingali mbichi” au “Linalowezezana leo lisingoje kesho”.

7. Somo linalopatanakatika hadithi:

- Kazi yote inapaswa kuwa na mpango au matarajio.
- Majivuno maishani huleta hasara.
- Penye mshitaki na mshitakiwa pana mshindi na mshinde.
- Hakuna jambo lisilowezezana.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk. 125)

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi fulani. Kila kundi lipewe msamiati wa kutolea maana na kutunga sentensi binafsi. Baadaye kila kundi liwasilisha kazi yake.

Maana pendekezo:

- Mbayuwayu:** ndege mdogo mweusi mwenye mkia mrefu na manyoya meupe kwenye koo na mgongo na aghalabu huhamahama hasa wakati wa joto, hujenga kiota chake kwa matope.
- Tarajio:** kitu kinachotazamiwa kutokea; tegemeo.
- Mpuuzi:** mtu mwenye tabia ya kufanya mambo yasiyokuwa na maana; mtu asiyestahili kufuatwa mambo yake.
- Majivuno:** hali ya kujiona; malingo; kiburi; gogi, goto.
- Kuandaa:** kuweka tayari; kutayarisha.
- Kasi:** mbio sana, upesi sana, kwa haraka mno.
- Riadha:** michezo ya mazoezi ya viungo vya mwili kama vile kuvuta kamba, kwenda mbio, kuruka au kuogelea.
- Ghaffla:** kwa kushtukia; bila ya kutarajia.

Zoezi la 3: (uk.125)

Kwa jozi, mwalimu awaagize wanafunzi kujaza sentensi husika na kuwasilisha majibu yao.

Majibu

- (a) Wanafunzi hawana **budi** kukubali matokeo ya mtihani wowote.
- (b) Waalikwa wengi walikuja **kuhudhuria** sherehe za mwaka mpya.
- (c) Viongozi waliulizwa maswali **tele** kuhusu hatua za kupigana dhidi ya umaskini pamoja na rushwa.
- (d) **Kukiri** kosa ni sifa muhimu kwa kila binadamu.
- (e) Tunapaswa **kuharakisha** kazi yetu ili imalizike kwa wakati.

Zoezi la 4: (uk.125)

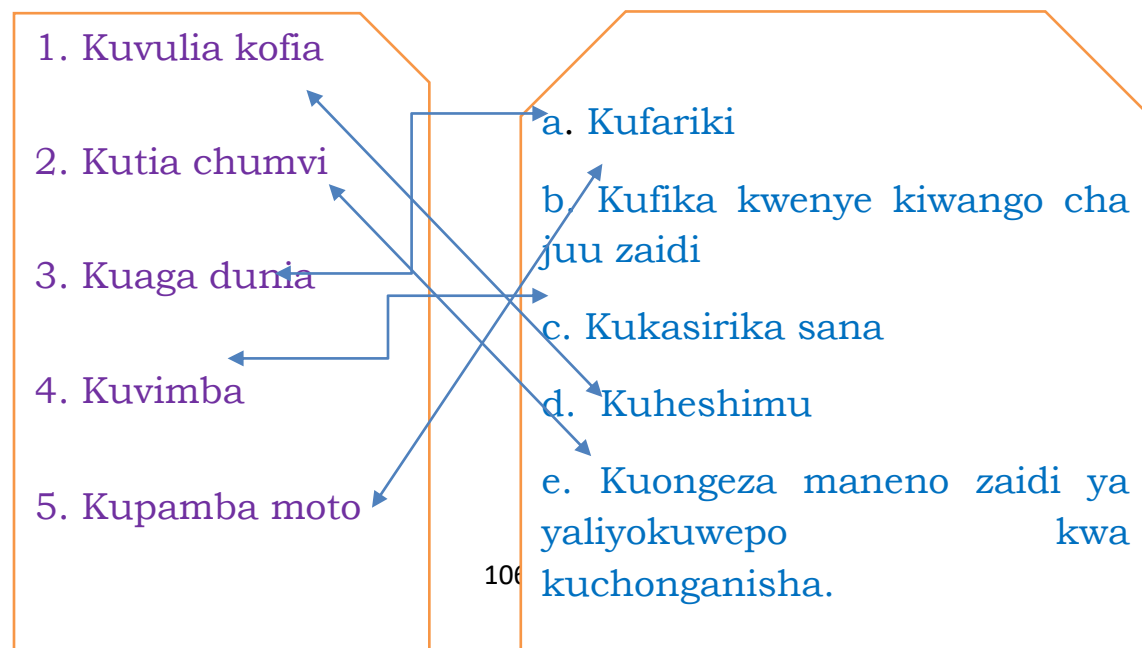
Mwalimu awape wanafunzi muda wa kupitia hadithi haraka. Mwanafunzi anayeipata hadithi kabla ya wengine aonyeshe mkono juu na kuitoa. Methali hiyo iandikwe ubaoni au mahali pengine.

Methali zilizotumiwa

- Asiyekubali kushindwa si mshindani.
- Chelewa chelewa utamkuta mtoto si wako.
- Bandubandu huisha gogo.
- Linalowezekana leo lisingoje kesho.

Zoezi la 5: (Uk. 126)

Kwa mbinu ya “Fikiri – jozi – shiriki” mwalimu awaagize wanafunzi kuhusisha A na B kwa kuzingatia maana ya nahau husika.

Zoezi la 6: (uk.126)

Kwa kutumia mbinu ya “Fikiri – jozi – shiriki”, mwalimu awaagize wanafunzi:

(a) *Kamilisha methali zifuatazo*

(b) *Zitolee maana yake*

1. **Chelewa chelewa** utamkuta mtoto si wako.

➤ Unapochelewa kutenda jambo au kazi utawakuta wengine wameishafanikiwa.

2. Bandu bandu **huisha gogo**

➤ Si vizuri kutenda jambo haraka haraka au kwa ghafla; usitende jambo kwa pupa.

3. **Linalowezezana leo** lisingoje kesho

➤ Andaa kazi yako kwa wakati bila kungoja wakati ujao.

4. Wakati **una mabawa**.

➤ Usingoje kutenda jambo kesho au kesho kutwa.

5. Asiyekubali kushindwa **si mshindani**.

➤ Kushinda na kushindwa ni mambo mawili yanayokwenda pamoja. Katika mashindano inambidi mshiriki kukubali matokeo yake, mazuri au mabaya.

Sarufi: Usanifishaji wa Majina ya ngeli ya PA-M-KU

Zoezi la 7: (uk. 126)

Zoezi hili lifanyike katika jozi. Mwalimu awaelekeze wanafunzi kwenye maelezo ya ziada katika kitabu cha mwanafunzi kwa ajili ya kusahihisha au kukamilisha kazi iliyofanywa.

Zoezi la 8: (uk. 127)

Kazi hii ifanyike kwa jozi. Mwalimu awaagize wanafunzi kusahihisha sentensi kwa kuzingatia matumizi bora ya vivumishi vya kuuliza pamoja na viambishi nafsi ambata vya vitenzi.

(a) Mahali **papi panapatikana** maisha bora?

(b) Njiani **kupi kuliandikwa** maagizo kuhusu usafi na uhifadhi wa mazingira?

(c) Chumbani **mpi mnalala** watoto?

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 9: (uk. 127)

Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi sita: Kundi la kwanza lijadiliane juu ya maudhui, kundi la pili dhamira, la tatu migogoro, la nne lizungumzie falsafa, la tano ujumbe, na la mwisho msimamo wa msanii katika kazi yake. Baada ya kuwasilisha maoni yao, wanafunzi waelekezwe kwenye maelezo ya ziada kwa ajili ya kuikosoa na kuikamilisha kazi yao. Mwishowe wanafunzi katika makundi yao washughulikie uchambuzi wa hadithi husika kwa kuonyesha vipengele vya maudhui.

Mapendekezo ya majibu

(a) Maana ya maudhui

Katika kazi ya fasihi maudhui ni jumla ya mawazo yote yaliyozungumziwa pamoja na mtazamo wa mwandishi juu ya mawazo hayo. Maudhui hujumuisha mawazo pamoja na mafunzo mbalimbali yaliyomsukuma msanii hadi akatunga na kusanii kazi yake ya kifasihi.

(b) Dhamira:

➤ **Dhamira kuu:** Umuhimu wa kutarajia jambo/ Matunda ya kazi iliyotarajiwa

➤ **Dhamira ndogondogo:**

- Kukubali matokeo ya mashindano
- Kutoongozwa na majivuno katika maisha.
- Kuthamini ahadi
- Ushirikiano

(c) Migogoro

- Mbio ya fisi kwenye arusi ya mtoto wa mfalme simba
- Mjadala kati ya mbayuwayu na kobe
- Mawasiliano kati ya kobe na nyoka
- Mashindano kati ya kobe na mbayuwayu.

(d) Falsafa

Kutokana na maarifa yake katika ukweli wa jamii yake, busara na hekima, kobe alizithamini methali hizi: Asiyekubali kushindwa si mshindani; Linalowezekana leo lisingoje kesho. Kwa hiyo alijinyakulia ushindi dhidi ya mbayuwayu kwa kutarajia siku ya mashindano.

(e) Ujumbe

Ujumbe kutoka hadithi hii umefikiwa kupitia dhamira kuu pamoja na dhamira ndogondogo kama ifuatavyo:

- Ushindi hutokana na kazi au jambo lililotarajiwa vizuri.
- Hakuna jambo lisilowezekana.
- Akili ni mali kila mtu ana zake.
- Mwisho wa majivuno ni majuto.

(f) Msimamo wa msanii

Toka mwanzoni hadi mwishoni, msanii ameushikilia msimamo wake wa kwamba “Asiyekubali kushindwa si mshindani.” Ametetea tena kuwa ushindi hutokana na matarajio.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 10: (uk. 129)

Kazi hii ifanyike katika makundi kulingana na vipengele vya swali. Mwalimu awapatie hadithi wanafunzi na kuichambua kimaudhui kisha wawasilishe. Hadithi ya kutolewa na mwalimu inaweza kuwa imerekodiwa, imesimuliwa au imesomewa mwanafunzi. Wakati wa kusikiliza wanafunzi wachukue kalamu na karatasi na kuandika dhamira kuu, ujumbe, migogoro, falsafa pamoja na msimamo wa msanii.

Zoezi la 11: (uk. 129)

Katika makundi sita (dhamira kuu, ujumbe, migogoro, falsafa, msimamo wa msanii) mwalimu awaelekeze wanafunzi kushirikiana kwa kutayarisha maoni ya kuwasilishwa mbele ya darasa.

Zoezi la 12: (uk 129)

Mwalimu ayaunde makundi ya wanafunzi kulingana na idadi yao pamoja na mada za kujadiliwa. Wanafunzi washirikiane kubainisha mawazo makuu yanayopatikana katika mada husika na hatimaye kuutayarisha mhadhara wa kutolewa mbele ya darasa.

Mfano wa mwongozo wa maoni pendekezi :

❖ **Muda ni mali.**

- Kazi ndiyo msingi wa utajiri
- Kila kazi hufanyika kwa kutegemea tarajio.
- Kutumia wakati wote kama ilivyo ni sawa na kuhifadhi pesa katika benki
- Dakika au saa inayopotea bure ni sawa na hasara ya kupoteza pesa.
- Kadiri muda unavyotumiwa vizuri ndipo mafanikio yanavyozidi kuongezeka.

❖ **Mwanafunzi aingiaye darasani bila ratiba ya masomo ni sawa na mkulima aendaye shambani bila jembe.**

- Ratiba ya masomo ni mwongozo wa mwanafunzi katika ujifunzaji wake.

Bila ratiba mwanafunzi :

- ✓ Hupotea katika kazi za shule.
- ✓ Hujenga uhusiano mbaya kati yake na walimu.
- ✓ Husababisha utovu wa nidhamu.
- ✓ Hujenga mizozo baina ya wazazi na viongozi wa shule.
- ✓ Hawezi kuendeleza akili yake.

Kwa mkulima, jembe ni kifaa cha kulimia. Bila jembe, mkulima :

- ✓ Hafanyi kitu chochote cha kilimo shambani.
- ✓ Hupoteza muda wake kwa bure.
- ✓ Husababisha ufukara katika familia hata nchini.

- ✓ Huweza kusababisha vifo kutokana na njaa.

Kuandika

Zoezi la 13: (uk. 129)

Hili ni zoezi la mwanafunzi binafsi. Mwalimu awaagize wanafunzi kubuni hadithi kwa kuzingatia maudhui kama yalivyoelezwa.

Zoezi hili linaweza kufanyika darasani ama nyumbani. Katika zoezi hili inawabidi wanafunzi kutegemea utafiti katika maktaba, kwenye mtandao wa intaneti, n.k.

SOMO LA 4: UHAKIKI WA HADITHI SIMULIZI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kubainisha vipera muhimu katika uchambuzi wa hadithi simulizi.
- Kuchambua hadithi simulizi kwa kuzingatia vipera muhimu vya uchambuzi.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Rekoda,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendeele kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk. 130)

Zoezi hili ni la mwanafunzi binafsi. Mwalimu amwagize kila mwanafunzi kubainisha vipengele vya fani na maudhui kutokana na hadithi aliyofikiria.

Kusoma na ufahamu

Zoezi hili lifanyike kwa makundi madogomadogo. Mwalimu awaagize wanafunzi kusoma kifungu cha habari kwa ufasaha na kujibu maswali ya ufahamu. Mwalimu asahihishe makosa yanayojitokeza katika majibu ya wanafunzi.

Majibu pendekezi

1. Sungura, swala, paa
2. Familia ya Mupenzi na Mariamu ilikuwa hodari sana.
3. Mupenzi alikuwa hodari katika utumiaji wa mishale na hakuweza kumkosa mnyama yeyote anayejitokeza machoni kwake.
4. Walikuwa wanampenda kwa kuwa kila wakati walikuwa wanamshauri na kumuonya aache tabia ya wizi na ukatili.
5. Alikutana na joka kubwa lenye vichwa saba.
6. Alijuta kwa sababu hakisikia maneno ya wazazi wake na akapata cha mtemakuni baadaye.
7. “Sikio la kufa halina dawa” ni methali inayohusiana sana na hadithi hii kwa sababu Fujofujo hakufuata mawaidha ya wazazi wake na alipata cha mtemakuni baadaye. Angesikia maonyo ya wazazi, asingekufa kifo kama kile.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk.132)

Kazi hii ifanyike katika makundi madogomadogo. Mwalimu awaagize wanafunzi kutoa maana za maneno na kutunga sentensi binafsi. Baadaye kila kundi liwasilishe kazi yake.

Majibu pendekezi

1. **Mwindaji** : mtu anayeshughulika na kuwatafuta wanyama porini na kuwaua kwa ajili ya chakula au kuzuia madhara.
2. **Kutabiri** : kueleza au kutoa habari ya mambo yatakayotokea kwa kutumia ujuzi au kwa kutafsiri ndoto.
3. **Kupe** : mtu anayepata mapato bila ya kutumia jasho lake ; mtu mwenye nguvu asiyefanya kazi bali hutegemea wengine wa kuishi.
4. **Mzoga**: mwili wa mnyama aliyekufa.
5. **Kujuta** : kuona huzuni au kusikitika kwa ajili ya jambo baya ulilolifanya.
6. **Mtukutu** : mtu au kiumbe asiyesikia la mtu ama aambiwalo.
7. **Kifo**: hali ya kukosa uhai.
8. **Joka**: nyoka mkubwa kuliko kawaidha
9. **Mawaidha**: maneno ya mafunzo ama maonyo hususan yenye mwongozo fulani.
10. **Upweke**: hali ya kukaa bila mwenzi kama vile rafiki, mke, mshirika, n.k.

Zoezi la 3: (uk. 132)

Zoezi hili liwe la kibinafsi. Mwanafunzi ajaze nafasi kwa kutumia maneno aliyopewa. Mwalimu akosoe makosa yanayojitokeza.

Majibu

1. Mtu yule huonekana kama **mwendawazimu** kutokana na maradhi yake ya akili.
2. **Mdadisiwa** masuala haya ametoweka.
3. **Swalani** mnyama anayefanana na mbuzi.
4. Kula vyakula vya mafuta kila wakati **hudhuru** mwili hasa moyo.

5. Mwindaji alimuua twiga kwa kutumia **mshale** wake.
6. Inaonekana kwamba mama yule ni **mjamzito**. Anakaribia kuzaa mtoto.
7. Kabla ya mvua kunyesha, mawingu hujitokeza kama **dalili** ya mvua hiyo.
8. Wanafunzi wale wana **matumaini** ya kushinda mtihani wa Kiswahili mwaka huu.
9. **Uharibifu** wazao mazingira ni mwiko kwa kila binadamu.
10. Usiwe na **hofu** ya kutoa wazo lako hadharani.

Sarufi: Vivumishi vya Idadi vya Majina ya Ngeli ya PA-M-KU

Zoezi la 4: (uk. 133)

Zoezi hili lifanyike kwa jozi. Mwalimu awaagize wanafunzi kutazama sentensi katika vitabu vyao na kujibu maswali. Mwalimu awaelekeze kwa kutoa majibu sahihi.

Zoezi la 5: (uk. 133)

Zoezi hili lifanyike kwa jozi. Mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kuchagua jibu sahihi kati ya yale yaliyowekwa katika mabano.

Majibu pendekezi

- (a) Pahali **patatu** (matatu, patatu, kutatu) patatembelewa wiki ijayo.
- (b) Pahali **sita** (pasita , msita, sita) panapatikana usafi.
- (c) Kalisa atamwonyesha mtoto wake pahali **patano** (tano, patano, mtano) pa kupanda miti.
- (d) Pahali **pawili** (mwili, pawili, kuwili) palifundishiwa masomo ya usawa wa jinsia.
- (e) Wageni wale waligundua pahali **pengi** (mwingi, pengi, nyingi) pa kutembelea sokwe mtu.
- (f) Usafi unatakiwa pahali **pengi** (nyingi, pengi, wengi).

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 6: (uk. 134)

Mbinu ya “fikiri – jozi – shiriki” itumiwe. Mwalimu awaagize wanafunzikusoma tena kifungu cha habari “Sikio la kufa halina dawa”, na kukifanyia uhakiki wa fani na maudhui.

Maoni pendekezi:

- Mwili unaonekana kama funiko la viungo vyake, na moyo ni mojawapo ya viungo hivyo vinavyofunikwa na mwili.
- Mwili na moyo havitenganiki. Vikitenganishwa kimoja dhidi ya kingine huwa ni mwisho wa mzunguko wa damu.

Zoezi la 7: (uk. 134)

Mwalimu ayaunde makundi madogomadogo ya wanafunzi kulingana na vipengele vya fani na maudhui vitakavyoshughulikiwa. Kila kundi lipewe kipengele cha kuendeleza uhakiki. Wanafunzi waruhusiwe kufanya utafiti kupitia vitabu au mitandao ya intaneti.

Zoezi la 8: (uk.135)

Zoezi hili lifanyike kwa makundi madogomadogo. Mwalimu awaelekeze wanafunzikwa kutega sikio hadithi fulani waliyopewa. Wazungumzie wahusika wake, dhamira pamoja na ujumbe, baadaye wawasilishe kazi yako mbele ya darasa.

Maoni :

❖ Uhakiki wa fani

(a) Wahusika na tabia zao

Hadithi “Sikio la Kufa Halina Dawa” ni aina ya hekaya, yaani wahusika wake ni mchanganyiko wa binadamu pamoja na mizimu au miungu.

Mupenzi na Mariamu: wahusika wenye tabia ya uhodari katika kazi zao; wanaharakati wa umoja na amani, wenye maadili juu ya malezi bora, waaminifu.

Fujofujo: mhusika mdadisi, kupe pamoja na mpuuzi. Hakuwa na woga kugombana na mtu au mnyama yeyote hata mzimu.

Mzuka: mhusika mkali, mkatili, mwenye kuogofya; asiye na huruma.

(b) Mtindo: Msanii alitumia mtindo wa masimulizi kwa kutumia nafsi ya tatu wakati uliopita.

(b) Muundo: Msanii alitumia muundo wa moja kwa moja, yaanimsago. Matukio yamesimuliwa moja kwa moja, kuanzia tukio la kwanza hadi la mwisho.

(c) Lugha: Msanii ametumia nahau, misemo pamoja na methali kuufikisha ujumbe wake.

Nahau: Kuwa mjamzito, kujifungua, kuishi kwa jasho la mwingine, kuamini macho yake, kuendelea na wembe ule ule, kifo kumkodolea macho, kukata tamaa, kuaga dunia.

Misemo: siku za usoni, miaka nenda rudi.

Methali: Sikio la kufa halina dawa, hauchi hauchi unakucha.

(d) Mandhari: hadithi hii imetokea mahali pawili tofauti: nyumbani kwa Mzee Mupenzi na mkewe pamoja na porini.

❖ Uhakiki wa maudhui

(a) Dhamira:

- **Dhamira kuu:** Kuyafuata mawaidha ya wazazi.

- **Dhamira ndogondogo:** dharau, uaminifu, upuuzi, hatima ya mtu.

(b) Migogoro:

- Tatizo la kupata mtoto wakati wa muda mrefu

- Wasiwasi juu ya maisha ya Fujofujo

- Huzuni kubwa kwa wazazi wa Fujofujo baada ya mtoto wao kupotea.

(c) Falsafa: Msanii anakubali matokeo mazuri kwa mtu aliyeyaheshimu mawaidha ya wazazi au ya wakubwa wake. Anapoyapinga au kuyadharau vilevile balaa au matokeo mabaya ni lazima yamfikie.

(d) Ujumbe: Msanii anataka kuhakikisha kuwa “Asiyesikia la mkuu huvunjika guu”, yaani inampasa kila mtoto kuyaheshimu mawaidha ya wazazi kwa ajili ya kuandaa maisha mema katika siku za usoni.

(e) Msimamo wa msanii: “Sikio la kufa halina dawa” ni kichwa cha hadithi. Msanii ameushikilia msimamo wake kuwa mpango au dalili za kifo haziwezi kubadilishwa na mtu yeyote. Hapa anakubali kuwa kila mtu huwa na hatima yake.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 9: (uk.135)

Zoezi hili lifanyike kwa jozi. Mwalimu awaagize wanafunzi kujadiliana kuhusu kauli walizopewa.

Kuandika

Zoezi la 10: (uk. 135)

Hii ni zoezi la mwanafunzi binafsi. linaweza kufanyika darasani ama nyumbani. Mwalimu awaagize wanafunzi kutunga hadithi simulizi yenye aya sita kwa kuzingatia vipengele vya fani na maudhui kuhusu dhamira kuu ya ushirikiano.

3.6. MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI

3.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi

❖ **Sarufi: Nomino za Ngeli ya PA- M- KU na Vivumishi vya Kumiliki**

Zoezi la 1: Soma maelezo yafuatayo kisha ufanye mazoezi yatakayofuata.

- a. Mahali **kwenu** ni tofauti sana na mahali **kwetu**.
- b. Mahali **kwako** kunapendeza.
- c. Nyumbani **kwao** kuna watoto.
- d. Pahali **pangu** panajulikana .

Maneno kama : **kwangu, kwenu, kwetu, kwako, kwao** ni vivumishi vya kumiliki vya ngeli ya PA- M-KU-.

Mifano katika sentensi

Umoja	Wingi
<p><i>Pahali pangu panasafishwa kila siku.</i></p> <p><i>Pahali pako panapendelewa kwa sababu ya usafi wa kutosha.</i></p> <p><i>Pahali pake paliteuliwa kuwa kikao cha uzalishaji mali.</i></p>	<p><i>Pahali petu panasafishwa kila siku.</i></p> <p><i>Pahali penu panapendelewa kwa sababu ya usafi wa kutosha.</i></p> <p><i>Pahali pao paliteuliwa kuwa kikao cha uzalishaji mali.</i></p>
<p><i>Chumbani mwangu mna hewa ya kutosha.</i></p> <p><i>Kichwani mwako mnahifadhiwa maadili ya kujenga jamii.</i></p> <p><i>Ofisini mwake mnaafanyika mhadhara juu ya amani na maendeleo.</i></p>	<p><i>Chumbani mwetu mna hewa ya kutosha.</i></p> <p><i>Kichwani mwenu mnahifadhiwa maadili ya kujenga jamii.</i></p> <p><i>Ofisini mwao mnaafanyika mhadhara juu ya amani na maendeleo.</i></p>
<p><i>Shuleni kwangu kuliwekwa ndoo za taka.</i></p> <p><i>Nyumbani kwako kunafundishiwa elimu kuhusu amani na mwenendo mwema.</i></p> <p><i>Kazini kwake kunapendekezwa usawa wa jinsia.</i></p>	<p><i>Shuleni kwetu kuliwekwa ndoo za taka.</i></p> <p><i>Nyumbani kwenu kunafundishiwa elimu kuhusu amani na mwenendo mwema.</i></p> <p><i>Kazini kwao kunapendekezwa usawa wa jinsia.</i></p>

Chagua jibu sahihi kati ya yale ambayo yamewekwa katika mabano.

1. *Mimi ninaishi mahali pazuri. Mahali (changu, pangu, pao) panafurahisha.*
2. *Mukaneza anapenda kulala pahali safi. Pahali (kwangu, pake, kwao) ni safi.*
3. *Tunatembea mahali panapopendwa na watu kadhaa. Mahali (yetu, kwetu, yao) panajulikana.*
4. *Wanafunzi wangu husomea mahali papana. Mahali (yangu, mwao, petu) ni pazuri pa kusomea.*
5. *Mtoto yule analala mahali panapopendwa na wazazi wake. Mahali (yako, pake, yetu) panapendwa na wazazi.*

Matumizi ya lugha

Taratibu za kutoa muhtasari mzuri

- Kusoma habari husika zaidi ya mara moja ili kuweza kuelewa.
- Ni lazima kuzingatia mawazo makuu na kuyaandika.
- Kuchagua au kuteua mambo muhimu au kiini cha habari huku tukijiepusha na maelezo ya ziada, mifano, vielezi au tamathali za usemi.
- Hakikisha kwamba maneno yote ya maana yaliyokusudiwa na makala au habari ya awali yamebaki.
- Hakikisha pia kwamba muhtasari wako una urari au mfuatano mzuri wa mawazo.
- Zingatia urefu wa muhtasari unaohitajika.
- Kuandika kwa mtiririko mambo muhimu tuliyoyateua kwa hati nadhifu.

3.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu

Katika masomo ya mada hii kuna kuna masomo yaliyoambatanishwa na kufanya somo moja. Maelezo muhimu ya masomo hayo yaliyoondolewa, yalitiwa katika maelezo ya ziada kwa mwanafunzi hapo juu kama sehemu ya sarufi na matumizi ya lugha. Kwa hiyo, mwalimu ana wajibu wa kuchunguza vizuri ili wanafunzi wasome maelezo hayo kwa kuweza kufikia malengo

ya somo kama yalivyoonyeshwa katika muhtasari wa somo (mtala). Isitoshe mazoezi yaliyotolewa yalijibiwa ili kusaidia mwalimu kufanikisha somo lake. Majibu ya mazoezi yaliyotolewa ni haya yafuatayo:

Majibu

1. Mimi ninaishi mahali pazuri. Mahali **kwangu** (changu, kwangu, pao) kunafurahisha.
2. Mukaneza anapenda kulala pahali safi. Pahali **pake** (kwangu, pake, kwao) ni safi.
3. Tunatembea mahali panapopendwa na watu kadhaa. Mahali **kwetu**(yetu, kwetu, yao) panajulikana.
4. Wanafunzi wangu husomea mahali papana. Mahali **mwao**(yangu, mwao, kwetu) ni pazuri pa kusomea.
5. Mtoto yule analala mahali panapopendwa na wazazi wake. Mahali **kwake** (yako, kwake, yetu) panapendwa na wazazi.

3.7. TATHMINI YA MADA

(Uk. 136)

Mwalimu ayaunde makundi ya wanafunzi kulingana na idadi yao pamoja na idadi ya kazi husika. Wanafunzi wasome hadithi " Jongoo na chura". Wafanye muhtasari wa hadithi pamoja na kuonyesha fani na maudhui vya hadithi hii. Wabainishe majina ya ngeli ya PA-M-KU-yaliyotumiwa hadithini na kueleza kanuni za matumizi yake. Kila kundi liwasilishe kazi yao mbele ya darasa. Mwalimu asahihishe makosa ya kimaandishi na kimatamshi.

Mwongozo wa majibu pendekezi

UHAKIKI WA“JONGOO NA CHURA”

Mfano wa muhtasari

Jogoo na Chura walikuwa marafiki sana. Chura alikuwa na tamaa ya kuwa na ngozi nyororo na laini kama ile ya jongoo. Jongoo alimueleza mbinu anazotumia kutengeneza ngozi yake. Chura alimzuia na kumhakikishia kuwa ameelewa. Kutokana na kusikia vibaya kwa chura, alifika nyumbani na kumuamrisha mkewe kumueka katika mafuta yaliyochemka. Chura alijiweka katika mafuta. Kwa bahati nzuri akanusuliwa na mkewe. Ujinga wa chura ndio uliosababisha

kubabuka ngozi na kupelekwa hospitalini.

A. Uhakiki wa fani

a. Wahusika na tabia zao

Hadithi “Jongoo na chura” ni aina ya hurafa, yaani wahusika wake ni wanyama tu kama ifuatavyo:

• Chura

Ni mhusika mkuu mwenye tabia ya tamaa, majivuno, mjuaji, mjinga.

- **Tamaa:** Chura alionyesha tabia ya tamaa mwanzoni mwa hadithi. Alikuwa anatamani ngozi nyororo kama ile ya jongoo.
- **Majivuno:** Chura alidhihirisha tabia hii wakati jongoo alipoanza kumwelezea jinsi ngozi yake ilivyokuwa nyororo na laini. Alimkata kauli kwa majivuno kumuonyesha kwamba ameshaelewa.
- **Mjuaji:** Tabia hii huonekana wakati chura alivyoonyesha kwamba ameelewa maelezo ya jongoo na wakati alipofika nyumbani alijifanya mjuaji kwa mkewe kumbe ni mjinga mtupu.
- **Ujinga:** Ujinga wa chura hudhihirishwa wakati alipositiza kutumbukizwa katika mafutayaliyochemshwa bila kufikiri kuhusu kitakachofuata.

• Jongoo

Alikuwa mshauri mzuri, mwenye ukweli na anayependa kusifiwa.

- **Mshauri mzuri:** Jongoo alimshauri chura ingawa hakufuata ushauri wake.
- **Mwenye ukweli:** Ukweli wa jongoo huonekana mwishoni mwa hadithi wakati alipowaambia ukweli wazee na majirani wa chura.
- Jongoo alikuwa anapenda kusifiwa kwa kuwa katika hadithi alifurahi kuambiwa kwamba alikuwa na ngozi nyororo.

- **Mkewe chura alikuwa na busara au hekima:** Yeye aliyahisi/ aliyachungulia mambo makali ambayo yangalimsibu mumewe kama angalijitumbukiza katika mafuta ya moto katika kikaango

- Majirani wa chura walikuwa na **moyo wa kusaidiana**. Wakati mke wake chura alipowaita, walikuja na kutoa mchango wa kumpeleka mgonjwa hospitalini bila kusitasita.

- Wazee waliohudhuria msiba walikuwa wasikivu kwa kuwa walimtega masikio jongoo na

hawakumshtaki makosa.

b. Muundo

Msanii wa hadithi ya Jongoo na Chura alitumia muundo msago . Alisimulia matukio kuanzia tukio la kwanza hadi la mwisho kwa namna yalivyotukia. Alitumia muundo wa moja kwa moja.

c. Mandhari

Katika hadithi ya Jongoo na Chura kuna mandhari ya kubuni. Mahali ambapo Jongoo na Chura walikuwa hapajulikani waziwazi kutokana na kuwa hadithi hii ni ya kubuni.

d. Mtindo

Hadithi ya Jongoo na Chura ni hadithi ya kimasimulizi iliyowekwa katika maandishi kwa mtindo wa kinathari. Katika hadithi hii msimulizi hutumia lugha ya kisanaa ambayo ni rahisi kueleweka kwa kila mzungumzaji wa Kiswahili.

e. Lugha

Msanii wa hadithi jongoo na chura alitumia nahau kama :

- Kukata kauli
- Kupigwa na bumbuazi

B. Uhakiki wa maudhui

1. Dhamira

- **Dhamira kuu:**Hasara ya majivuno. Chura alijivuna na mwishowe akapata hasara.

Kuna watu wasioweza kusikiliza vizuri maonyo waliyoyapewa na wengine, wakajivuna na wakawakata kauli wenzao kabla ya kuelezwa vizuri baadaye wakajiweka balaani kama mzee Chura.

- **Dhamira ndogondogo**

- **Urafiki kati ya chura na jongoo**
- **Tamaa :** Chura alikuwa na tamaa ya kuwa na ngozi nyororo na laini
- **Haki ya kijamii :** Majirani wa chura hawakumhukumu jongoo baada ya balaa uliotokea. Walimtega masikio na kuamua kuwa Chura alisababisha balaayake mwenyewe kwa ujinga wake.
- **Maridhiano :**Mke wake chura hakumkasirikia jongoo baada ya balaa iliyomfika mume wake. Majirani zake chura nao walihudhuria wakati wa balaa ya jirani yao.
- **Umuhimu wa wazee katika jamii:** Chura alipofikwa na janga, wazee waliitwa ili wakate

shauri kama Jongoo amekosea au la.

2. Migogoro

Msanii aliiunda migogoro kama ifuatavyo:

- Tamaa ya chura kubadili mwili wake wa kawaida na kupata ngozi nyororo
- Madai ya kuyasikiliza vyema mashauri ya jongoo
- Sharti za chura kutumbukizwa kwenye kikaango
- Mahakama ya jadi au haki ya kijamii

3. Falsafa

Msanii ameelewa sana tabia tofauti za watu wa jamii anayoitolea ujumbe: urafiki, tamaa, majivuno, pamoja na mahakama ya kijadi.

4. Ujumbe

- Kusikiliza kwa makini au kufikiri sana kabla ya kutenda jambo. Ni lazima kuwa na tafakuri tunduizi kabla ya kutenda jambo.
- Kutoongozwa na shauku: Wahenga walisema kuwa tamaa mbele mauti nyuma. Haya ni kusema kwamba ni lazima mtu aridhike na jinsi alivyo bila tamaa ya kuharakisha mchakato wa kufikia lengo.

5. Msimamo wa msanii : Urafiki baina ya mtu na mwingine huendelea hata baada ya shida au janga fulani.

- Hii ni sehemu ya majibu kwa kila swali la tathmini kutoka kitabu cha mwanafunzi.
- Kitabu cha mwalimu kinapendekeza maswali ya ziada na majibu yatumiwayo kutathmini uwezo upatikanao katika mada.
- Maswali yote ya tathmini yanapangwa kwa lengo la kutathmini uwezo upatikanao katika mada..

3.8. MAZOEZI YA ZIADA YA UJIFUNZAJI

3.8.1. Mazoezi ya urekebishaji

Mapendekezo ya maswali na majibu ya kuwasaidia wanafunzi wenye uwezo chini.

1. *Chagua jibu sahihi kati ya yale ambayo yamewekwa katika mabano*

- a) Mimi ninaishi mahali pazuri. Mahali (kwao, kwangu, pao) panafurahisha.
- b) Mukaneza anapenda kulala pahali safi. Pahali (kwangu, pake, kwao) ni safi.

- c) Tunatembea mahali panapopendwa na watu kadhaa. Mahali (yetu, kwetu, yao) panajulikana.
- d) Wanafunzi wangu husomea mahali papana. Mahali (yangu, mwao, kwetu) ni pazuri pa kusomea.
- e) Mtoto yule analala mahali panapopendwa na wazazi wake. Mahali (yako, kwake, yetu) panapendwa na wazazi.

Majibu:

- a) Mimi ninaishi mahali pazuri. Mahali **kwangu** kunafurahisha.
- b) Mukaneza anapenda kulala pahali safi. Pahali **pake** ni safi.
- c) Tunatembea mahali panapopendwa na watu kadhaa. Mahali **kwetu** panajulikana.
- d) Wanafunzi wangu husomea mahali papana. Mahali **mwao** ni pazuri pa kusomea.
- e) Mtoto yule analala mahali panapopendwa na wazazi wake. Mahali **kwake** panapendwa na wazazi.

3.8.2. Mazoezi ya uimarishaji

1. Sahihisha sentensi zifuatazo kwa kuzingatia matumizi bora ya vivumishi vya kuuliza pamoja na viambishi nafsi vya vitenzi ambatana.

- (a) Mahali wapi kunapatikana maisha bora?
- (b) Njiani ipi paliandikwa maagizo kuhusu usafi na uhifadhi wa mazingira?
- (c) Chumbani papi kunalala watoto?
- (d) Dirishani mpi mmewekwa orodha ya vitambulisho vya shule?
- (e) Mguuni wapi pamezungumziwa kuwa na kidonda?

2. Tega sikio hadithi fulani uliyopewa. Zungumzia wahusika wake, dhamira pamoja na ujumbe, baadaye wasilisha kazi yako mbele ya darasa.

Majibu ya swali la 1

- (a) Mahali **papi** panapatikana maisha bora?
- (b) Njiani **kupi** kuliandikwa maagizo kuhusu usafi na uhifadhi wa mazingira?
- (c) Chumbani **mpi** mnalala watoto?
- (d) Dirishani **kupi** kumewekwa orodha ya vitambulisho vya shule?
- (e) Mguuni **kupi** kumezungumziwa kuwa na kidonda?

Majibu ya swali la 2

Hadithi ya kutolewa na mwalimu inaweza kuwa imerekodiwa, imesimuliwa au imesomewa mwanafunzi. Hapa inategemea uchaguzi au mahitaji ya mwalimu. Kazi hii ifanyike katika makundi kulingana na vipengele vya swali. Wakati wa kusikiliza wanafunzi wachukue kalamu na karatasi na kuandika wahusika, dhamira kuu na ujumbe. Baadaye kazi iwasilishwe mbele ya darasa.

3.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka

Mapendekezo ya maswali na majibu kwa wanafunzi werevu wenye kipaji cha hali ya juu.

- 1. Fanya muhtasari wa kifungu hiki cha habari cha hapo chini kwa njia ya maandishi na masimulizi.**

Sungura na Mamba

Hapo zamani Mamba alikuwa na meno mazuri sana. Wanyama wengi waliyapenda meno yake. Baadhi yao walisikia wakitia chumvi kuwa meno ya Mamba yalikuwa na thamani sawa na dhahabu.

Mamba huyo alipotangaza nia yake ya kujipatia jiko karibu kila mnyama aliyekuwa na binti mzuri alitaka binti yake aolewe naye. Hivyo mabinti wengi walionekana wakijipitisha mbele ya Mamba huku mmoja akiwa amekuwa vizuri ili kuweza kuliteka penzi lake.

Hali hiyo haikumpendeza kabisa Sungura kwani miongoni mwa wasichana waliotia fora kwa uzuri, alikuwa mmoja ambaye alimpenda sana, Sungura alikuwa akiwaza la kufanya ili kumwangusha Mamba.

Siku moja Sungura alipita nyumbani kwa Mamba, na kumkuta amelala fofofo chini ya kivuli cha mti huku meno yake mazuri yakionekana waziwazi. Hapo Sungura aliweza kuyaona maganda mengi ya njugu nyasa na akagundua kuwa Mamba alikuwa akitafuna karanga.

Siku nyingine Sungura alikuja tena nyumbani kwa Mamba na kumwambia "Rafiki yangu nimekuchukulia zawadi nzuri uipendayo." "Zawadi gani?" "Njugu nyasa", alijibu Sungura huku akimwonyesha Mamba mfuko uliojaa karanga.

Mamba alipouona mfuko huo, aliurukia mfuko akaliingiza domo lake refu ndani na kuanza kutafuna kwa pupa. ‘‘Mama wee!’’ Mamba alisikika akilia huku mikono yake ikishikilia mdomo wake ambao sasa umejaa damu. Meno yake mengi yaling’oka pia. Kumbe ndani ya mfuko ule Sungura aliweka mawe mengi na njugu nyasa chache tu. Mamba alipojaribu kutafuna alichofikiria kuwa ni karanga, meno yake mengi yaling’oka.

Sungura alipoona mbinu yake imefaulu, aliondoka na kuelekea kwake kwa furaha. Siku moja jioni, wanyama wengi walishangaa kumuona Sungura alikuwa amevaa miwani na kupepesuka ovyo. Kumbe alikuwa akisherehekea ushindi wake dhidi ya Mamba.

Habari za Mamba kuing’olewa meno yake zilienea kwa haraka sana. Wasichana wote walipopata habari hizo, walibadilisha mawazo yao ya kutaka kuolewa na Mamba ambaye sasa alikuwa kibogoyo na kuchukiza sana.

Jibu:

Zoezi hili liwe la kibinafsi. Mwalimu amuombe mwanafunzi kusoma kifungu cha habari. Mwanafunzi afanye muhtasari wa kifungu cha habari kimaandishi na baadaye asimulie hadithi mbele ya darasa. Mwalimu arekebishe makosa ya kimaandishi na kimasimulizi yaliyojitokeza.

MADA KUU YA 4: UKUZAJI WA MATUMIZI YA LUGHA KIMAZUNGUMZO

MADA NDOGO YA 4: MIDAHALO NA MIJADALA

4.1 Uwezo Upatikanao katika Mada

Kushiriki kimatendo kwenye midahalo na mijadala darasani kwa kuzingatia mada zilizotolewa; Kutumia kwa usahihi hali ya kuamrisha vitenzi.

4.2 Ujuzi wa Awali

Kwenye mada ya tatu katika kidato cha nne, mwanafunzi alisoma masomo yenye uhusiano na mada hii. Masomo hayo ni kama vile ufahamu, muhtasari, fani na maudhui katika hadithi simulizi. Masomo haya yalipanua ujuzi wa mwanafunzi na kumwezesha kufahamu na kuongea Kiswahili kwa ufasaha. Pia katika kidato cha tatu wanafunzi walijifunza somo la mdahalo na mjadala. Masomo hayo ya awali yatamsaidia mwanafunzi kufahamu mada kuu ya nne ambayo ni UKUZAJI WA MATUMIZI YA LUGHA KIMAZUNGUMZO pia yatamsaidia kusoma kwa urahisi mada ndogo ambayo ni, « MIDAHALO NA MIJADALA » .

4.3 Kidokezo cha mada na maelekezo yake

4.3.1 Kazi ya kidokezo cha mada

Adabu ni bora kuliko pesa. Je, unakubaliana na kauli hii? Toa maoni yako.

4.3.2 Maelekezo ya kazi ya kidokezo cha mada

Kwa kutumia mbinu ya fikiri – jozi – shiriki, mwalimu awaongoze wanafunzi kutoa maoni yao kuhusu kauli iliyotolewa.

4.4 Orodha ya Masomo na Tathmini

Somo	Kichwa cha somo	Malengo ya kujifunza (kutoka muhtasari: Maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema)	Idadi ya vipindi
1	Nadharia ya mdahalo na mjadala	Maarifa na ufahamu: Kueleza dhana ya mdahalo na mjadala pamoja na lengo lake katika fasihi Stadi: Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya mdahalo na mjadala.	

		Maadili na mwenendo mwema: Kuimarisha tabia ya kutumia kamusi kwa kuchunguza maana za msamiati	12
2	Uandaaji wa mdahalo	Maarifa na ufahamu : Kubainisha taratibu za kuandaa mdahalo Stadi: Kuandaa mdahalo kwa kuzingatia taratibu muhimu. Maadili na mwenendo: Kuonesha moyo wa heshima, ushirikiano na uajibikaji wakati wa mdahalo.	15
3	Uandaaji wa mjadala	Maarifa na ufahamu: Kutambua mbinu za kuandaa mjadala. Stadi: Kuandaa mjadala kwa kuongozwa na mbinu husika. Maadili n mwenendo mwema: Kuonesha adabu, utulivu, akili na hali ya kujiaminia wakati wa mjadala.	15
4	Sarufi: Hali ya kushurutisha kwa vitenzi umoja na wingi.	Maarifa na ufahamu: Kutambua viambishi vya vitenzi vinavyoleta dhana ya kutoa amri au hali ya kushurutisha. Stadi: Kutoa amri kwa watu mbalimbali. Maadili na mwenendo mwema: Kutunza heshima ya mzungumzaji wa lugha ya kwa kutumia Kiswahili sanifu	
Tathmini ya mada ya pili			2
Jumla ya idadi ya vipindi			44

SOMO LA 1: NADHARIA YA MDAHALO NA MJADALA

ii) Malengo ya ujifunzaji

Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya mdahalo na mjadala.

iii) Zana au Vifaa vya Kujifunzia

- ❖ Kitabu cha mwanafunzi.
- ❖ Meza duara.
- ❖ Redio.

- ❖ Runinga.
- ❖ Tarakilishi
- ❖ Midahalona mijadala iliyorekodiwa
- ❖ Vifaa vya kunasia sauti.
- ❖ Simu zenye uwezo wa kuhifadhi hati na vinginevyo

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

iii. Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika kipindi hiki, mwalimu atafute mbinu mwafaka zinazomwezesha kufanikisha malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atayazingatia yafuatayo:

- **Njia shirikishi:** Wanafunzi wajigawe katika makundi na mchango wa kila mwanafunzi katika kundi udhihirike. Mbinu hii itumiwe kwa maswali ya ufahamu, misamiati, sarufi na utungaji.
- **Njia isiyoshirikishi:** Mwanafunzi apewe kazi yake binafsi kwa kutunga sentensi, kujibu maswali kuhusu sarufi na kuzungumza mbele ya wenzake bila woga
- **Maswali na majibu:** wanafunzi waulizane maswali kati yao na kuyatolea majibu kwa kusaidiwa na mwalimu au mwalimu awaulize wanafunzi maswali kwa kutumia namna kadhaa. Mwalimu atumie mbinu hii katika sarufi na matumizi ya lugha.
- **Utafiti:** wanafunzi wapewe kazi ya nyumbani ya kufanyia utafiti kuhusu dhana ya mdahalo na mjadala kwa kutumia vitabu na tovuti.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na Ufahamu (Uk. 143)

Zoezi la 1

Katika jozi, wanafunzi watazame mchoro kwa makini na kujadili mchoro huo.

Majibu ya ya maswali ya Ufahamu

1. Kila mwaka wanafunzi hukutana katika shughuli za mazungumzo na majadiliano kwa madhumuni ya kukuza uwezo wao wa kuzungumza kwa ufasaha lugha ya Kiswahili.
2. Mdahalo ni majadiliano baina ya watu wengi juu ya jambo moja maalumu. Katika mdahalo wazungumzaji hupata fursa ya kuonyesha fikra zao na mawazo yao kuhusu mada iliyotolewa. Kwa kuwa majadiliano haya huzihusisha pande mbili zenye misimamo tofauti. Katika mdahalo ni lazima tuwe na mwenyekiti na katibu. Mwishoni mwa mdahalo ni lazima kuwe na upande mmoja ulioshinda.
3. Mjadala ni mazungumzo juu ya jambo maalumu yanayofanywa kwa kutolea hoja jambo hilo. Katika mjadala hakuna pande zenye misimamo tofauti. Na mwishoni mwa mjadala hakuna mshindi. Kiongozi anatoa suluhisho.
4. Mdahalo unaongozwa na mwenyekiti.
5. Kazi ya katibu katika mdahalo ni kuandika maoni yaliyotolewa na wasemaji wa kila upande, kuyasomea hadhira maoni hayo, kuhesabu kura na kuzitangaza.
6. Katika mdahalo kuna pande mbili: upande wa utetezi na wa upinzani.
7. Katika mjadala hakuna upande wowote.
8. Mjadala una lengo la kukuza uwezo wa kufikiri na kutafuta masuluhisho kwa masuala yanayoikumba jamii.
9. Stadi zinazopatikana katika mdahalo na mjadala ni kumpa mwanafunzi uwezo wa kushawishi watu katika hadhira na kutambua binafsi kipawa chake cha kuzungumza na haiba yake mbele ya wenzake, kuzoea kuheshimu muda aliopewa na kuweza kupanga mawazo yake kwa mfuatano mzuri, kukuza stadi ya utumiaji wa lugha, kusikiliza na kupima maoni na hoja za wenzao, kuelewana na wengine kutoka sehemu mbalimbali za nchi, kuheshimiana kulingana na mawazo tofauti yanayotolewa na kila mzungumzaji, kudumisha udugu, umoja, amani na maridhiano kati yao. Kukuza uwezo wa mawasiliano, majadiliano, mahojiano, ujuzi wa kutoa maoni yake na kujitambua katika jamii yake.
10. Kutokana na kifungu hiki nilijifunza mengi. Miongoni mwa hayo ni pamoja na maana ya mdahalo na mjadala, namna mdahalo na mjadala unavofanywa, wahusika wa mdahalo na wa mjadala, lengo na umuhimu wa mdahalo na mjadala .

Matumizi ya msamiati (Uk. 144)

Zoezi la 2

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi sahihi kwa kutumia msamiati uliotolewao.

Mfano wa sentensi zinazopendekezwa

1. Wanafunzi wengi wanapenda kushiriki katika mdahalo.
2. Mwenyekiti hutoa suluhisho mwishoni mwa mjadala.
3. Katibu anaandika hoja zinazotolewa na wasemaji.
4. Washiriki wa mjadala wanatoa maoni ya kuinua uchumi.
5. Msemaji mkuu anatetea mada iliyochaguliwa.
6. Upande wa upinzani unapinga maoni ya upande wa utetezi.
7. Mwenyekiti anahakikisha kuwa wasemaji wanaheshimiana.
8. Wanafunzi wawe na nidhamu katika mazungumzo ya kila mwaka.
9. Kila mwanafunzi anatakiwa kuwa na mwenendo mwema.
10. Mdahalo unamsaidia mwanafunzi kujua haiba yake.

Zoezi la 3

Katika jozi, wanafunzi wahusishe maneno katika sehemu A na maana zake katika sehemu B kama ifuatavyo

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
B	f	g	i	m	j	K	a	n	b	l	d	e	h	c

Zoezi la 4

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi ajaze sentensi kwa kutumia maneno waliyopewa kwa kuzingatia maana ya kila neno. Mwalimu awaelekeze wanafunzi na ahakikishe ikiwa kila mwanafunzi anashiriki.

Majibu

1. Katika **mdahalo** mwenyekiti ndiye ambaye anachagua atakayesema.
2. Anayeshiriki katika mazungumzo anakuza utumiaji wa **lugha**.
3. Washiriki wa **mjadala** ni lazima watoe maoni yao bila kuegemea kwa upande wowote.
4. Mjadala ni **mazungumzo** yanayohusisha watu wengi.
5. Mdahalo na mjadala humsaidia mwanafunzi kutambua **kipawa** chake.
6. Mdahalo humsaidia mshiriki kuwa na moyo wa **kuheshimu** mawazo ya wengine.
7. **Kuelewa** mada ni chanzo cha kutoa maoni mazuri.
8. Katibu wa mdahalo **anaandika** hoja zilizotolewa na wasemaji.
9. Kila mtu aliyealikwa anaombwa **kushiriki** katika majadiliano.
10. Mwanafunzi wa lugha anajizoeza kutumia **matamshi** mazuri wakati wa mdahalo.

Sarufi (Uk.145)

Zoezi la 5

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajadili maana ya sentensi zenye dhana ya kushurutisha.

Jibu :

1. Kitenzi kimeonesha hali ya kushurutisha, nafsi ya pili katika umoja
2. Kitenzi kimeonesha hali ya kushurutisha, nafsi ya tatu katika wingi

Mfano wa sentensi:

1. Jiungeni katika makundi ya watu wanne wanne.
2. Soma kifungu cha habari.
3. Andikeni maoni mnayoyatoa.
4. Toa maoni yako kuhusu maana ya mjadala.
5. Kabla ya kuzungumza, omba ruhusa mwenyekiti.

Zoezi la 6

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi akamilishe sentensi husika kwa kutumia vitenzi katikahali ya kushurutisha..

Majibu

1. “**Tamiza** kazi yako ya shule kuhusu mjadala”. Mama alimuamrisha mtoto wake.
2. Mwalimu alimuomba mwanafunzi akisema, “**Futa** ubao tuandike mada ya mdahalo”.
3. Baada ya kuamkia wanafunzi, mwalimu aliwaambia, “ **Jiungeni** kwa makundi ya utetezi na upinzani”.
4. Kama uko kwenye upande wa utetezi, **tetea** mada iliyotolewa.
5. Kama uko kwenye upande wa upinzani, **unga** mkono wapinzani.
6. Mwenyekiti alimuambia msemaji mkuu: “**Toa** mawazo yako”.
7. **Pigieni** makofi washindi.
8. Kiongozi wa mjadala aliiambia hadhira: “**Nyamazeni** tuanze mjadala”.
9. Katibu aliombwa na mwenyekiti: “**Andika** mawazo yote yatakayotolewa”.
10. Ikiwa unataka kukuza maongezi yako ya lugha, **hudhuria** midahalo na mjadala.

Zoezi la 7

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge sentensi kumi kwa kutumia hali ya kushurutisha. Mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kurekebisha sentensi zilizotungwa na wanafunzi.

Matumizi ya Lugha (Uk.146)

Zoezi la 8:

Katika jozi, wanafunzi wapange maneno kwa utaratibu unaofaa ili yaweze kuleta maana katika sentensi kamili. Mwalimu aongoze kazi ya wanafunzi na kuhakikisha kwamba wote wanashiriki kwenye kazi hiyo.

Majibu:

1. Mjadala humsaidia mwanafunzi kukuza hali ya udadisi na kukuza uwezo wa kitaaluma.
2. Mdahalo huwafanya wanafunzi kuepukana na uoga wa kuzungumza hadharani.

3. Katika mjadala kila yeyote ambaye ana la kusema huonyesha ishara.

Zoezi la 9:

Katika jozi, wanafunzi wasome maelezo muhimu kisha wajibu maswali kuhusu.

Majibu

1. Katika mdahalo, majadiliano baina ya watu wengi juu ya mada fulani. Unahusisha pande mbili yaani upande wa utetezi na upande wa upinzani.
2. Mjadala ni mazugumzo juu ya jambo fulani. Unaweza kufanyika katika makundi madogo madogo au makubwa.
3. Wajibu wa kiongozi wa mjadala ni kuendesha mjadala, kumpa fursa anayetaka kusema, kuhakikisha kuwa kila msemaji anaheshimu muda, kutoa suluhisho mwishoni mwa mjadala.
4. Washiriki wa mdahalo ni mwenyekiti, katibu, wasemaji wakuu wa upande wa utetezi na upinzani, na wasikilizaji washiriki.
5. Watu wanaoshiriki katika mjadala ni kiongozi wa mjadala na hadhira.

Kusikiliza na Kuzungumza (Uk.147)

Zoezi la 10 :

Katika makundi madogomadogo, wanaffunzi wajadili naafasi ya midahalo na mijadala katika jamii.

Mawazo yanayopendekezwa:

- ✓ Midahalo na mijadala huleta uelewano kati ya watu.
- ✓ Midahalo na mijadala hudumisha amani katika jamii.
- ✓ Midahalo na mijadala ina mchango mkubwa katika maendeleo ya nchi.
- ✓ Midahalo na mijadala hutumiwa kama wenzu bora ya kutatua migogoro kati ya watu.
- ✓ Midahalo na mijadala huwasaidia watu kuwaheshimu watu wengine na kusikiliza na kuheshimu maoni ya wengine ingawa wana maoni tofauti na yako.

Kuandika (Uk.147)

Zoezi la 11:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari kuhusu mada walizopewa kwa kuzingatia matumizi ya hali ya kushurutisha kwa vitenzi vyenye silabi zaidi ya moja na ambavyo vina kiambishi tamati-a

Hapa, mwalimu awaombe wanafunzi kuelekeza fikra zao kwenye nafasi ya majadiliano katika kudumisha amani na maendeleo katika jamii.

Mawazo yanayopendekezwa

i. “Majadiliano huimarisha ushirikiano”

- ✓ Majadiliano huwawezesha watu kuelewana
- ✓ Mawasiliano huwajulisha watu tatizo lililopo na kuwawezesha kuweka mikakati ya kutatua tatizo hilo.
- ✓ Majadiliano ni namna bora ya kutatua migogoro kwa njia ya amani
- ✓ Majadiliano huimarisha amani na maendeleo

ii. “Nafasi ya mijadala katika maendeleo ya jamii”

- ✓ Mijadala huleta uelewano kati ya watu.
- ✓ Mijadala hudumisha amani katika jamii.
- ✓ Mijadala ina mchango mkubwa katika maendeleo ya nchi.
- ✓ Mijadala hutumiwa kama wenzo bora wa kutatua migogoro kati ya watu.
- ✓ Mijadala huwasaidia watu kuwaheshimu watu wengine na kusikiliza na kuheshimu maoni ya wengine ingawaje wana maoni tofauti na yako.

SOMO LA 2: UANDAAJI WA MDAHALO

i) Malengo ya ujifunzaji

Kuandaa mdahalo kwa kuzingatia taratibu muhimu.

ii) Zana au Vifaa vya Kujifunzia

- Kitabu cha mwanafunzi, kidato cha nne
- Mwongozo wa mwalimu, kidato cha nne

- Meza duara.
- Redio.
- Runinga.
- Tarakilishi
- Kielelezo cha mdahalo
- Mdahalo iliyorekodiwa
- Vifaa vya kunasia sauti.
- Simu zenye uwezo wa kuhifadhi hati na vinginevyo

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

iii) Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika kipindi hiki, mwalimu atafute mbinu mwafaka zinazomwezesha kufanikisha malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atayazingatia yafuatayo:

- **Njia shirikishi:** Wanafunzi wajigawe katika makundi na mchango wa kila mwanafunzi katika kundi udhihirike. Mbinu hii itumiwe kwa maswali ya ufahamu, misamiati, sarufi na utungaji.
- **Njia isiyoshirikishi:** Mwanafunzi apewe kazi yake binafsi kwa kutunga sentensi, kujibu maswali kuhusu sarufi na kuzungumza mbele ya wenzake bila woga
- **Maswali na majibu:** wanafunzi waulizane maswali kati yao na kuyatolea majibu kwa kusaidiwa na mwalimu au mwalimu awaulize wanafunzi maswali kwa kutumia namna kadhaa. Mwalimu atumie mbinu hii katika sarufi na matumizi ya lugha.
- **Utafiti:** wanafunzi wapewe kazi ya nyumbani ya kufanyia utafiti kuhusu utekelezaji wa mdahalo kwa kutumia vitabu na tovuti.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na Ufahamu

Zoezi la 1 (Uk.157)

Katika jozi, wanafunzi watazame mchoro kwa makini na kujadili mchoro huo kwa kujibu maswali yaliyotolewa.

Majibu ya maswali ya Ufahamu (Uk.162)

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome kwa makini kifungu cha habari husika na kujibu maswali ya ufahamu.

Majibu yanayopendekezwa

1. Mada ya mdahalo huu ni « Wazazi ndio wenye jukumu ya kwanza katika malezi ya watoto wao ».
2. Katibu wa mdahalo ni Muhire
3. Aliyetoa hoja ya kwanza kwenye upande wa utetezi ni Mutabazi. Yeye alieleza kwamba wazazi ndio wanaowapatia watoto wao malezi ya msingi ambayo yanawasaidia kufanikiwa maishani.
4. Kayitesi yuko katika upande wa upinzani.
5. Uwamahoro hakubaliani na mawazo ya Kayitesi. Kwa sababu ya maoni yake. Yeye ameeleza kwamba malezi ya mtoto si jukumu la wazazi tu bali ni jukumu la kila mtu.
6. Majina ya watu wote ambao walitoa mawazo wakiitetea mada ya mdahalo ni:
 - Mutabazi
 - Uwamahoro
 - Furaha
7. Mawazo ambayo yalitolewa na upande wa utetezi:
 - Wazazi ndio wanaotoa malezi ya msingi kwa watoto wao.
 - Wazazi wana jukumu la kuwatunza watoto.
 - Wazazi huwanunulia watoto vifaa vya shule.
 - Wazazi hulipa karo kwa elimu ya watoto wao.
 - Wazazi hufuatilia karibu jinsi watoto wao wanavyoelimishwa na kuwashauri

- Watoto huiga tabia za wazazi wao.

8. Maoni ya wapinzani:

- Malezi ya mtoto ni jukumu la kwanza la kila mtu.
- Watu mbalimbali wanaomzunguka mtoto ndio wanaochangia sana katika malezi yake
- Serikali ina wajibu mkubwa katika malezi ya watoto
- Serikali hujenga shule kwa ajili ya elimu ya watoto
- Serikali ndiyo ambayo huwahimiza wazazi kupeleka watoto shuleni
- Walimu na viongozi wa shule nao wana mchango mkubwa katika malezi ya watoto.
- Walimu na viongozi wa shule hulea watoto kwa kuwasaidia kurekebisha tabia zao mbaya na kuwa na mienendo mizuri
- Walimu na viongozi wa shule huelimisha watoto

9. Walioshinda ni watetezi.

10. Maoni tofauti hapa yatolewe na wanafunzi wakielekezwa na mwalimu.

Baadhi ya maoni anayoweza kutoa:

- Kwa maoni yangu ni kwamba wazazi sio peke yao wenye jukumu la kwanza katika malezi ya watoto.
- Kuna watu wengi sana wanaohusika katika malezi ya watoto.
- Walimu, viongozi wa shule, wanafamilia, taifa na wengine.
- Wananchi wote wanatakiwa kushirikiana ili watoto wote wapate malezi bora.

Matumizi ya msamiati (Uk.163)

Zoezi la 2:

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi sahihi kwa kutumia msamiati husikakwa kutegemea matumizi yake katika kifungu cha habari walichosoma hapo juu kuhusu mfano wa mdahalo.

Mfano wa sentenzi:

1. Kupewa malezi ni haki ya kila mtoto.

2. Ninataka kumkaribisha Bwana Mugisha ili atoe mchango wake kuhusu maendeleo ya yamii.
3. Elimu kwa wote ni nyenzo bora ya kupambana na umaskini.
4. Tunahitaji kuhifadhi mazingira ili tuwe na maisha mazuri.
5. Watu ambao hawana amani hawawezi kupata maendeleo.
6. Watu wengi hupenda kuunga mkono mawazo ya kishujaa.
7. Mimi sikubaliani na wale wanaoamini kwamba malezi ya watoto ni jukumu la wazazi tu.
8. Kuna shule nyingi zilizojengwa na serikali ili kutekeleza mradi wa elimu kwa wote.
9. Wapinzani, bakini pale mnapoketi.
10. Wazazi waungane mkono na serikali kwa kulipa karo kwa wanafunzi.

Zoezi la 3:

Katika jozi, wanafunzi wausishe msamiati kutoka sehemu A na maana zake katika sehemu B.

Jibu

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
B	d	f	H	j	n	c	l	g	m	A	b	o	k	i	e

Zoezi la 4:

Katika jozi, wanafunzi waange vizuri herufi zilizotolewa ili ziunde maneno ya Kiswahili sanifu.

Majibu:

1. WASHIRIKI
2. JUKUMU
3. MDAHALO
4. MWENYEKITI
5. MHESHIMIWA
6. MAJADILIANO
7. MADA

8. MABWANA

9. WATETEZI

10. KATIBU

Zoezi la 5:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi ajaze sentensi kwa kutumia maneno aliyopewa kwa kuzingatia maana ya kila neno.

Majibu

1. Mwenyekiti anawaomba **wasikilizaji washiriki** kuwapigia makofi washindi wa mdahalo.
2. Walimu nao wana umuhimu mkubwa katika **malezi** ya watoto.
3. Tabia za watu wanaoishi karibu na mtoto **zinaathiri** malezi yake.
4. Mimi **sikubaliani** na msemaji aliyesema kwamba wazazi ndio wenye jukumu la kwanza katika malezi ya watoto.
5. Waheshimiwa mliokusanyika hapa leo, **mada** ya majadiliano yetu ni “Wake na waume wana uwezo sawa”.
6. Malezi ya watoto ni **jukumu** la kila mwananchi.
7. Ahsante sana Kayitesi kwa kutoa **maoni** yako.
8. **Wazazi** wana mchango mkubwa katika mwenendo mwema wa watoto wao.
9. Nami **ninaunga mkono** mtazamo wa wapinzani wa mada.
10. Baada ya kusomewa mawazo yaliyotolewa, hadhira **hupiga kura**.

Sarufi (Uk.165)

Zoezi la 6

Katika jozi, wanafunzi wajaadili maana ya sentensi zilizotolewakishawatunge sentensi tatu kwa kutumia hali ya kushurutisha katika hali yakinishi na kanushi.

Jibu

- Sentensi ya kwanza imezingatia kitenzi **kubaki**, kiko kwenye hali ya kushurutisha, hali yakinishi inawaamuru wapinzani kubaki mahali wanapokaa.

- Sentensi ya pili ina kitenzi **kufikiri** ambacho kiko kwenye hali ya kushurutisha, hali kanushi, inawaamuru na kuwahimiza watu kutowaza kwamba mawazo yote yatolewayo na watetezi ni kweli.
- Sentensi ya tatu inazingatia kitenzi **kujaribu** ambacho kiko kwenye hali ya kushurutisha, hali yakinishi na inamuomba mtu kupaza sauti.

Mfano wa utungaji wa sentensi

Hali yakinishi	Hali kanushi
1. Baki pale unapokaa.	Usibaki pale unapokaa.
2. Jaribu kupiga makofi.	Usijaribu kupiga makofi.
3. Rithi mali ya wazazi wako.	Usirithi mali ya wazazi wako.
4. Sahau mambo hayo.	Usisahau mambo hayo.
5. Fuzu mwaka kesho.	Usifuzu mwaka kesho.

Zoezi la 7:

Katikajozi, wanafunziwasome maelezo muhimu kuhusu hali kanushi ya vitenzi vyenye viambishi tamati ambavyo ni -e, -i na -u kisha wajibu maswali kuhusu maelezo waliyoyasoma.

Majibu:

1. **Wasilini** haraka kwenye majadiliano.
2. **Jaribuni** kueleza mawazo yenu waziwazi.
3. **Jibuni** maswali yote mnayoulizwa kwenye midahalo.
4. **Karirini** mawazo yote yaliyotolewa kama ninyi ni makatibu.
5. **Fikirini** takribani mara mbili kabla ya kudokeza maoni yenu.
6. **Sihi** mwenzako akuunge mkono.
7. **Samehe** anayekusababisha kutopata ushindi katika mdahalo.
8. **Kubali** matokeo ya kura mwishoni mwa mdahalo.
9. **Kidhi** mahitaji ya mtoto wako ili awe na malezi bora.
10. **Salimuni** wenzenu ambao mmekutania kwenye midahalo.

Zoezi la 8

Katika jozi, wanafunzi wakamilishe sentensi kwa kutumia hali ya kushurutisha ya vitenzi vilivyowekwa katika mabano.

Majibu

1. Ninyi mshiriki katika maongezi.
2. Usiwakejeli wenzako wanaotoa mawazo kinyume na yako.
3. Wewe usimruhusu mtu kuwatukana wengine ambao hawaungi mkono mawazo yake.
4. Usiathiri vibaya malezi ya mtoto wako.
5. Wewe amini kwamba majadiliano ni wenzo bora wa kudumisha amani na upendo.

Zoezi la 9:

Katika jozi, wanafunzi wasome maelezo muhimu kuhusu hali kanushi ya vitenzi vyenye viambishi tamati -e, -i na -u kisha katika waweke sentensi kwenye wingi au umoja.

Jibu :

1. Msidharau mawazo ya wengine mdahaloni.
2. Usisahau kutumia matamshi bora katika majadiliano.
3. Msiwadhuru wenzenu.
4. Msikubali kushindwa kwa sababu ya kutopaza sauti.
5. Usidhani kwamba midahalo ni kama mijadala.
6. Msiwasamehe watu wanaonyanyasa wanawake.
7. Msisalimu hadhira kwa uoga.
8. Mkipewa jaribio kuhusu mfano wa mdahalo, msinakili.
9. Msiwasihi watu kukubaliana na mawazo ambayo hayalengi kudumisha amani.
10. Msijaribu kusema uongo wakati wa majadiliano.

Matumizi ya Lugha (Uk.167)

Zoezi la 10:

Katika makundi madogomadogo, wasome maelezo muhimu kisha wajibu maswali kuhusu utekelezaji wa mdahalo.

Majibu pendekezo:

1. Wadau wote wanaohusika katika malezi ya watoto ni:

- ☞ Wazazi
- ☞ Walimu
- ☞ Wasamaria
- ☞ Viongozi wa shule
- ☞ Wanafamilia
- ☞ Serikali

2. Wajibu wa kila mhusika anayehusika na malezi ya watoto:

a) Wazazi :

- Hutoa malezi ya msingi
- Hukidhi mahitaji ya watoto
- Huwasaidia watoto wao kupata elimu
- Huwafundisha wanafunzi mwenendo mwema na maadili na kadhalika

b) Walimu

- Hufundisha watoto.
- Huwashauri watoto.
- Ni mfano wa kuigwa na wanafunzi

c) Wasamaria

- Hutoa misaada kwa watoto na kwa familia zao

d) Viongozi wa shule

- Huwasaidia watoto kupata elimu.
- Huwashauri wanafunzi.
- Ni mfano wa kuigwa na wanafunzi

e) Wanafamilia

- Hutoa malezi ya msingi
- Hukidhi mahitaji ya watoto
- Huwasaidia watoto kupata elimu
- Huwafundisha wanafunzi mwenendo mwema na maadili
- Huathiri vizuri tabia za watoto

f) Serikali

- Hujenga shule ili watoto wote wapate malezi.
- Hulipia wanafunzi karo.
- Huwalipa walimu mshahara ili wafundishe watoto.
- Hutoa mwelekeo wa elimu

3. Majukumu ya wahusika wa mdahalo:

- **Mwenyekiti:** Huwa na majukumu ya kuongoza mdahalo kama ipasavyo, kumpangia kila msemaji muda wa kutoa maoni yake, kuongoza upigaji kura ili kujua washindi na kutoa suluhisho la mdahalo.
- **Katibu:** Ana jukumu la kuandika mawazo yote yaliyotolewa na kila msemaji na kuyasomea hadhira mwishoni mwa mdahalo. Katibu tena huandika , huhesabu na hutangaza matokeo ya kura.
- **Wasemaji wakuu:** Kwa kila upande unalazimika kutoa maoni yao kwa kutetea au kutokubaliana na mada kutokana na pande zao. Wanatoa mawazo yao ili pande zao ziweze kushinda. Kila anayepewa fursa analazimika kutumia muda aliopangiwa.
- **Washiriki:** Nao wanafuata mdahalo na wanaweza kushiriki kwa kuunga mkono upande mmoja kati ya utetezi na upinzani; pia wanashiriki kwa kupiga kura ili washindi wa mdahalo wapatikane.

4. Mambo ya kuepuka katika mdahalo ni haya yafuatayo:

- ☞ Kupiga kelele
- ☞ Kusababisha fujo
- ☞ Kupoteza muda kwa bure
- ☞ Kutumia lugha yenye matusi
- ☞ Kutoheshimu wenzako
- ☞ Kukejeli amri kutoka kwa mwenyekiti

Na kadhalika

Kusikiliza na Kuzungumza (Uk.168)

Zoezi la 11:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajadili mada moja kati ya zilizoteuliwa. Mwalimu awaelekeze wanafunzi kujigawa katika upande wa utetezi na upande wa upinzani na kuchagua mwenyekiti na katibu.

Yafuatayo ni baadhi ya maoni yanaypendekezwa

1. Mada ya kwanza “**Wavulana wana uwezo sawa na wasichana**”.

- ☞ Mvulana na msichana wana uwezo sawa wa kushinda masomo shuleni.
- ☞ Hakuna tofauti iliyopo kati ya nguvu za mvulana na za msichana.
- ☞ Mvulana na msichana wana haki sawa.
- ☞ Wavulana na wasichana wana mchango sawa katika maendeleo endelevu ya nchi.

2. **Ukimwi ndio ugonjwa wa kwanza unaoathiri zaidi maendeleo ya jamii.**

Mawazo ya watetezi	Mawazo ya wapinzani
a. Ukimwi ndio ugonjwa ambao hauna dawa wala kinga.	a. Magonjwa yote kwa ujumla ndiyo yanayokumba maendeleo ya kijamii.
b. Ukimwi ndio unaoua watu sana.	b. Ujinga ndio unaokumba maendeleo ya jamii.
c. Ukumwi unasababisha umaskini.	c. Migogoro na kutoelewana kati ya wananchi, hukumba maendeleo ya jamii.
d. Ukimwi unapunguza idadi ya wananchi	d. Utumiaji wa madawa ya kulevya ndio

wenye nguvu za kujenga nchi. e. Ukimwi huwasababisha watu kukata tamaa ya kujiendeleza na kuendeleza nchi yao.	unaokumba maendeleo ya jamii. e. Uvivu ndio unaokumba maendeleo ya jamii
---	---

3. Malezi kwa wote ni jukumu la kila mwanchi.

Baadhi ya mawazo ya watetezi	Baadhi ya mawazo ya wapinzani
a. Kila mtu analazimika kushiriki katika malezi ya watoto. b. Kila mwananchi anaathiri malezi ya watoto. c. Kila mwananchi anafahamu umuhimu wa malezi kwa wote. d. Kila mwananchi anaathiriwa na ukosefu wa malezi ya watoto.	a. Malezi kwa watoto ni jukumu la wazazi. b. Malezi kwa wote ni jukumu la serikali. c. Malezi kwa wote ni jukumu la anayetaka malezi. d. Malezi kwa wote ni jukumu la walimu.

Utungaji (Uk.i69)

Zoezi la 12 :

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari kuhusu moja wapo ya mada zilizotolewa.

Ufuatao ni mwelekeo wa kazi hii

1. Serikali ndiyo ambayo ina jukumu kubwa la elimu ya watoto.

Baadhi ya mawazo yatakayotolewa na wanafunzi:

- ☞ Serikali hujenga shule tofauti.
- ☞ Serikali hupanga miradi tofauti ili kila mtoto apate elimu.
- ☞ Serikali huwahudumia wanafunzi mbalimbali wanaostahili misaada.
- ☞ Serikali hulipa mishahara kwa walimu wanaowawezesha wananchi kupata elimu.

☞ Serikali huadhibu yeyote anayekuwa kipingamizi kwa malezi ya watoto.

2. Bila elimu hakuna maendeleo.

☞ Elimu hukuza uchumi wa nchi.

☞ Elimu huwatoa wananchi katika umaskini.

☞ Elimu huwasaidia wananchi kufahamu haki na majukumu yao katika kuendeleza nchi.

☞ Elimu ni nyenzo bora ya kupata maendeleo ya nchi.

☞ Elimu hukuza uwezo wawananchi wa kufikiri.

SOMO LA 3: UANDAAJI WA MJADALA

i) Malengo ya ujifunzaji

Kuandaa mdahalo kwa kuzingatia taratibu muhimu.

ii) Zana au Vifaa vya Kujifunzia

- ❖ Kitabu cha mwanafunzi, kidato cha nne
- ❖ Mwongozo wa mwalimu, kidato cha nne
- ❖ Meza duara.
- ❖ Redio.
- ❖ Runinga.
- ❖ Tarakilishi
- ❖ Mijadalailiyorekodiwa
- ❖ Vifaa vya kunasia sauti.
- ❖ Simu zenye uwezo wa kuhifadhi hati na vinginevyo

Tanbihi: Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwenye wale wanafunzi wenyematatizo maalum katika ujifunzaji wao. Hapa inambidi mwalimu awe mbunifu wa vifaa na zana za ufundishaji na ujifunzaji na kuwashirikisha wanafunzi katika kazi hiyo.

iii) Maelekezo kuhusu kazi za ujifunzaji

Katika kipindi hiki, mwalimu atafute mbinu mwafaka zinazomwezesha kufanikisha malengo ya somo lake. Katika somo hili mwalimu atayazingatia yafuatayo:

- **Njia shirikishi:** Wanafunzi wajigawe katika makundi na mchango wa kila mwanafunzi katika kundi udhihirike. Mbinu hii itumiwe kwa maswali ya ufahamu, misamiati, sarufi na utungaji.
- **Njia isiyoshirikishi:** Mwanafunzi apewe kazi yake binafsi kwa kutunga sentensi, kujibu maswali kuhusu sarufi na kuzungumza mbele ya wenzake bila woga

- **Maswali na majibu:** wanafunzi waulizane maswali kati yao na kuyatolea majibu kwa kusaidiwa na mwalimu au mwalimu awaulize wanafunzi maswali kwa kutumia namna kadhaa. Mwalimu atumie mbinu hii katika sarufi na matumizi ya lugha.
- **Utafiti:** wanafunzi wapewe kazi ya nyumbani ya kufanyia utafiti kuhusu utekelezaji wa mjadala kwa kutumia vitabu na tovuti.

iv) Majibu ya kazi kutoka kitabu cha mwanafunzi

Kusoma na Ufahamu

Zoezi la 1 (Uk.169)

Katika jози, wanafunzi watazame mchoro kwa makini na kujadili mchoro huo kwa kujibu maswali yaliyotolewa.

Majibu ya maswali ya Ufahamu (Uk.173)

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wasome kwa makini kifungu cha habari husika na kujibu maswali ya ufahamu.

Majibu yanayopendekezwa

1. Tatizo la kwanza linalokwamisha maendeleo ni matumizi ya dawa za kulevya. Wanaotumia madawa hayo hawawezi kujiendeleza na kuendeleza jamii yao kwa sababu ubongo wao umeisha haribika na fikra zao si kamili.
2. Ninakubaliana na maoni ya msemaji wa kwanza kwa sababu matumizi ya madawa ya kulevya ni hatari kwa maisha ya binadamu. Yule anayetumia madawa hayo hawezi kujiendeleza.
3. Madawa ya kulevya ni kama kokeni, heroini, miraa na bangi.
4. Madhara yanayotokana na matumizi ya madawa ya kulevya ni kuharibika kiakili, kuwa na magonjwa ya saratani, kuwa na ufukara,
5. Tatizo lililotajwa kwa mara ya pili ni la magonjwa mbalimbali kama malaria, ukimwi, kisukari,.... Watu wenye maradhi hayo wanatumia mali nyingi kutibiwa, wkapoteza muda mrefu wakiwa hospitalini. Kwa hiyo, wao hukosa muda wa kujiendeleza na kuendeleza nchi yao. Magonjwa haya yanapojitokeza yanaiangamiza sana jamii na husababisha vifo vya watu wengi ambao wangetoa mchango wao wa kuendeleza nchi.
6. Utumiaji wa pombe unaweza kukwamisha maendeleo ya jamii. Wanaokunywa pombe sana, wanageuka walevi. Na walevi hawawezi kujiendeleza na kuendeleza jamii yao, kwa sababu badala ya kufanya kazi, wanazururazuravilabuni. Hawawezi kupanga miradi ya kujiendeleza.

7. Wanaoruhusiwa kunywa pombe ni watu walio na umri wa miaka juu ya kumi na minane, wasio na ugonjwa au sababu zingine zinazowakataza kunywa pombe. Lakini hakuna anayeruhusiwa kunywa pombe sana na kuwa mlevi.
8. Umaskini unaweza kukwamisha maendeleo ya jamii wakati jamii hiyo inapokosa rasilimali ya kuanzisha na kutekeleza miradi yake ya kujiendeleza.
9. Ni kweli kwamba ujinga unaweza kukwamisha maendeleo katika jamii. Aliye na ujinga, hawezi kutofautisha mambo mazuri na mabaya na hawajui jambo muhimu la kufanya ili waendeleo na waendeleze jamii yao.
10. Mjadala huu unanifundisha kutotumia madawa ya kulevya, kutokunywa pombe sana, kujilinda maradhi tofauti, kupata elimu ya kunisaidia kuendelea, kuwa namwenendo mzuri,.....

Matumizi ya msamiati (Uk.174)

Zoezi la 2:

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi sahihi kwa kutumia maneno yanayofuata; wachunguze matumizi yake katika kifungu cha habari walichosoma kuhusu utekelezaji wa mjadala.

Mfano wa sentensi

Matumizi ya madawa ya kulevya yanakwamisha maendeleo.

1. Matumizi ya madawa ya kulevya yanakwamisha maendeleo.
2. Ugonjwa wa malaria unaathiri maendeleo ya jamii nyingi barani Afrika.
3. Mwenyekiti wa mjadala aliwakaribisha washiriki.
4. Madawa ya kulevya yanaleta madhara mbalimbali katika jamii.
5. Matumizi mabaya ya pombe huharibu maisha ya binadamu.
6. Ufukara ni kipingamizi cha maendeleo.
7. Serikali ya Rwanda ilijitahidi kupambana dhidi ya maradhi yanayoambukiza na yasiyoambukiza.
8. Mambo yanayoangamiza vijana ni matumizi ya madawa ya kulevya na ukosefu wa kazi.
9. ya ukimwi haijapatikana.
10. Miradi mingi imeanzishwa kupambana na umaskini nchini Rwanda.

Zoezi la 3:

Katika jozi, wanafunzi wahusishe msamiati kutoka sehemu A na maana zake katika sehemu B.

Jibu:

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
B	o	i	H	b	k	a	n	m	f	l	J	g	c	d	e

Zoezi la 4:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi akamilishe maneno husika kwa kutumia herufi zinazokosekana ili yaweze kuleta maana.

Majibu:

K	U	L	E	V	Y	A
M	A	R	A	D	H	I
W	A	E	P	U	K	E
K	I	N	G	A
J	I	T	I	H	A	D	A
F	U	K	A	R	A
M	j	I	N	G	A
S	E	R	I	K	A	L	I
E	L	I	M	U
M	I	R	A	D	I

Sarufi (Uk.176)

Zoezi la 5

Katika jozi, wanafunzi wajadili maana ya sentensi zilizotolewa, kisha watunge sentensi tano.

Mfano wa sentensi

1. **Kula** chakula hiki upate nguvu za kuzungumza..
2. **Kunywa** uji uliomo jagini kabla ya kuenda majadilioni
3. **Njoo** hapa utoe mchango wako katika mjadala wa leo.
4. **Usinywe** pombe nyingi.
5. **Usimpe** mtoto wako madawa ya kulevyu.

Zoezi la 6:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi akamilishe sentensi kwa kutumia vitenzi husika katika hali ya kushurutisha.

Majibu

1. Mama alimkataza mtoto wake, “**Usinywe** pombe”.
2. **Kula** chakula hiki ukimalize upate afya nzuri.
3. Mkurugenzi alimshauri mzazi, “**Mpe** mtoto malezi bora”
4. **Njoo**ni tuhudhurie mjadala wa leo.
5. Ukitaka kuwa na maisha mazuri, **usile** chakula chenye mafuta mengi.

Zoezi la 7:

Katika jozi, wanafunzi watunge sentensi kumi kwa kutumia hali ya kuomba kisha wanafunzi wawasilishe kazi yao mbele ya darasa.

Mifano:

1. Msikilizaji **aheshimu** maoni ya msemaji.
2. Sisi sote **tujenge** nchi yetu.
3. **Tusiharibu** maisha yetu kwa kutumia madawa ya kulevyu.
4. Watoto **wasinywe** pombe kwa hali yoyote.
5. **Usile** chakula kichafu.

6. Ili **ufike** kwa maendeleo, **jipange** sawa sawa.
7. **Msijaribu** mambo yanayoweza kuhatarisha maisha yenu.
8. Katika mjadala, **msipoteze** muda.
9. Aliye tayari **asimame atoe** mchango wake.
10. Wajawazito **wasinywe** pombe.

Matumizi ya Lugha (Uk.178)

Zoezi la 8:

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi ajaze sentensi kwa kutumia maneno aliyopewa kwa kuzingatia maana ya kila neno.

Majibu

1. Mshiriki aliye tayari aje atoe **mchango** wake.
2. Matumizi ya **dawa za kulevya** ni hatari kwa maisha ya watu.
3. Tumtege sikio **msemaji** mwingine atoe maoni yake.
4. **Ukimwi** hauna dawa wa chanjo.
5. Watu wanaolewa wanaitwa **walevi**.
6. Watu wanaokumbwa na **ufukara** nao wanaweza kujiendeleza.
7. **Miradi** mbalimbali imeanzishwa kwa ajili ya kupambana na umaskini.
8. Elimu huondoa **ujinga** katika jamii.
9. Mjadala unaanzishwa na kufungwa na **kiongozi**.
10. Mwishoni mwa mjadala kiongozi wake anatoa **suluhisho**.

Zoezi la 9

Katika jozi, wanafunziwasome maelezo muhimu kisha wajibu maswali kuhusu maelezo waliyoyasoma.

Majibu:

1. Matatizo mengine yanayoweza kukwamisha maendeleo ya jamii ya Rwanda ni ukosefu wa kazi, uzazi usio wa mpango, ardhi ndogo, na matumizi mabaya ya ardhi hiyo

2. Kwa maoni yangu matatizo haya yanaweza kuepukwa kwa kujitafutia ajira, mtu kuzaa watoto anaoweza kuwatunza au kufuata uzazi wa mpango, kutumia vizuri ardhi na kuiboresha kwa kutumia mbolea.
3. Mambo ya kuzingatia katika utekelezaji wa mjadala: Kupewa fursa ya kuzungumza, kuheshimu muda uliopewa, kutokiuka mada inayojadiliwa, kutopiga kelele wakati wa mjadala,

Kusikiliza na Kuzungumza (Uk.178)

Zoezi la 10:

Katika makundi madogomadogo, wanafunzi wajaadili mada zilizotolewa.

Mfano wa mawazo yanayoweza kupendekezwa

1. Namna bora ya kujikinga na maambukizi ya virusi vya ukimwi:

- ✓ Kutofanya ngono
- ✓ Kutumia kondomu
- ✓ Kutochangia vifaa vyenye ncha kali
- ✓ Kutotumia madawa ya kulevya

2. Mikakati ya kuepuka maambukizi ya malaria:

- ✓ Kukata vichaka karibu na nyumba
- ✓ Kutengeneza visiwa na vitu vingine ambavyo vinaweza kuwa na maji pale ambapo mbu wanaweza kuzaliwa.
- ✓ Kufunga milango na madirisha jioni.
- ✓ Kulala kwenye chandarua

Utungaji (Uk.180)

Zoezi la 11 :

Kwa kazi binafsi, mwanafunzi atunge kifungu cha habari kuhusu mojawapo ya mada walizopewa.

Mawazo yanayoweza kupendekezwa

i. Juhudi zinazoweza kufanyika ili kuzuia vijana kutumia madawa ya kulevya:

- ✓ Kuwapangia kazi vijana
- ✓ Kuwazoeza kufanya michezo mbalimbali
- ✓ Kupeleka vijana katika shule za ufundi ambazo zinawasaidia kujitafutia ajira
- ✓ Kupa vijana uwezo wa kuanzisha shughuli mbalimbali
- ✓ Kusaidia vijana kujiundia katika vyama vya ushirika
- ✓ Kuhamasisha vijana kujitafutia ajira

ii. Juhudi zinazoweza kufanyika ili kutoa malezi kwa wote:

- ✓ Kuhamasisha watu wote kujua jukumu zao.
- ✓ Kujenga shule zinazotosha na kuzipatia uwezo na vifaa vinavyohitajika.
- ✓ Kupeleka watoto wote shuleni wakati wanapokamilisha miaka ya kuenda shule, kuanzia chekechea hadi shule za upili.
- ✓ Kujenga shule za kusaidia wale wasiokuwa na bahati ya kupata elimu awali.
- ✓ Kujitahidi kuwasaidia wenye ulemavu kuenda shuleni na kuwatafutia vifaa vya kuwasaidia kujifunza kwa urahisi

4.6 MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI

4.6.1 Maelezo ya Ziada kwa Mwanafunzi

Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi ni maelezo ambayo yameandaliwa kuongezea au kukamilisha yaliyotolewa katika kitabu cha mwanafunzi. Kwa hiyo, ni lazima yazingatiwe kana kama yamejitokeza kwenye ukurasa husika katika kitabu cha mwanafunzi.

a) Mwongozo wa mdahalo na mjadala

- **Mdahalo** ni majadiliano baina ya watu wengi juu ya mada fulani. Unahusisha pande mbili yaani upande wa utetezi na upande wa upinzani.

Mdahalo unawasaidia wanafunzi kushiriki katika utetezi au upinzaniwa jambo fulani.

Mdahalo unaongozwa na mwenyekiti akisaidiwa na katibu.

- **Mjadala** ni mazugumzo juu ya jambo fulani. Unaweza kufanyika katika makundi madogo madogo au makubwa.
Mjadala unaongozwa na mtu mmoja ambaye anazusha mawazo na kuhakikisha ikiwa kuna mwenendo mwema kati ya washiriki wa mjadala huo.
Mwenyekiti wa mjadala ndiye anayetoa muhtasari wa mawazo yaliyotolewa. Mada zinazojadiliwa katika mjadala ni zile ambazo zinahitaji ufafanuzi kutokana na mchango wa mawazo ya wengi.
Anayetoa hoja yake, anaweza kuunga mkono maoni ya mwenzake au kuyapinga kwa minajili ya kutoa mchango wake wa kutatua tatizo linalojadiliwa.

a) Uhusiano kati ya mjadala na mdahalo

- ✓ Mjadala na mdahalo huhusisha watu wengi wanaojadiliana kuhusu jambo fulani.
- ✓ Katika mjadala na mdahalo kuna mada ambayo hutolewa mawazo, na mada hiyo ndiyo ambayo inamulikia mjadala na mdahalo. Kiongozi wa mdahalo au mjadala hulazimika kuwaongoza wasemaji kutokiuka mada.
- ✓ Mdahalo na mjadala huwa na malengo sawa ya:
 - Kukuza uwezo wa kitaaluma na hali ya udadisi kwa washiriki wa mjadala na mdahalo
 - Kukuza uwezo wa kushawishi watu hadharani ili wakubaliane na mawazo ya msemaji kuhusu jambo fulani.
 - Kumuwezesha mtu kupanga mawazo yake kwa mfuatano mzuri wakatianapoandika insha au habari.
 - Kumuwezesha mtu kutambua kipaji alichonacho cha kuzungumza bila aibu mbele ya hadhira.
 - Kukuza stadi ya utumiaji wa lugha kwa kutumia msamiati na matamshi bora ya lugha.
 - Kumuzoeza mtu kusikiliza na kupinga au kutetea maoni na hoja za wengine.
 - Kuwapa watu wasaa wa kuelewana na wengine kutoka maeneo mbalimbali.

b) Tofauti kati ya mdahalo na mjadala

- ✓ Tofauti ya kwanza kati ya mdahalo na mjadala ni wahusika. Katika mdahalo kuna mwenyekiti, katibu, wasemaji wakuu wa upande wa utetezi na upinzani na hadhira lakini kwenye mdahalo kuna kiongozi na handhira tu.
- ✓ Katika mdahalo kuna wasemaji wakuu wanaotetea au wasiokubaliana na mada lakini kwenye mjadala yeyote anayetaka kutoa hoja anaruhusiwa na kiongozi.
- ✓ Kwenye mdahalo kuna pande mbili yaani upande wa utetezi na wa upinzani lakini kwenye mjadala hakuna makundi ya utetezi na upinzani.
- ✓ Mdahalo ni mashindano na mwishoni mwake washindi hupigiwa makofi lakini kwenye mjadala hakuna washindi; kiongozi wa mjadala anatoa suluhisho kutokana na mawazo yaliyotolewa. Mjadala si mashindano.

4.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu

Kazi zifuatazo ziandaliwe kwa wanafunzi ili kuimarisha stadi za kusikiliza na kuzungumza

1. Katika makundi madogomadogo, wanafunzi washughulikie kazi zifuatazo:

- (a) wasikilize au wasome mdahalo uliorekodiwa;*
- (b) washiriki kwenye mdahalo kulingana na mada walizopewa na mwalimu.*

2. Katika makundi makundi madogomadogo, wanafunzi washirikishwe kwenye mjadala kuhusu mada zifuatazo:

- (a) mchango wa wazazi katika malezi ya watoto wao;*
- (b) sera ya kisiasa ya "maelezi kwa wote";*
- (c) maasuala yanayoiangamiza jamii kama vile matumizi ya madawa ya kulevya, ugonjwa ya Ukimwi, n.k.*

Maelekezo kwa kazi hizi

1) a. Mwalimu achague mdahalo wa kusikiliza au kusomea kwa wanafunzi;

b. Mwalimu achague mada tofauti kwa ajili ya kuendeleza mdahalo kwa wanafunzi.

2. Mwalimu awagawe wanafunzi katika makundi madogomadogo kulingana na idadi ya mada za kuzungumzia; mwalimu ayashirikishe makundi yote kwenye uwasilishaji wa matokeo ya kazi.

4.7. TATHMINI YA MADA YA NNE

☞ (Uk. 180-181)

Tathmini hii ipendekezwe kuwa jaribio la jumla. Kwa kazi binafsi, kila mwanafunzi anapaswa kujibu maswali yote yaliyopendekezwa na mwalimu kwa kutumia karatasi. Inambidi mwalimu kuyaanda majibu awali pamoja na vipimo vya tathmini kwa kila jibu.

Tanbihi: Mwalimu halazimishwi kutoa kwa wanafunzi jumla ya maswali yote yaliyopendekezwa katika kitabu cha mwanafunzi. Inambidi awe huru katika kuchagua

maswali anayoona kuwa ni muhimu kuliko mengine. Ni haki kwake kutunga maswali yake bila kutegemea haya yaliyojitokeza katika kitabu cha mwanafunzi.

Majibu ya tathmini

1. Walimu ni bora kuliko wazazi katika malezi ya watoto.

Utetezi	Upinzani
Walimu wanafundisha watoto	Wazazi wanawatunza watoto
Wanawashauri watoto	Wanawalipia karo
Wanawahimiza kuwa na tabia na nidhamunzuri	Wanawapa mwelekeo wa maisha
Walimu ni kielelezo kwa wanafunzi	Wanawapeleka shuleni

2. Dawa za kulevya hukwamisha maendeleo zaidi kuliko magonjwa.

Utetezi	Upinzani
Dawa za kulevya zinaharibu maisha	Kuna magonjwa ambayo hayatibiwi
Yanayeyusha ubongo	Mtu mgonjwa hukaa muda mrefu hospitalini
Wanaoyatumia wanabadilika kitabia wakawa na tabia mbaya	Familia hutumia mali nyingi kwa mgonjwa
Magonjwa yanaweza kutibiwa kwa urahisi	Magonjwa yanasababisha vifo vya watu wengi kuliko matumizi ya madawa ya kulevya.

2.a. Usawa wa jinsia katika kuimarisha maendeleo ya nchi

- ☞ Usawa wa jinsia unaimarisha maendeleo ya nchi
- ☞ Waume na wake wanafanya kazi bega kwa bega
- ☞ Ushirikiano wa waume na wake unainua uchumi wa nchi
- ☞ Utekelezaji wa miradi ya maendeleo unakuwa rahisi

b. Malezi kwa wote ni jukumu la kila mwananchi

- ☞ Kila mwananchi ana mchango wake katika malezi ya watoto

- ☞ Kila mwananchi atoe mchango wake kujenga shule za kufundishia
- ☞ Kila mwananchi apeleke watoto shuleni
- ☞ Kila mwananchi ahakikishe kuwa kila mtoto anapewa haki zake
- ☞ Kila mwananchi amlee mtoto yeyote kama wake.

c. Madhara yanayosababishwa na magonjwa yasiyoambukizwa

- ☞ Vifo vya watu
- ☞ Kupoteza nguvu za kufanya kazi
- ☞ Kulazwa hospitali muda murefu
- ☞ Kupoteza mali ya familia katika matibabu

3. Tathmini ya kazi ya tatu itegemea matumizi ya msamiati maalum pamoja na hali ya kushurutisha kwa vitenzi.

4.8. Mazoezi ya Ziada ya Ujifunzaji

Kazi hizi zimejigawa katika sehemu tatu : Kwanza, kuna kazi za urekebishaji ambazo zimewalenga wanafunzi wasio na uelewa wa kama vile wanafunzi dhifu ; pili, kazi za uimarishaji wa uwezo wa mada kwa ujumla ; tatu, kazi kazi za wanafunzi wenye uelewa wa haraka.

4.8.1. Mazoezi ya urekebishaji

1. Andika vitenzi vifuatavyo katika hali ya kushurutisha, umoja na wingi:
Kulima, kucheza, kuimba, kukimbia, kujadili, kusoma, kuleta, kusafisha, kusifu, kuandika
2. Eleza maana ya mdahalo
3. Eleza maana ya mjadala

Majibu

1.

Kitenzi	Hali ya kushurutisha	
	Umoja	Wingi
Kulima	lima	limeni
Kucheza	cheza	chezeni
Kuimba	imba	imbeni
Kukimbia	kimbia	kimbieni
Kujadili	jadili	jadilieni
Kusoma	soma	someni

Kuleta	leta	leteni
Kusafisha	safisha	safisheni
Kusifu	sifu	sifuni
Kuandika	andika	andikeni

2. Mdahaloni majadiliano baina ya watu wengi juu ya mada fulani. Unahusisha pande mbili yaani upande wa utetezi na upande wa upinzani.
3. Mjadala ni mazugumzo juu ya jambo fulani. Unaweza kufanyika katika makundi madogo madogo au makubwa.

4.8.2 Mazoezi ya uimarishaji

1. Kanusha vitenzi vifuatavyo katika hali ya kushurutisha, umoja na wingi.
Kulima, kucheza, kuimba, kukimbia, kujadili, kusoma, kuleta, kusafisha, kusifu, kuandika
2. Kwa mapana na marefu tofautisha mdahalo na mjadala.
3. Jadili mwongozo wa mdahalo

Majibu:

1.

Kitenzi	Hali ya kushurutisha	
	Umoja	Wingi
Kulima	<i>Usilime</i>	<i>Msilime</i>
Kucheza	<i>Usicheze</i>	<i>Msicheze</i>
Kuimba	<i>Usiime</i>	<i>Msiimbe</i>
Kukimbia	<i>Usikimbie</i>	<i>Msikimbie</i>
Kujadili	<i>Usijadili</i>	<i>Msijadili</i>
Kusoma	<i>Uisome</i>	<i>Msisome</i>
Kuleta	<i>Usilete</i>	<i>Msilete</i>
Kusafisha	<i>Uisafishe</i>	<i>Msisafishe</i>
Kusifu	<i>Uisifu</i>	<i>Msisifu</i>
Kuandika	<i>Usiandike</i>	<i>Msiandike</i>

2. Tofauti kati ya mdahalo na mjadala

- ✓ Tofauti ya kwanza kati ya mdahalo na mjadala ni wahusika. Katika mdahalo kuna mwenyekiti, katibu, wasemaji wakuu wa upande wa utetezi na upinzani na hadhira lakini kwenye mdahalo kuna kiongozi na hadhira tu.
- ✓ Katika mdahalo kuna wasemaji wakuu wanaotetea au wasiokubaliana na mada lakini kwenye mjadala yeyote anayetaka kutoa hoja anaruhusiwa na kiongozi.

- ✓ Kwenye mdahalo kuna pande mbili yaani upande wa utetezi na wa upinzani lakini kwenye mjadala hakuna makundi ya utetezi na upinzani.
- ✓ Mdahalo ni mashindano na mwishoni mwake washindi hupigiwa makofi lakini kwenye mjadala hakuna washindi; kiongozi wa mjadala anatoa suluhisho kutokana na mawazo yaliyotolewa. Mjadala si mashindano.

1. Mambo muhimu ya kuzingatiwa:

- Kupanga makundi
- Kueleza mada
- Kupanga viongozi wa mdahalo (mwenyekiti, katibu, ...)
- Watetezi na wapinzani kujadiliana
- Maamuzi ya mdahalo

4.8.3 Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka

1. Weka vitenzi vifuatavyo katika hali ya kushurutisha, umoja na wingi, katika hali kanushi. Kuja, kunywa, kufa, kula, kuwa
2. Jadili mada hii “Kupewa nafasi katika ngazi za uongozi kwa wanawake kulichangia sana katika maendeleo ya nchi ya Rwanda.”

Majibu:

Kitenzi	Hali ya kushurutisha	
	Umoja	Wingi
Kuja	Usije	msije
Kunywa	usinywe	msinywe
Kula	Usile	msile
Kufa	Usife	msife
Kuwa	Usiwe	msiwe

a) Mambo ya kuzingatiwa:

- Sera ya serikali ya Rwanda katika uboreshaji wa usawa wa jinsia
- Mwanamke na mwanamume ni sawa mbele ya sheria
- Elimu jumuishi ni lazima iimarishwe shuleni
- Kushirikishwa kwa wanawake katika maendeleo ya nchi ni mojawapo ya jinsi za kutetea haki za binadamu
- Wanawake wana uwezo wa kuindeleza nchi kama ilivyokuwa kwa wanaume.

MADA KUU YA 5: UTUNGAJI

MADA NDOGO: INSHA ZA MASIMULIZI AU KUBUNI NA UANDISHI WA RIPOTI

5.1. Uwezo Upatikanao katika Mada

Kutunga insha za masimulizi kulingana na mada iliyotolewa na kuzitolea muhtasari kimazungumzo; Kuandika ripoti na kuiwasilisha hadharani; Kutumia kwa usahihi usemi asili na usemi wa taarifa.

5.2. Ujuzi wa Awali

Katika kidato cha 3, wanafunzi walisoma masomo yanayohusu utungaji wa isha. Masomo hayo yanapatikana katika Mada ya 4: *Uimarishaji wa stadi ya uandishi na masimulizi kupitia lugha ya Kiswahili*, yenye mada ndogo iitwayo “*Utungaji wa insha*”.

5.3. Kidokezo cha Mada na maelekezo yake

5.3.1. Kidokezo cha mada

Kwa kutangulia mada, mwalimu aulize maswali ambayo yatawasaidia wanafunzi kufunua mada hii. Maswali hayo yanapaswa kuzingatia maudhui ya mada nzima. Hapa mwalimu anaweza kuuliza maswali yafuatayo:

- Mtu akipewa mada na kuombwa kuandika mambo fulani juu ya mada hiyo anatumia mbinu gani?
- Insha ni nini?
- Mtu anapotoka mkutanoni na kuombwa kueleza yaliyosimuliwa ndani anafanya nini?
- Mtafiti anapomaliza kufanya kazi yake atafanya nini ili watu wafahamu aliyoyafanya?
- Ripoti ni nini?

5.3.2. Maelekezo kuhusu kidokezo cha mada

- Mwalimu atoe mwongozo wa kutoa jibu kwa kazi.
- Wanafunzi wanaweza kushindwa kutoa majibu sahihi mwanzoni, lakini wanaweza kufanikiwa kwa kupitia kazi nyingine zilizotayarishwa au masomo ya mada nzima.

5.4. Orodha ya Masomo

	Kichwa cha somo	Malengo ya kujifunza (Maarifa na ufahamu, stadi na maadili na mwenendo mwema)	Idadi ya vipindi
1.	Nadharia ya insha katika Kiswahili	<p>Maarifa na ufahamu: Kutoa maana ya insha na kubainisha aina zake.</p> <p>Stadi: Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya insha katika Kiswahili.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kuimarisha tabia ya kusoma maandishi tofauti ili kukuza ujuzi na uwezo.</p>	8
2	Insha za masimulizi na uandaaji wake	<p>Maarifa na ufahamu: Kueleza insha za masimulizi pamoja na mwongozo wa uandaaji wake.</p> <p>Stadi: Kuandaa insha ya masimulizi kwa kuzingatia taratibu muhimu za utungaji.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kukuza tabia ya kufurahia kazi za ubunifu katika kujadili mambo na kutatua matatizo mbalimbali.</p>	10
3	Nadharia ya ripoti	<p>Maarifa na ufahamu: Kuelezea ripoti pamoja na mbinu za utungaji wake.</p> <p>Stadi: Kujadili kimazungumzo na kimaandishi nadharia ya ripoti katika</p>	10

		<p>Kiswahili</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kuridhika na mitindo ya lugha tofauti katika kazi za utungaji.</p>	
4.	Uandishi wa ripoti	<p>Maarifa na ufahamu: Kubainisha sehemu muhimu katika uandishi wa ripoti.</p> <p>Stadi: Kuandika ripoti katika Kiswahili kulingana na mbinu maalum za utungaji.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kuendeleza akili au kipaji cha mtiririko wa fikra katika ubunifu wa maandishi mbalimbali.</p>	10
-	Sarufi: Usemi asili na usemi wa taarifa	<p>Maarifa na ufahamu: Kutambua mabadiliko yaliyoko kati ya usemi wa asili na usemi wa taarifa.</p> <p>Stadi: Kumnukuu mtu kwa kuzingatia kanuni za usemi husika.</p> <p>Maadili na mwenendo mwema: Kuboresha tabia ya kusanifisha lugha kimaandishi.</p>	-
Tathmini ya mada			2
Vipindi vyote vya mada ya kwanza			40

☞ **Kila somo huwa na kazi za aina sita :**

- Kazi zinazohusu kusoma na ufahamu
- Kazi zinazohusu msamiati

- Kazi za sarufi
- Kazi zinazolingana na matumizi ya lugha
- Kazi za kusikiliza na kuzungumza
- Kazi za kuandika

Tnbh :Sarufi huja kila wakati ndani ya kila somo.

SOMO LA 1: NADHARIA YA INSHA KATIKA KISWAHILI

iii) Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kutoa maana ya insha na kubainisha aina zake.
- Kueleza kimazungumzo na kimaandishi dhana ya insha katika Kiswahili.

iv) Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza

kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.

- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.
- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la : (uk. 185)

Katika makundi yao, wanafunzi watazame mchoro kisha wajibu maswali. Mwalimu achunguze maswali yanayotolewa na wanafunzi.

Kusoma na ufahamu

Majibu (uk. 186)

1. Insha ni utungaji ambao hulenga kumpa mwanafunzi uwezo wa kutunga habari yeye mwenyewe na kuiwasilisha kwa watu wengine kwa kutumia njia ya mazungumzo au maandishi.
2. Kwa kuwasilisha habari kunatumiwa njia ya mazungumzo na maandishi.
3. Hii ni insha ya maelezo kwa sababu inatoa maelezo kuhusu insha. Inaeleza maana ya insha.
4. Somo la insha linamsaidia mwanafunzi kutunga habari yeye mwenyewe na kuiwasilisha kwa watu wengine kwa kutumia njia ya mazungumzo au maandishi.
5. Insha yoyote ina sehemu kuu tatu muhimu: utangulizi; kiini na hitimisho.

Utangulizi:Sehemu hii huzingatia fasili ya jambo linalozungumziwa.

Kiini: Hii ndiyo sehemu kuu ya insha na huzingatia mawazo makuu ambayo hupangwa katika aya zenye mtiririko wa mawazo.

Hitimisho : Sehemu hii ya insha inaelezea muhtasari wa maudhui yote yaliyoelezwa katika Insha nzima. Hutoa msisitizo kwa yaliyojadiliwa na huwa na maoni na mapendekezo ya mwandishi kuhusu jambo lililotungiwa insha.

6. Utangulizi unafaa uwe wa kuvutia ili msomaji awe na hamu ya kuendelea kuisoma insha hiyo. Kwa hiyo, mwandishi hueleza maana ya mada ambayo huchukuliwa kama anwani au kichwa cha insha alichopewa.
7. Kwa sababu kiini huzingatia mawazo makuu makuu ambayo hupangwa katika aya zenye mtiririko wa mawazo huonyesha kwa undani maana ya jambo linalotungwa, kwa hoja na uthibitisho.
8. Tofauti ni kuwa **utangulizi** ni sehemu ya mwanzowa insha. **Hitimisho:** ni sehemu au kipande cha mwisho wa insha.
9. Ndiyo mwanafunzi anahitaji ujuzi kuhusu insha katika maisha yake ya kila siku kwa sababu katika masomo mengi anaombwa kutunga insha. Tena ukiwa na ujuzi wa kutunga insha vinakusaidia sana kutoa hoja au kujieleza. n.k.
10. Wanafunzi wengi wanaogopa swali la kutunga insha kwa kuwa hawana ujuzi na uwezo wa kutosha kuhusu utungaji wa insha.

Msamiati kuhusu Maana ya Insha.

Zoezi la 2: (Uk. 187)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaombe wanafunzi kutunga sentensi kwa kutumia maneno waliyopewa.

Mifano ya sentensi

1. **Dhahiri** : Kila mwanafunzi anaelewa somo la insha kwa sababu mwalimu alieleza somo hilo dhahiri
2. **Nathari**: Kwa kutunga insha, hadithi au tamthilia tunatumia maandishi ya kinathari.
3. **Mtungo**: Adili na ndugu ze ni mtungo wa Shaabani Robert
4. **Mantiki**: Kalisa anapata alama chache kwa sababu alitunga insha yake bila mantiki.
5. **Kubuni**: Baada ya kumaliza shule ya sekondali, nitabuni hadithi nyingi kuhusu haki za watoto.
6. **Kutafiti**: Watafiti kabla ya kutangaza ripoti, wanatafiti mada husika.
7. **Kipawa / kipaji**: Mwanafunzi mwenye kipawa katika muziki hupendwa na wenzake.
8. **Kuvutia**: Mtaala unaoegemea uwezo ni mtaala wa kuvutia
9. **Uamuzi**: Nchi yetu ilichukuwa uamuzi wa kujiunga na nchi zingine kimaendeleo.

10. **Aya:** katika uandishi wa insha, mwandishi hutumia aya tofauti sana sana kwenye kiini cha insha.

Zoezi la 3: (uk. 187)

Katika jozi la wanafunzi, mwalimu awaambie wanafunzi wakamilishe sentensi kwa kutumia maneno yanayofaa kati ya haya yafuatayo: mtungo, utangulizi, kiini, hitimisho, aya,tatu,utungaji, insha, nyenzo, sehemu.

Majibu:

1. Kwenye **utangulizi** mwandishi hueleza maanaya mada/anwani/kichwa alichopewa.
2. Insha ni aina ya **utungaji** ambao humpa mwanafunzi uwezo wa kubuni.
3. Insha ina sehemu kuu **tatu** :utangulizi, kiini na hitimisho.
4. Sehemu kuu ya insha ni **kiini**.
5. Kila **aya** hujitosheleza kwa kila kitu katika kulielezea jambo moja tu au hoja moja tu.
6. **Hitimisho** linaelezea muhtasari wa maudhui yote yaliyoelezwa katika insha nzima.
7. Insha ni **mtungo** wa maneno kwa mtindo wa kinathari juu ya jambo fulani.
8. **Insha** ina sehemu kuu tatu.
9. Mtungo huu ni **nyenzo** muhimu sana kwa mtu kwa kumuwezesha kubuni.
10. **Sehemu** kuu ya insha ni kiini.

Sarufi: Usemi wa Asili na Usemi wa Taarifa (katika wakati uliopo)

Zoezi la 4: (uk. 188)

Mwalimu awaombe wanafunzi katika makundi ya wanafunzi watatu watatu wachunguze sentensi katika sehemu A na sentensi zilizotolewa katika sehemu B ili waweze kujibu maswali yanayofuata hapo chini.

Sehemu A	Sehemu B
«Ninapenda somo la Kiswahili.» Mwanafunzi anasema.	Mwanafunzi anasema kuwa anapenda somo la Kiswahili
«Tunalima shamba». wanasema walimaji.	Walimaji wanasema wanalim shamba.

Majibu

1. Sentensi kutoka sehemu A ni maneno yaliyosemwa na mtu, ambayo yamerudiliwa na mwingine bila kuongeza wala kutoa kitu (**usemi halisi**). Sentensi kutoka sehemu B maneno aliyoandikwa na mtu mwingine kwa namna nyingine. Hapa kuna mabadiliko ya alama za vituo na sarufi lakini ujumbe unabakia ule ule (**usemi wa taarifa**)
2. Sentensi za sehemu A na sentensi za sehemu B zote zina maana isipokuwa mabadiliko ya muundo.
3. - Watalaamu wengi wanasema kwamba insha ni aina ya utungaji.
 - «Aya ni mfululizo wa sentensi zinazoendeleza wazo moja. Au fungo la maneno lenye maana kamili; paragrafu». Kamusi ya karne 21 inaeleza.

Zoezi la 5: (uk.188)

Katika makundi yao, mwalimu awaagize wanafunzi kusoma maelezo kuhusu maana na tofauti kati ya usemi wa asili na usemi wa taarifa kisha ujibu maswali yanayofuata.

Matumizi ya Lugha

Majibu

1. «Mama yangu analima shamba.» Kabanyana anatangaza.
2. Wazazi wanasema kwamba mtoto mzuri anamsaidia mlemavu.
3. Rurangwa anasema kwamba mama yake anapanda miti ili wawe na hewa nzuri.
4. « Ninaunda kundi moja na huyu kijana mwenye matatizo ya kuona.» Anasema Muhorakeye.
5. Kankindi anasema kuwa mama yake anafanya biashara.

Zoezi la 7 : (uk. 189)

Majibu pendekezi

Mwalimu awaombe wanafunzi katika makundi ya watu wawili wawili kuchunguza maneno na kuyapanga maneno kwa utaratibu unaofaa.

1. Utungaji wa insha humpa pia fursa nzuri ya kuendeleza na kukuza kipawa

2. Urefu wa aya hutegemea uwezo wa mwandishi wa kufafanua wazo
3. Aya ni mkusanyiko wa sentensi zinazoendeleza wazo moja
4. Kwa kawaida utangulizi hauzidi aya moja.
5. Insha yoyote ina sehemu muhimu kuu tatu

Zoezi la 7: (uk. 189-190)

Katika makundi yao, mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kuzoma maelezo na kujibu maswali.

Mifano ya majibu:

1. Kwa maoni yangu insha ni utungaji au mtungo uliondikwa kwa lugha ya mjazo au nathari kuhusu kitu, mtu au tukio fulani .
2. Kwa kutunga insha ni lazima kueshima sehemu za insha kwa kuwa bila kuheshimu sehemu hizo utungaji unakosa mantiki na itakuwa vigumu kuelewa ujumbe wa insha.
3. Sifa kuu tano za insha ni :
 - Insha ina sehemu kuu tatu : utanguluzi, kiini, hitimisho.
 - Kupanga mawazo katika mtiririko wenye mantiki
 - Tumia msamiati mwafaka kwa kutegemea mada
 - Maelezo yote yatolewe kwa undani
 - Maelezo yatolewe kwa njia ya kuvutia.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 8:(uk. 190)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaongoze kujadiliana kuhusu nafasi ya insha katika masomo tofauti.

Mambo ya kuzingatia:

- Maana ya insha na matumizi yake (maelezo muhimu)
- vipengele muhimu vya insha: utangulizi, kiini, na hitimisho.
- Sifa za insha (kutazama maelezo katka maelezo muhimu ya insha)
- Masomo ambayo mara nyingi walimu wanaomba wanafunzi kutunga insha. Sana sana masomo ya lugha kama vile Kiingereza, Kinyarwanda na Kifaransa.

Kuandika

Zoezi 9: (uk. 190)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Mwalimu ahakikishe kwamba kila mwanafunzi ametunga insha kwa kuzingatia taratibu za utungaji wa insha.

Mambo ya kuzingatia katika utungaji huu

- Vipengele muhimu vya insha: utangulizi, kiini, na hitimisho.
- Kufikiria mada/kichwa/anwani kwa muda.
- Kuandika mambo muhimu yatakayokuongoza katika kuiandika insha
- Maelezo yote yatolewe kwa undani na kwa njia ya kuvutia.
- Kutumia vizuri alama za uakifishaji
- Kupanga mawazo katika mtiririko wenye mantiki
- Kutumia msamiati mwafaka kwa kutegemea mada.
- Lugha iwe ya adabu na isiyo ya matusi

SOMO LA 2: INSHA ZA MASIMULIZI NA UANDAAJI WAKE

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kueleza insha za masimulizi pamoja na mwongozo wa uandaaji wake.
- Kuandaa insha ya masimulizi kwa kuzingatia taratibu muhimu za utungaji.

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Ubao,
- Chaki,
- Redio,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi la 1: (uk.199)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaelekeze wanafunzi kwa kujibu maswali.

Kusoma na Ufahamu

Majibu (uk. 200 - 201)

1. Kabatesi alipokuwa mtoto mdogo hakubahatika kulelewa na wazazi wake kwani walifariki angali mdogo akachukuliwa na kulelewa na shangazi yake.
2. Kabatesi alipewa zawadi nyingi baada ya kumaliza masomo yake ya shule za Sekondari Kabatesi kwa kuwa alipata cheti kilichokuwa na alama nzuri. Jambo hili liliwafurahisha watu wengi: walimu na majirani zake. Wengi waliompongeza siku hiyo walimletea zawadi nyingi.
3. Masomo ya muda mfupi aliyoyafuata yalikusukuandaa miradi midogo midogo ya kujendieleza na jinsi ya kuifanikisha. Aliomba mkopo ili aweze kutekeleza mengi aliyokuwa amejifunza katika maandalizi na utekelezaji wa miradi ya kimaendeleo
4. Kabatesi aliweza kufaidika kutokana na masomo ya muda mfupi akapewa cheti katika maandalizi na utekelezaji wa miradi ya kimaendeleo.
5. Alipomaliza masomo yake katika shule za sekondari, Kabatesi alipata stahahada iliyokuwa na alama nzuri. Alipewa kazi ya ukalimani. Kazi hiyo ilikuwa furasa nzuri ya kuonyesha uwezo wake na kutekeleza mengi aliyokuwa amejifunza katika shule za sekondari.
6. Alikuwa msichana asiyekata tamaa na kila aliposhikilia jambo alilifuatalia mpaka lilipokamilika. Mfano : Kabatesi alikuwa na fikira nyingi kuhusu jinsi ya kutumia shamba lake kubwa ambalo alilokuwa ameachiwa na wazazi wake. Kwa kutimiza mpango wake baada ya kumaliza shule zake za sekondari alisoma masomo ya muda mfupi kuhusu kuwawezesha kuandaa miradi midogo midogo ya kujendieleza na jinsi ya kuifanikisha. Alipata kazi ya ukalimani, kufungua akaunti, kuomba mkopo kutoka benki na kutumia fedha hizo kwa kuandaa mradi wa kilimo na ufugaji. n.k.

7. Kabatesi aliweza kuboresha maisha ya watu wengine kwa kuajiri baadhi ya vijana waliokuwa pamoja katika mafunzo ya muda ule mfupi, kila mmoja akapewa jukumu lake.
8. Kabatesi alipewa tuzo kwa kubadilisha maisha ya watu wengi. Alitengeneza ajira kwa watu wengi.
9. Alikuwa mwanafunzi mwenye bidii tangu shule za chekechea hadi kiwango alichofikia. Alikuwa msichana aliye na mawazo na mtazamo imara wa maisha kiasi kwamba watu walishangaa kutokana na tabia na mienendo yake. Alifanya kazi yake kwa bidii kiasi kwamba watalii wengi walifurahia huduma yake. Alifanya kazi yake kwa bidii kiasi kwamba watalii wengi walifurahia huduma yake. Na utulivu na upendo ni baadhi ya sifa zinazomtambulisha kijana huyu ambaye amewashangaza wengi wanaofahamu.
10. Kabatesi anachukuliwa kuwa mfano kwa vijana wengine kwa kuwa alijulikana kote nchini kwa uwezo wake wa kufanya mambo mengi kwa muda mfupi na kwa ukamilifu. Alipewatuzo la mtu aliochangia kubadilisha maisha ya watu wengine.
11. Ndiyo ninapata funzo kwa kifungu hiki kama vile:
 - Kuwa mwanafunzi au mfanyakazi mwenye bidii.
 - Kutokata tamaa
 - Kuwa na malengo au mipango maishani mwa mutu.
 - Kuwa mtu mwenye mawazo na mitazamo imara wa maisha.
 - Somo la kufanya mambo mengi kwa muda mfupi na kwa ukamilifu
 - N .k.
12.
 - a. Mvumilivu hula mbivu : Kabatesi wazazi wake walifariki angali mdogo akachukuliwa na kulelewa na shangazi yake. Kayitesi baada ya kifo cha mama yake alivumilia maisha ya kuwa yatima kwa wazazi wote baadaye akawa tajiri maarufu aliechangia kuyaboresha maisha ya majirani zao kwa kuwapatia kazi.
 - b. Mchumia juani hulia kuvulini: Kabatesi alikuwa mwanafunzi mwenye bidii tangu shule za chekechea hadi kiwango alichofikia. Kabatesi alikuwa anatomia nguvu zake zote. Alifanya kazi kazi ya ukalimani kwa bidii kiasi kwamba watalii wengi walifurahia huduma yake. Alikuwa msichana asiyekata tamaa na kila aliposhikilia jambo alilifuatalia mpaka lilipokamilika. . Aliandaa vizuri mradi wa kilimo na ufugaji, akajenga vibanda vya mifugo

yake. Baadaye alikuwa alipata mali nyingi na kuanza kujulikana kote nchini kwa uwezo wake wa kufanya mambo mengi kwa muda mfupi na kwa ukamilifu. serikali ilimpatia tuzo kwa watu waliochangia kubadilisha maisha ya watu wengine. Kabatesi alikuwa miongoni mwa matajiri maarufu. Kwa machache, Kabatesi alikula matunda kutoka kazi aliyoifanya kwa muda mrefu.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk. 201)

Mwalimu anawaomba katika makundi ya wanafunzi wawili wawili Kutunga sentensi sahihi kwa kutumia maneno waliyopewa.

Mifano ya sentensi

1. **Kuandaa:** Mwanafunzi mzuri anaanda masomo yake kabla ya kuanza wiki.
2. **Karo:** Mwanzoni mwa mwaka wa masomo , wazazi wanalipia watoto wao karo.
3. **Tafrija:** Watu walikuwa wengi katika tafrija ya ndoa ya kaka yangu.
4. **Kusherehekea:** Wanyarwanda wengi walisheherekea ushindi wa timu ya taifa "Amavubi" katika mchezo wa mpira wa miguu.
5. **Ajira:** Waziri Mkuu anahamasisha watu kujitafutia ajira kutokana na uhaba wa kutoa kazi kwa serikali.
6. **Zawadi:** Kaka yangu aliwapatia wazazi wetu zawadi nzuri kwa malezi bora waliotupatia.
7. **Hodari :** Katika mbio za baiskeli, mnyarwanda hadari alishika ushindi dhidi ya wananchi wageni.
8. **Kukera:** Utumiaji mbaya wa mali ya serikali ni swali linalokera viongozi wakuu wa nchi.
9. **Kukata tamaa :** yule kijana alifaidika katika maisha yake kwa kuwa wazazi wake walimuunga mkono badala ya kumkata tamaa.
10. **Akaunti:** Jirani yangu alifungua akaunti katika benki" songa mbele" ili apate mkopo wa kumsaidia kufanya biashara.

Zoezi la 3: (uk 201)

Katika makundi madogomadogo, mwalimu awaagize wanafunzi kuhusisha maneno kutoka sehemu A na maana yake kwenye sehemu B.

Masahihisho

Sehemu A	Sehemu B
1. Mkalimani	f. Mtu afasiriye papo kwa papo mazungumzo kutoka lugha moja kwenda lugha nyingine.
2. Utalii	j.Hali ya kusafiri mbali au kuvinjari huku na huko ili kuyafurahia mandhari.
3. Shahada	h. Cheti au karatasi maalumu anayopewa mtu baada ya kupata mafunzo fulani katika chuo.
4. Mshahara	a.Malipo ya mwezi anayopewa mwajiriwa kwa kazi aliyofanya; janguo.
5. Yatima	i.Mtoto ambaye mzazi wake au wazazi wote wamekufa.
6. Stashahada	b.Cheti maalumu chenye hadhi ya chini kuliko shahada
7. Mtaji	c. Mali inayotumika kuanzishia au kupanulia biashara au shughuli yoyote ya kuzalisha mali
8. Mwaliko	e. Mwito wa kumtaka mtu au watu kuhudhuria mahali
9. Tabia	b. Matendo ambayo mtu amezoea kuyafanya mara kwa mara; mwenendo; mazoea; desturi.
10. Kudumu	g. Kuendelea kuishi au kuwepo kwa muda wote.

Zoezi la 4: (uk. 202)

Mwalimu anaomba wanafunzi katika makundi ya watatu watatu kupanga vizuri herufi za hapa chini ili ziunde maneno ya Kiswahili.

a	d	H	o	i	r
---	---	---	---	---	---

Hodari

m	u	K	u	j	u
---	---	---	---	---	---

Jukumu

n	i	m	K	I	m	l	a	a
---	---	---	---	---	---	---	---	---

Mkalimani

o	o	k	p	m
---	---	---	---	---

Mkopo

k	i	b	n	e
---	---	---	---	---

Benki

Zoezi la 5: (uk. 202)

Katika jozi, mwalimu anaomba wanafunzikukamilisha sentensi kwa kutumia maneno waliyopewa.

Majibu

1. Hapa nchuni Rwanda watoto wengi wanaanzia msomoyao **shule za chekechea**
2. Ili wanafunzi wafaulu katika mtihamu wa taifa ni lazima wasome kwa **bidii**.
3. Wanakijiji wengi wanaomba mkopo kutoka benki kama **suluhisho** la ukosefu wa mitaji ya kifedha.
4. Kuna uhusiano wa karibu wa kazi ya **ukalimani** na utafsiri.
5. Wanafunzi wenye tabia ya **utulivu** wanapata alama nzuri katika masomo yao
6. Serikali ya Rwanda **inawapongeza** wasichana wanaosoma sayansi.
7. Wanafunzi waliofanya kazi katika makundi kwa **ukamilifu** wamepata alama nyingi.
8. Kalisa **anahifadhi** pesa zake kwenye benki ili aruhusiwe kupata mkopo.
9. Wazazi wana **majukumu** ya kawalisha na kulipa karo za watoto wao.
10. Mjomba wangu alijenga **vibanda** vitatu vya kuku wake.

Sarufi: Usemi halisi na usemi wa taarifa

Zoezi la 6 : (uk. 203)

Mwalimu anaomba wanafunzi katika makundi ya wawili wawili kusoma maelezo muhimu kuhusu usemi halisi (wakati ujao) na usemi wa taarifa na kujibu maswali.

Majibu:

1. Kalisa alituambia kwamba angemsaidia mama yake kuosha vyombo nyumbani.
2. Mwalimu alisema darasani kuwa wanafunzi wangecheza pamoja na wale wenye matatizo ya kutembea.
3. Waziri wa elimu alisema kuwa tungeshinda mtihani wa taifa mwaka huo.
4. Kalisa alitukumbusha kwamba tungesoma kuhusu mauaji ya kimbari dhidi ya watutsi mwaka 1994.
5. Mkuu wa kata alisema katika mkutano kuwa wangewasaidia watoto wenye matatizo ya kutembea vizuri katika maisha yao ya kusoma.
6. Baba alimwambia mtoto kuwa yeye angelima mahindi na yule dada yake.
7. Mwanafunzi alimwambia mzazi wake kuwa wangecheza mpira wa miguu na timu jirani.
8. Mfanyakazi alisema katika mkutano kwamba wangelipwa mishahara yao kabla ya kuondoka.
9. Gasore alimshauri mkulima kuwa shamba lake lingelitaji kupaliliwa.
10. Mama yangu aliniambia kuwa angetoa mchango wake kuhusu mazingira na maendeleo ya kudumu.

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 7: (uk. 204)

Mwalimu awaagize wanafunzi katika makundi yao kusoma maelezo na kujibu maswali.

1. Insha ya masumulizi ni mtungo unaosimulia tukio fulani, kisa au tukio la kweli au la kubuni.
2. Ili kazi ya uandishi wa insha ya masumulizi ifauluni lazima mazungumzo haya agawanyike katika sehemu kuu tatu: mwanzo, kati, na mwisho na izungumzie ukweli wa jambo linalozungumziwa.

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 8: (uk. 205)

Katika makundi yao madogomadogo, mwalimu awaagize wanafunzi kujadili kuhusu namna ya kujitafutia kazi.

Mambo ya kuzingatiwa

- Maana ya kazi
- Njia za kujitafutia ajira
- Uwezo wa binafsi kwa mtu
- Mwenendo wa kufanya kazi vizuri
- N.k

Kuandika

Zoezi la 9: (uk. 205)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Mwalimu awaagize wanafunzi kutunga insha ya masimulizi kuhusu tukio fulani, kisa au tukio la kweli au la kubuni kwa kuheshimu vipengele muhimu vya insha ya msimulizi na taratibu zake.

Mambo ya kuzingatiwa kwa kutunga insha ya masimulizi:

- Insha yenye sehemu tatu: utangulizi, kiini na hitimisho.
- Kupanga mawazo katika mtiririko wenye mantiki
- Kutumia msamiati mwafaka kwa kutegemea mada
- Maelezo yote yatolewe kwa undani
- Maelezo yatolewe kwa njia ya kuvutia
- Kutumia vizuri sarufi na alama za uakifishaji n.k

SOMO LA 3: NADHARIA YA RIPOTI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kuelezea ripoti pamoja na mbinu za utungaji wake
- Kujadili kimazungumzo na kimaandishi nadharia ya ripoti katika Kiswahili

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Redio,
- Rekodi'
- Runinga,
- Ubao,
- Chaki,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendelee kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv.Majibu

Zoezi la 1: (uk. 213)

Kwa makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaombe watazame kujibu maswali yaliyouliwa.

Kusoma na Ufahamu

Majibu

1. Ripoti ni maelezo yanayotolewa kuhusu mtu, kitu au jambo fulani lililotokea.
2. Ripoti huandikwa kwa madhumuni ya kutoa taarifa ili iweze kufanyiwa kazi au kuhifadhiwa kama kumbukumbu.
3. Kuna ripoti ya polisi, ripoti ya daktari, ripoti ya tume, ripoti ya utafiti na ripoti ya kazi.
4. Matumizi ya nambari husaidia kuipa ripoti mpangilio mzuri na wenye nidhamu.
5. Ripoti hutumia sentensi fupi fupi zinazowakilisha mambo muhimu kwa uwazi.
6. Ni vyema lugha inayotumiwa katika ripoti iteuliwe kwa uangalifu na isiwe na hisia au sifa ya kuathiri vibaya wanaosoma ripoti.
7. Ripoti huandikwa kwa madhumuni ya kutoa taarifa ili iweze kufanyiwa kazi au kuhifadhiwa kama kumbukumbu. Ripoti huandikwa pia kwa madhumuni ya kuarifu watu kuhusu mabadiliko muhimu au maendeleo ya shughuli fulani. Ripoti inaweza tena kuagiza utekelezaji fulani, kupendekeza kufanyika kwa jambo fulani na kupima au kutathmini utendakazi fulani au maendeleo yaliyofikiwa.
8. Mwandishi wa ripoti hutakiwa kuwa muangalifu ili aweze kutoa ufafanuzi mzuri wa jambo analolifanyia ripoti kwani mapendekezo yake huathiri kwa kiwango kikubwa uamuzi unaochukuliwa kuhusu jambo hilo.
9. Ripoti ina sehemu kuu nne ambazo ni kichwa, utangulizi, kiini na mwisho wa ripoti.
10. Ripoti nzuri ni ile ambayo hutumia lugha nyepesi, kufafanua jambo kwa kina na kufuata mfumo wa ripoti kama inavyopendekezwa.

Msamiati

Zoezi 2: (uk. 215)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi watunge sentensi sahihi kwa kutumia maneno waliyopewa.

Zifuatazo ni sentensi pendekezi

1. Anajadili kuhusu **matokeo** ya utafiti alioufanya.
2. Ninasoma **ripoti** kuhusu machafuko ya hewa.
3. Umewahi kusikia **taarifa** ya habari kwenye redio leo hii?
4. Watu hufanya **shughuli** mbali mbali kwa kujiendeleza kiuchumi.
5. Ripoti huandikwa kwa **madhumuni** ya kuarifu watu kuhusu mabadiliko muhimu.
6. Ripoti huandikwa kwa madhumuni ya **kuarifu** watu kuhusu mabadiliko muhimu.
7. **Walipendekeza** mkutano ahairishwe.
8. Kitendo hiki kinaomba **utendakazi** mkubwa.
9. Walimu hutumia **mbinu** mbali mbali za kufundishia.
10. **Kiini** cha maradhi yake ni uvutaji sigara.

Zoezi la 3: (uk. 215)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi waoanishe maneno kutoka fungu la A na maana zake katika fungu la B

Majibu

1. d
2. e
3. b
4. i
5. j
6. h
7. a
8. g
9. c

10. f

Sarufi

Zoezi la 4 : (uk.216)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wachunguze sentensi kisha watunge sentensi kama hizo.

Hizi ni sentensi pendekezi

1. “Unafanya nini?” Kalisa aliuliza.
2. “Utarudi lini?” Mama yake alitaka kujua.
3. “Ninyi ni wanafunzi?” Karake aliuliza
4. Baba yake alitaka kujua wakati mtoto angerudi.
5. Mwalimu aliuliza wanafunzi kama walifanya mazoezi waliyoachiwa.

Zoezi la 5: (uk. 217)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wachunguze sentensi kisha wazigeuze katika usemi wa taarifa.

1. Mtoto alitaka kujua ikiwa yeye alikua mwalimu.
2. Mwenyekiti alitaka kujua wakati angefanya mkutano.
3. Mama alitaka kujua wakati angeenda shuleni.
4. Katibu mtendaji alitaka kujua sababu ya ripoti ya kifedha kutoonekana.
Katibu mtendaji aliuliza/ alitaka kujua sababu ripoti ya kifedha ilikua haijaonekana.
5. Mwalimu alitaka kujua mada waliyochagua.

Zoezi la 6: (uk. 217)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wachunguze sentensi kisha wazigeuze katika usemi halisi.

Majibu

1. “Utarudi kesho ?” Karisa aliuliza mgeni.
2. “Kwa nini nilikosa kazi ?” Karisa aliuliza.

3. “Mtashindaje mtihani wakati hamtaki kujifunza ?” Mwalimu aliuliza wanafunzi.
4. “Je, mlifanya kazi niliyowapatia?” Mama aliwauliza watoto wake.
5. “Je, nitashiriki katika mkutano?” Manzi aliuliza.

Zoezi la 7: (uk. 217)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaagize wanafunzi kukamilisha maneno kwa kutumia herufi zinazokosekana ili yaweze kuleta maana.

Majibu

1.	k	a	w	a	i	d	a												
2.	m	a	p	a	t	o													
3.	l	e	n	g	o														
4.	p	e	n	d	e	k	e	z	o										
5.	k	i	i	n	i														
6.	u	t	a	n	g	u	l	i	z	i									
7.	u	t	e	k	e	l	e	z	a	j	i								
8.	p	o	l	i	s	i													
9.	m	a	e	n	d	e	l	e	o										
10.	u	t	a	r	a	t	i	b	u										

Zoezi la 8: (uk. 218)

Katika makundi ya wanafunzi watatu watatu, mwalimu awaelekeze wanafunzi kujadiliana kuhusu ripoti. Mwalimu ahakikishe kwamba wanafunzi wote wanashiriki katika majadiliano hayo.

1. Ripoti kuhusu ziara wanafunzi wa shule yako waliyofanya katika jumba la makumbusho.

Mambo ya kuzingatiwa

- Lengo la ziara
- Mahali na tarehe walifanya ziara hiyo
- Mambo waliyoyaona
- Watu walioulizwa maswali katika ripoti
- Funzo kutokana na ziara hiyo

- *Mapendekezo kuhusu waliyoyaona*
2. Ripoti kuhusu kongamano la lugha ya Kiswahili uliloshiriki.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Lengo la ziara*
- *Mahali na tarehe kongamano lilifanyika*
- *Watu waliohudhuria kongamano*
- *Mambo yaliyozungumziwa*
- *Watu walioshirikishwa katika ripoti*
- *Funzo kutokana na kongamano hilo*
- *Mapendekezo*

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 9: (uk. 218)

Mwalimu awagawe makundi madogomadogo ya wanafunzi wanne wanne. Kisha makundi mawili mawili yajadili kuhusu mojawapo wa mada walizopewa.

1. Ripoti kuhusu mchango wa mwanafunzi katika maisha yake ya shule mahali anaposoma.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Kushiriki katika masomo yote*
 - *Kuheshimu kanuni za shule*
 - *Kuboresha usafi shuleni*
 - *Mapendekezo (Uelimishwaji wa wazazi, uwajibikaji wa viongozi katika kutatua shida za wanafunzi, n.k.)*
2. Ripoti kuhusu klabu za wanafunzi katika shule zinazopatikana katika tarafa yako.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Umuhimu wa klabu za wanafunzi*
- *Aina za klabu*
- *Wanamemba wa klabu*
- *Vitendo vinavyofanywa na klabu*
- *Mapendekezo (kupewa muda, vifaa vya kutumia, kuheshimu kanuni za shule, n.k.)*

Kuandika

Zoezi la 10: (uk. 218)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Mwalimu ahakikishe kwamba kila mwanafunzi, wanafunzi ametunga kifungu cha habari kuhusu moja ya mada kati ya hizi zifuatazo:

1. Shida za wanafunzi shuleni.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Ukosefu wa karo za shule*
- *Uwajibikaji duni wa wazazi*
- *Ukosefu wa vifaa vya kujifunzia*
- *Safari ndefu, n.k.*

2. Kuboresha elimu kwa wanafunzi wenye ulemavu.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Sababu ya kuandika ripoti hii*
- *Matatizo yanayowakumba wanafunzi wenye ulemavu*
- *Aina ya ulemavu*
- *Vifaa maalum vya kutumia*
- *Uelimishwaji wa walimu*

SOMO LA 4: UANDISHI WA RIPOTI

i. Malengo ya ujifunzaji

Katika somo hili, mwanafunzi ataweza:

- Kubainisha sehemu muhimu katika uandishi wa ripoti
- Kuandika ripoti katika Kiswahili kulingana na mbinu maalum za utungaji

ii. Zana na Vifaa vya Ufundishaji

Vifaa vitakavyosaidia mwalimu ni kama:

- Kitabu cha mwongozo wa mwalimu,
- Kitabu cha mwanafunzi,
- Magazeti mbalimbali,
- Ubao,
- Chaki,
- Michoro mbalimbali, n.k.

Mwalimu anaweza kuandaa vifaa kadhaa viwezavyomsaidia kufanikisha somo lake akitilia mkazo kwa wale wanafunzi ambao wana ulemavu fulani.

iii. Maelekezo kuhusu Kazi za Ujifunzaji

- **Utumiaji wa makundi ya wanafunzi:** Mwalimu aweke wanafunzi katika makundi ya wanafunzi wawili, watatu, wanne. Ni vyema mwalimu asizidi idadi ya wanafunzi watano katika kundi moja kwa kujilinda uzembe ndani ya kundi. Mwalimu aendeele kuchunguza kwa makini namna kazi inavyofanyika katika makundi kwa kutumia muda vizuri na kutoa msaada ikiwa unahitajika. Makundi haya yachanganye wasichana na wavulana.
- **Kazi binafsi kwa mwanafunzi:** Kwa kusaidia kila mwanafunzi na kuhakikisha kwamba lengo la somo limetimizwa, mwalimu awape wanafunzi kazi ya binafsi. Kila mwanafunzi ajibu maswali peke yake.

- **Maelezo ya mwalimu:** Mwalimu katika kazi yake na ubunifu wake ajue vizuri uelewaji wa wanafunzi wake. Ikiwa anatambua kasoro fulani, ni lazima awaelezee wanafunzi kwa njia ya kutosha akisisitizia kasoro aliyoitambua.

iv. Majibu

Zoezi ya 1: (uk. 219)

Kwa makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaombe watazame mchoro kwa makini kisha waeleze wanayoyaona kwenye mchoro.

Kusoma na ufahamu

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wasome kifungu cha ripoti, kisha wajibu maswali ya ufahamu.

Majibu : (uk. 223)

1. Ripoti kuhusu kazi za umuganda zilizofanyika katika Tarafa za Kabaya na Hindiro Wilayani Ngororero tarehe 27 Aprili hadi tarehe ya 10 Mei 2018.
2. Tukio hili lilivyokuwa katika Tarafa za Kabaya na Hindiro Wilayani Ngororero tarehe 27 Aprili hadi tarehe ya 10 Mei 2018.
3. Kamati iliundwa na watu watano ambapo watu wawili walitoka Wizara ya Serikali za Mitaa na watu watatu kutoka Wizara ya Maafa.
4. Lengo lake lilikuwa kuchunguza athari za umuganda katika kutafuta suluhu kwa maafa yaliyosababishwa na mmomonyoko wa ardhi.
5. Maafa hayo yalisababishwa na mvua kubwa zilizobabisha mmomonyoko wa udongo.
6. Serikali ya Rwanda imeipa kipaumbele sera ya kazi za umuganda kama njia kujitegemea nakuboresha uchumi, maisha na maendeleo ya wanajamii wote.
7. Shughuli zilizofanywa kwa kupunguza maafa hayo ni pamoja na ujenzi na ukarabati wa miundombinu, uboreshaji usafi na uhifadhi wa mazingira.
8. Kuna umuhimu wa kupanda miti kwenye milimakwa kukabiliana na mmomonyoko wa ardhi.
9. Vifaa hivyo vinatia ndani rato, toroli, fyekeo, ngazi za kisasa, sululu na nyundo.
10. Alipendekeza hayo kwa sababu ilibainika kuwa kuna wale ambao bado hawajauona umuhimu wa kazi za umuganda.

Msamiati

Zoezi la 2: (uk. 223)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi watunge sentensi wakitumia maneno waliyopewa. Mifano ya sentensi:

1. Aliadhibiwa kwa kutumia maneno ya **kuchochea** uhasama.
2. Raia waliokumbwa na mafuriko wamepewa msaada wa **dharura**.
3. Wazazi wana **wajibu** wa kulisha na kusomesha watoto wao.
4. Raia wamefukia **madimbwi** barabarani kwa kuyawezesha magari kupita.
5. Tunalazimishwa kukata **vichaka** vinavyozunguka makao yetu kwa kufukuza mbu asababishaye malaria.
6. Mwalimu **alitushurutisha** kusoma magazeti ya Kiswahili.
7. Watu hupenda kujenga nyumba katika **msimu** wa kiangazi.
8. **Mradi** wa ufugaji wa kuku umempatia faida kubwa.
9. Usawa wa jinsia ni mojawapo wa **maswala mtambuka**.
11. Usipoepukana na uvutaji wa sigara **utaathirikakwa** madhara yake.
12. Wannachi**wamechangia** pesa za kukamilisha ujenzi wa shule yetu.
13. Barabara, umeme, shule, hospitali n.k hiyo ni **miundombinu** inayowezesha shughuli mbalimbali kufanyika kwa ufanisi.
14. Tuisubiri watu wengine kutoka **ng'ambo** kutufanyia yale ambayo tanaweza kuyafanya wenyewe.
15. Alikuwa anatomia **fyekeo** kwa kukata nyasi kando na nyumba yake.

Zoezi la 3: (uk. 224)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi waoanishe maneno kutoka fungu la A na maana zake katika fungu la B.

Majibu

1. e
2. f
3. j
4. c
5. a
6. b
7. d
8. i
9. h
10. g

Zoezi la 4: (uk. 224)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wakamilishe sentensi kwa kutumia maneno waliyopewa.

Majibu

1. Alikuwa anatumia **fyekeo** kwa kukata nyasi zilizoata kando ya barabara.
2. Usawa jinsia ni mojawapo wa **masuala mtambuka** katika nchi ya Rwanda.
3. Chapakazi alifanya kazi aliyopewa kwa muda mfupi kwa **kudhihirisha** ubingwa wake.
4. Maendeleo ya nchi yoyote hutegemea ujenzi wa **miundombinu**.
5. Tulianzisha **mradi** wa ujenzi wa kiwanda cha kuzalisha sementi.

Sarufi : Usemi Halisi/Usemi wa Asili

Zoezi la 5: (uk. 224)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi watazame sentensi walizopewa kisha watoe maoni yao kuhusu muundo wa sentensi hizo.

Maelezo ambayo wanafunzi wanaweza kuyatoa ni haya yafuatayo:

- Kumetumiwa alama za mtajo mwanzo na mwisho wa maneno yaliyosemwa {“ ”}.
- Sentensi katika alama za mtajo huanza kwa herufi kubwa.
- Kumetumiwa alama ya kuuliza, na alama zingine kabla ya alama za kufungia.

Kutokana na maelezo ya wanafunzi, mwalimu awaombe kutoa maana ya usemi wa asili (usemi halisi).

Zoezi la 6: (uk. 225)

Wanafunzi katika makundi yao wafanye zoezi hili kwa kuweka alama sahihi kwenye sentensi walizopewa.

Majibu:

1. “Ninampenda mke wangu.” Karangwa alisema.
2. “Umewezaje kuubeba mzigo huu peke yako?” Mama aliniuliza.
3. “Utarudi kesho?” Mama yake alitaka kujua.
4. “Malizeni kazi mliyopewa.” Mwalimu alituamrisha.
5. “Mtahitaji vikombe vingapi vya chai?” Mwenye hoteli alituuliza.

Usemi wa taarifa

Zoezi la 7:(uk.225)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, mwalimu awaagize wanafunzi kutazama sentensi walizopewa na kutoa maoni yao kuhusu muundo wa sentensi hizo.

Maelezo pendekezi ya wanafunzi kuhusu muundo wa sentensi:

- Alama za kufungulia au kufungia maneno yaliyotamkwa haziwekwi.
- Alama ya kuuliza na ya mshangao hazitumiwi.
- Maneno ‘kuwa’ na ‘kwamba’ au ‘ya kwamba’ hutumiwa.

➤ *Baada ya maelezo ya wanafunzi, mwalimu awaombe kutoa maana ya usemi wa taarifa.*

Zoezi la 8: (uk. 228)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wachunguze sentensi kisha wazigeuze katika usemi halisi.

Majibu

1. “Nitawapeleka mjini kutembea mkishinda mtihani mwaka ujao.” Baba alituahidi.
2. “Kutakuwa na mkutano wa wanachama wote ambao wamesajiliwa mwezi huu Jumanne iliyotangulia.” Katibu alitangaza.
3. “Kuna umuhimu kuwatii wazazi wenu; Hili litaongeza siku zenu duniani.” Mshauri aliwasisitizia watoto.
4. “Afida, kwa nini leo umechelewa darasani?” Kiranja aliuliza.
5. “Mtahitaji vikombe vingapi vya chai?” Mwenye hoteli alitaka kujua.
6. “Nitafaulu katika somo la Kiswahili.” Mwanafunzi alimuambia.
7. “Msiharibu miti” Mkuu wa shule alitahadharisha.
8. “Nendeni nyote uwanjani mkashangilie timu yenu.” Mwalimu alituamrisha.
9. “Kazimoto, acha tabia zako ya ulevi.” Kasisi alimshauri.
“Acha tabia zako ya ulevi.” Kasisi alimshauri Kazimoto.
10. “Anayenitesa si adui yangu bali ni rafiki yangu wa karibu.” Chapakazi alisema.

Zoezi la 9: (uk. 228)

Katika makundi yao, wanafunzi wafanye zoezi kwa kuandika sentensi walizopewa katika usemi wa taarifa.

Majibu:

1. Zawadi alisema kwamba hangethubutu kumpa pesa zake.
2. Yohana anatarifu kuwa anampenda mke wake sana.
3. Fatuma alimuambia Juma kwamba yeye angewakaribisha wagenisiku hiyojioni kisha angeondoka kwenda kwake siku ambayo ingefuata.
4. Mwalimu aliamuru wanafunzi kurudi darasani.
5. Mwalimu aliwaonya wanafunzi kuwa wangeendelea na tabia hiyo yao, huenda hawangefanya vizuri katika mtihani.
6. Maria alitaka kujua sababu gani mabasi yalikuwa hayapiti hapo siku hizo/Maria aliuliza/alitaka kujua sababa ya mabasi kutopita hapo siku hizo.
7. Mama alinionya kwamba nilimokua nikichezea mlikua na hatari.
8. Mwalimu mkuu alisema kwamba wote waliorudi shuleni wakichelewa wangefanya mtihani mwingine kwa kuwa wenzao walikuwa wamemaliza kufanya mtihanisiku mbili

zilizotangulia.

9. Bakari aliniuliza ikiwa nilienda shule siku iliyotangulia.
10. Mama alimuamuru mwanawe kutoka nje.

Zoezi la 10: (uk. 228)

Katika makundi ya wanafunzi wawili wawili, wanafunzi wageuze sentensi na kuziandika katika usemi halisi au usemi wa taarifa kulingana na jinsi wanavyoichunguza kila sentensi.

Majibu:

1. Mama alimuuliza mgeni wakati angeondotoka.
2. Baba aliniamuru kwenda hapo.
3. “Ulifanyaje kazi ya nyumbani?” Mwalimu aliniuliza.
4. “Safisheni sebule kabla ya kwenda shuleni” Mama alituagiza.
5. Wakulima walisema kwamba hawangekua na mvua ya kutosha mwaka huo.
6. Mwalimu alituarifu kuwa jua ni gimbi kubwa lenye nuru kali lililoko angani ambalo hutoa mwanga na joto.
7. Mwalimu mkuu aliwasihi wanafunzi kutovuta bangi kamwe kwani ilikua hatari kwa afia yao.
8. “Nitawanunulia zawadi za kupendeza mkifanya vizuri katika mtihani.” Baba alituahidi.

Matumizi ya Lugha

Zoezi la 11: (uk. 229)

Katika makundi wanafunzi watoe mambo muhimu ambayo yanaweza kuzingatiwa katika maandalizi ya ripoti inayohusu kujitoa shuleni kwa wanafunziku fuatia maelezo waliyopewa.

Mambo ya kuzingatiwa

- Sababu za kujitoa shuleni
- Upande wa wanafunzi
- Upande wa wazazi
- Upande wa shule (walimu na viongozi wa shule)
- Mapendekezo (uwajibikaji wa Serikali za mitaa, wazazi na viongozi wa shule)

Kusikiliza na Kuzungumza

Zoezi la 12: (uk. 229)

Katika makundi ya wanafunzi wanne wanne, wanafunzi wafanye mazungumzo kuhusu sherehe ya ndoa wakilenga mambo wanayotaka kuripotia. Mwalimu ahakikishe kwamba wanafunzi wote wanashiriki katika mazungumzo hayo.

Mambo ya kuzingatiwa

- Mahali na wakati sherehe zilifanyika
- Mavazi
- Magari
- Walioshiriki katika sherehe hizo (upande wa bibi arusi na bwana arusi)
- Mahari iliyotolewa
- Vinywaji
- Chakula
- Ungaji mkono n.k.

Kuandika

Zoezi la 13: (uk. 230)

Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi. Kila mwanafunzi atunge ripoti kuhusu mada moja kati ya zile alizopewa akizingatia mfumo wa kuandika ripoti.

1. Ziara uliyofanya.

Mambo ya kuzingatiwa

- Mahali na wakati ziara ilifanyika
- Lengo la ziara
- Watu uliokutana nao
- Mambo uliyoyaona
- Mambo uliyojifunza

2. Kongamano la lugha ya Kiswahili uliloshiriki.

Mambo ya kuzingatiwa

- Lengo la ziara
- Mahali na tarehe kongamano lilifanyika
- Watu waliohudhuria kongamano

- *Mambo yaliyozungumziwa*
- *Watu walioshirikishwa katika ripoti*
- *Funzo kutokana na kongamano hilo.*
- *Mapendekezo.*

3. Taarifa ya habari uliyoisikiliza au uliyoisoma.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Mada ya taarifa*
- *Mambo yanayozungumziwa*
- *Mapendekezo*
- *Chombo cha habari: redio, gazeti,televisheni.*

4. Mchezo wa mpira baina ya timu ya shule yenu na shule jirani.

Mambo ya kuzingatiwa

- *Timu zilizoshiriki mchezo.*
- *Siku na wakati mchezo ulichezwa.*
- *Mashabiki*
- *Mabao yaliyoingizwa*

5.6. MAELEZO NA MAELEKEZO YA ZIADA KUHUSU UFUNDISHAJI NA UJIFUNZAJI

5.6.1. Maelezo ya ziada kwa mwanafunzi

❖ Sarufi:

- **Usemi wa Asili na Usemi wa Taarifa katika Wakati Uliopita na Wakati Uliotimilika**

Zoezi la 1: Chunguza sentensi zifuatazo kisha uzigeuze katika usemi wa taarifa.

1. “Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagabo anasema.
2. “Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagabo amesema.
3. “Mwanafunzi amefua sare zake.” Kagabo amesema.
4. “Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagabo alisema.

5. “Mwanafunzi amefua nguo zake.” Kagabo alisema.

Chunguza maelezo yafuatayo

Wakati wa kubadili sentensi kutoka usemi wa asili hadi usemi wa taarifa katika wakati uliopita na wakati uliotimilika mambo yafuatayo hujikokeza:

- Kama kitenzi kinachodokeza usemi kimo katika wakati uliopo, hakuna mabadiliko yatakayojitokeza katika usemi wa taarifa.
- Kama kitenzi kinachodokeza kimo katika wakati uliopo au uliotimilika, hakuna madadiliko ya kitenzi ikiwa kimo katika wakati uliopita au uliotimilika.
- Kama kitenzi kinachodokeza kimo katika wakati uliopita, wakati uliotimilika hugeuka wakati uliopita.

Mifano:

Usemi wa asili	Usemi wa taarifa
1. Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagaboanasema	Kagabo anasema kwamba mwanafunzi alifua sare zake.
2. “Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagaboamesema.	Kagabo amesema kwamba mwanafunzi alifua sare zake.
3. “Mwanafunzi amefua sare zake.”Kagabo amesema.	Kagabo amesema kuwa mwanafunzi amefua sare zake.
4. “Mwanafunzi alifua sare zake.” Kagaboalisema.	Kagabo alisema kuwa mwanafunzi alifua sare zake.
5. “Mwanafunzi amefua nguo zake.”Kagabo alisema.	Kagabo alisema kuwa mwanafunzi alifua sare zake.

Zoezi la 2: Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa taarifa.

1. “Wanafunzi walipanda miti shuleni.” Mkurugenzi alimwambia mkuu wa wilaya.
2. “Kalisa hakuhudhuria shule vizuri kwa sababu ya ugonjwa.” Mama amemuelezea mkurugenzi.
3. “Wanafunzi wamesafisha darasa.” Mwalimu alimwambia mwenzake.
4. “Nguo za shule zilichanika. Umepaswa kutafuta nyingine mpya.” Mwalimu mkuu alimwambia mtoto.
5. “Mimi sikuiba vitabu maktabani.” Kamasa aliapa mbele ya wazazi wake.
6. “Kwa nini umechelewa?” Mwalimu alimuuliza mwanafunzi.
7. “Ulizaliwa wapi?” Mkuu wa tarafa amemuuliza mwananchi.
8. “Rwanda ilitawaliwa na Wajerumani.” Mwanahistoria anaeleza.
9. “Jana usiku mtoto alitapika mara ngapi?” Muuguzi alitaka kujua.
10. “Mimi sijafanya kitendo chochote cha uhalifu.” Mshukiwa amedai mahakamani.

Zoezi la 3: Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa asili.

1. Daktari wa meno aliambiwa na mgojwa kwamba aling’olewa jino bovu hapo awali.
2. Mkurugenzi alimueleza Waziri wa Elimu kuwa wanafunzi walipanda miti kwenye mlima wa Nyamagumba mwaka uliopita.
3. Mama ametaka kujua ikiwa mwanawe amepewa maziwa.
4. Walindausalama walieleza kwamba walikamata wezi watatu.
5. Waziri wa Utamaduni aliwaambia wananchi kwamba Wanyarwanda walikuwa wakiishi kwa amani na upendo katika enzi za jadi.
6. Mzee aliwaambia wajukuu wake kuwa uungwana ulikuwa nguzo ya maisha ya Wanyarwanda.
7. Polisi wa doria alitaka kujua sababu iliyomruhusu dereva kutojifunga mkanda wa gari.
8. Mwalimu ametaka kujua tarehe ya kuzaliwa kwa mwanafunzi.
9. Mwalimu wa Historia aliwaambia wanafunzi kuwa mauaji ya kimbari dhidi ya Watutsi yalirudisha nyuma nchi yetu katika nyanja zote.

10. Waziri wa Afya aliliambia Baraza la Mawaziri kwamba serikali ilitayarisha chanjo dhidi ya polio.

➤ **Usemi wa Asili na Usemi wa Taarifa katika Hali ya Kuamrisha na Hali ya Kuomba.**

Zoezi la 4: Chunguza sentensi zifuatazo kisha uziweke katika usemi wa taarifa.

1. “Maliza maneno yako haraka, tukamzike Mzee Ngedere!” Chui alimwamrisha Kasisi Nyati.
2. “Acha kututisha wee!” Mfalme Simba alimkatiza Kunguru.
3. “Ewe Mungu! Tafadhali uilaze roho yake mahali pema!” Mzee Kobe alisema.
4. “Njoo ukaanze kazi yako!” Alisema Binti Sungura.
5. “Tafadhali msikimbie!” Bwana Chui alisikika akiwaambia wenzake.

Maelezo muhimu

Wakati wa kubadili sentensi kutoka usemi wa asili hadi usemi wa taarifa katika hali ya kuamrisha na hali ya kuomba mambo yafuatayo hujitokeza:

- Hali ya kuamrisha hugeuka hali ya kawaida ya halisi ya kitenzi au ikageuka hali ya kushawishi. Na vitenzi vinavyodokeza huwa kutaka, kuamrisha, n.k.

Usemi halisi	Usemi wa taarifa
1. “Maliza maneno yako haraka, tukamzike Mzee Ngedere!” Chui alimwamrisha Kasisi Nyati.	a. Chui alimwamrisha Kasisi Nyati kumaliza maneno yake haraka ili wamzike Mzee Ngedere. b. Chui alimwamrisha Kasisi Nyati amalize maneno yake ili wamzike Mzee Ngedere.
2. “Njoo ukaanze kazi yako!” Alisema Binti Sungura.	a) Binti Sungura alimwambia kwenda akaanze kazi yake. b) Binti Sungura alimtaka aje ili aanze kazi yake.

- Hali ya kuamrisha hugeuka hali ya kawaida ya halisi ya kitenzi au ikabaki kama ilivyokuwa mwanzoni. Na vitenzi vinavyodokeza huwa kunasihi, kusihi, kubembeleza, kuonya, n.k.

Mfano:

Usemi wa asili	Usemi wa taarifa
1. “Ewe Mungu! Tafadhali uilaze roho yake mahali pema!” Mzee Kobe alisema.	. Mzee Kobe alilalamika na kumsihi Mungu kulaza roho yake mahali pema. . Mzee Kobe alilalamika kumsihi Mungu ailaze roho yake mahali pema.

Zoezi la 5: Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa taarifa:

1. “Toka nje!” Mama alimwambia mtoto.
2. “Hebu safisheni darasa!” Mwalimu aliwaambia wanafunzi.
3. “Njoo nikutume!” Mama alimwita Kalisa.
4. “Tafadhali usigombane na wenzako tena!” Maria alimwonya Rubyogo.
5. “Ngozi ivute ingali mbichi!” Baba alimwambia mtoto wake.

Zoezi la 6: Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa asili:

1. Mwalimu aliwaonya wanafunzi wake kwa kutotunza vitabu vizuri.
2. Shangazi alitutaka tuwakaribishe wageni.
3. Mama aliwakanya watoto wasisogee karibu na moto.
4. Daktari aliniambia nikaonane naye baada ya wiki mbili.
5. Dakatari wa meno alimshauri mgonjwa kupiga mswaki mara mbili kwa siku.

❖ Matumizi ya Lugha: Aina za Insha

Zoezi la 4: Soma maelezo muhimu kuhusu aina za insha kisha ujibu maswali ya hapo chini.

Insha ni za aina nyingi kulingana na namna zilivyoandikwa au kulingana na kusudi lake. Katika utungaji wa insha kuna insha za wasifu, insha za picha, insha za mdokezo, insha za masimulizi, insha za methali, insha za hoja na insha za kubuni.

1. Insha za Wasifu

Insha za wasifu ni aina za insha ambazo hueleza sifa za mtu, kitu au jambo fulani. Insha za aina hii husimulia sifa, maisha au maelezo mengine muhimu kuhusu mtu fulani, kitu fulani au jambo fulani. Ni kusema kuwa katika aina hizi za insha mwandishi anaandika kuhusu uzuri au ubaya wa mtu, kitu au jambo fulani.

2. Insha za Picha

Insha za picha ni aina za insha ambazo hueleza picha iliyotolewa. Kusema kwamba mwandishi hueleza mambo anayoyaona kwenye picha/mchoro ni kusema kwamba mwandishi huyu analazimika kufanya andiko lenye mfuatano wa mawazo kulingana na mfuatano wa picha au michoro aliyopewa.

3. Insha ya Mdokezo

Insha za mdokezo ni aina za insha ambazo mwandishi hupewa mwongozo wa kufuatilia katika utunzi wake. Kwa mfano, mwandishi anaweza kupewa orodha ya hoja kadhaa kutokana na kichwa kilichotolewa akajenga insha. Vilevile anaweza kupewa utangulizi au kimalizio cha insha na kuagizwa aendelee na insha au aanze insha aliyopewa.

4. Insha za Methali

Insha ya methali ni aina ya insha ambayo mada yake huwa ni methali ambayo mwandishi anaomba kujadilia. Katika uandishi wa insha ya aina hii, mwandishi ni lazima atoe hoja kwa kukubaliana na methali iliyotolewa. Hili ni kwa sababu methali hujaa mambo ya hekima.

5. Insha za Hoja

Insha za hoja ni aina ya insha ambazo mwandishi analazimishwa kutoa hoja zinazotetea mada na nyingine zinazopinga mada. Mwishoni mwa insha hii, mwandishi anaonyesha msimamo wake kulingana na mada iliyotolewa.

6. Insha za Masimulizi

Insha za masimulizi ni aina ya insha ambazo ndani yake mwandishi anasimulia au anaeleza tukio fulani maalum la kweli au la kubuni kwa njia ya kisanaa.

7. Insha za Kubuni

Insha za kubuni ni aina ya insha ambazo hutungwa kuhusu mawazo yanayozuliwa na ambayo si matukio ya kawaida. Ni kusema kwamba mwandishi hubuni mandhari, wahusika, matukio, n.k.

Maswali

1. Taja aina za insha.
2. Kifungu ulichokisoma ni aina gani ya insha? Kwa sababu gani?
3. Ni nini tofauti iliyoko baina ya insha ya wasifu na insha ya masimulizi?
4. Kwa sababu gani mara zote mwandishi wa insha ya methali hulazimishwa kutetea methali aliyopewa?

5.6.2. Maelekezo ya ziada kwa mwalimu

Katika masomo ya mada hii kuna kuna masomo yaliyoambatanishwa na kufanya somo moja. Maelezo muhimu ya masomo hayo yaliyoondolewa, yalitiwa katika maelezo ya ziada kwa mwanafunzi hapo juu kama sehemu ya sarufi na matumizi ya lugha. Kwa hiyo, mwalimu ana wajibu wa kuchunguza vizuri ili wanafunzi wasome maelezo hayo kwa kuweza kufikia malengo ya somo kama yalivyoonyeshwa katika muhtasari wa somo (mtala). Isitoshe mazoezi yaliyotolewa yalijibiwa ili kusaidia mwalimu kufanikisha somo lake. Majibu ya mazoezi yaliyotolewa ni haya yafuatayo:

Zoezi la 1:

Majibu

1. Kagabo anasema kuwa mwanafunzi alifua sare zake.
2. Kagabo amesema kwamba mwanafunzi alifua sare zake.
3. Kagabo amesema kwamba mwanafunzi amefua sare zake.
4. Kagabo alisema kuwa mwanafunzi alifua sare zake.
5. Kagabo alisema kuwa mwanafunzi alifua nguo zake.

Zoezi la 2:

Majibu:

1. Mkurugenzi alimwambia mkuu wa wilaya kwamba wanafunzi walipanda miti shuleni.
2. Mama amemueleza mkurugenzi. Mama amemueleza mkurugenzi kwamba Kalisa hakihudhulia shule vizuri kwa sababu ya ugonjwa.
3. Mwalimu alimwambia mwenzake kuwa wanafunzi walisafisha darasa.
4. Mwalimu mkuu aliwambia mwanafunzi kuwa nguo za shule zilichanika na alipaswa kutafuta nyingine mpya.
5. Kamasa aliapa mbele ya wazazi wake kwamba hakuiba vitabu maktabani.
6. Mwalimu alitaka kujua sababu iliyomfanya mwanafunzi kuchelewa.
7. Mkuu wa tarafa amemuuliza raia mahali alipozaliwa./ Mkuu wa tarafa ametaka kujua alipozaliwa raia.
8. Mwanahistoria anaelezakwamba Rwanda ilitawaliwa na Wajerumani.
9. Muuguzi alitaka kujua mara alizotapika mtoto usiku wa siku iliyotangulia.
10. Mshukiwa amedai mahakamani kwamba yeye hajafanya kitendo chochote cha uharifu.

Zoezi la 3:

Majibu

1. “Niling’olewa jino bovu hapo kabla.” Daktari wa meno aliaambiwa na mgonjwa.
2. “Wanafunzi walipanda miti kwenye mlima wa Nyamagumba mwaka uliopita.”Mkurugenzi alimueleza Waziri wa Elimu.
3. “Mwanangu amepewa maziwa?” Mama ameuliza.
4. “Tumewakamata wezi watatu.”Walindausalama walieleza.
5. “Wanyarwanda walikuwa wakiishi kwa amani na upendo katika enzi za jadi.”Waziri wa Utamaduni aliwaambia wananchi.
6. “Ungwana ulikuwa nguzo ya maisha ya Wanyarwanda.”Mzee aliwaambia wajukuu wake.
7. “Kwa nini hujafunga mkanda wa gari?” Polisi wa doria alimuuliza dereva.
8. Mwalimu ametaka kujua tarehe ya kuzaliwa kwa mwanafunzi.
9. “Mauwaji ya kimbari dhidi ya Watutsi yalirudisha nyuma nchi yetu katika nyanja zote.”Mwalimu wa Historia aliwaambia wanafunzi.
10. “Serikali imetayarisha chanjo dhidi ya polio”.Waziri wa Afya aliliambia Baraza la Mawaziri.

Zoezi la 4:

Majibu

1. Chui alimwamrisha Kasisi Nyati kumaliza mambo yake haraka ili wamzike Mzee Ngedere.
2. Mfalme Simba alimkatiza Kunguru kwa kumwambia aache kuwatisha./Simbwa alimshurutisha Kunguru kuacha kuwatisha.
3. Mzee Kobe alimwomba Mungu kuilaza roho yake mahali pema.
4. Binti Sungura alimwambia kuenda na kuanza mambo yake.
5. Bwana Chui alisikia akiwasihi wenzake wasikimbie./ Bwana chui alisikika akiwaomba wenzake kutokimbia.

Zoezi la 5:

Majibu

1. Mama alimwamrisha mtoto kuenda nje.
2. Mwalimu aliwashauri/ aliwaomba wanafunzi kusafisha darasa.
3. Mama alimtaka Kalisa aende amtume. Mama alimwamrisha Kalisa kuenda akamtume.
4. Maria alimwonya/ alimsihi Rubyogo kutogombana na wenzake tena.
5. Baba alimshauri mtoto wake kuvuta ngozi ikingali mbichi.

Zoezi la 6:

Majibu

1. “Tafadhali tunzeni vitabu vizuri.” Mwalimu aliwaonya wanafunzi
2. “Karibisheni wageni!” Shangazi alitwambia.
3. “Msisogee karibu na moto!” Mama aliwakanya watoto.
4. “Onana nami baada ya wiki mbili!” Daktari alikiambia.
5. “Tafadhali, vizuri upige mswaki mara mbili kwa siku.” Daktari wa meno alimwambia mgonjwa

Zoezi la 7:

Majibu kuhusu insha

4. Kuna insha za wasifu, insha za picha, insha za mdokezo, insha za masimulizi, insha za methali, insha za hoja na insha za kubuni.
5. Ni aina ya insha ya maelezo kwa sababu inaeleza vazi na usafi wake.
6. Ni nini tofauti iliyoko baina ya insha ya wasifu na insha ya masimulizi. Insha ya wasifu hutoa sifa za kitu, mtu, hali au jambo fulani ilhali insha ya masimulizi husimulia au hueleza tukio fulani maalum la kweli au la kubuni kwa njia ya kisanaa.
7. Kwa sababu gani mara zote mwandishi wa insha ya methali hulazimishwa kutetea methali aliyopewa? Mara zote mwandishi wa insha ya methali hulazimika kutetea methali iliyotolewa kwa sababu methali hujaa mambo ya hekima na huchaguliwa kwa kutaka kutoa fundisho kwa jamii.

5.7. TATHMINI YA MADA

(Uk. 230)

1. Kazi hii ni ya mwanafunzi binafsi, mwanafunzi atunge insha kulingana na chaguo lao badhi ya mada walizopewa.

i. Siku ya kuadhimisha mwaka mpya.

Mambo ya kuzingatiwa :

- Umuhimu wa siku hiyo
- Mahali na tarehe tukio lilitukia
- Walioalikwa
- Burudani
- Chakula, n.k.

ii. Safari yangu mjini Kigali.

Mambo ya kuzingatiwa :

- Umuhimu wa kusafiri
- Lengo la safari yangu
- Muda wa safari
- Mambo niliyoyaona
- Funzo kutokana na safari, n.k.

iii. Utoto wangu.

Mambo ya kuzingatiwa :

- Umuhimu wa kusimulia jambo hili
- Tabia za utotoni
- Malezi ya wazazi wangu,
- Funzo au maadili, n.k.

iv. Likizo iliyopita.

Mambo ya kuzingatiwa :

- Kazi nilizozifanya
- Mahali nilipotembelea,

- *Funzo au maadili, n.k*

2. Kazi hii ifanyike kibinafsi ; kila mwanafunzi aandike ripoti kuhusu mada inayohusika akizingatia mtindo wa kuandika ripoti.

Mambo ya kuzingatiwa :

i. Kichwa cha ripoti (Tarehe ya kuwasilishwa)

ii. Utangulizi (lengo la ripoti)

iii. Mwili (Matokeo)

. Usafirishaji wa madawa ya kulevya

. Watumiaji wa madawa hayo

. Athari (kiafya, kiuchumi, kiusalama)

iv. Mapendekezo

. Sheria

. Uwajibikaji wa serikali za mitaa

. Uelimishaji wa wanajamii

v. Hitimisho

3. Kazi hii ifanyike kibinafsi ; kila mwanafunzi ageuze sentensi katika usemi wa taarifa au usemi halisi.

i. “Nyote mwende uwanjani kushangilia timu yenu.”Mwalimu alitushurutisha

ii. Katibu mtendaji wa tarafa alisema kuwa mtoto ni mtoto akiwa wa kiume au wa kike.

iii. Mwalimu aliuliza Faida sababu ya kuchelewa darasani siku hiyo.

iv. “Msiharibu mazingira.”Mkuu wa shule alitahadharisha wanafunzi.

v. Mama alisema kwamba jinsi unavyomlea mtoto ndivyo anavyokua.

vi. Mwanafunzi alimwambia,“Nitafaulu katika somo la Kiswahili.”

Au “Utafaulu katika somo la Kiswahili.” Mwanafunzi alimwambia.

vii. Mwalimu alituarifu kuwamwezi ni gimba linalozunguka dunia na linang’ara usiku.

viii. Katibu alitangaza,“Kutakuwa na mkutano wa wanachama wote mwezi huu Jumanne ijayo.”

5.8. Mazoezi ya Ziada

5.8.1. Mazoezi ya Urekebishaji

a) Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa taarifa

1. “Ninaenda kulima shamba langu.” Mwanangu anasema.
2. “Tunasoma vizuri somo la Kiswahili.” Wanafunzi wanasema.
3. “Tunawasaidia wenzetu wenye matatizo ya kutembea.” Mkuu wa wilaya alitangaza.
4. “Mji mkuu wa Rwanda ni Kigali.” Richard Kant alitangaza.
5. “Jina langu ni Chapakazi.” Jirani yangu alijibu.

b) Jibu maswali yafuatayo kuhusu utungaji wa insha

1. Nini maana ya insha?
2. Taja aina tatu za insha?
3. Eleza maana ya ripoti.

Majibu

a) Sarufi

1. Mwanangu anasema kwamba anaenda kulima shamba lake.
2. wanafunzi wanasema kuwa wanasoma vizuri somo la Kiswahili.
3. Mkuu wa wilaya alitangaza kwamba waliwasaidia wenzao wenye matatizo ya kutembea. Au Mkuu wa wilaya alitangaza kwamba tuliwasaidia wenzetu wenye matatizo ya kutembea.
4. Richard Kant alitangaza kuwa mji mkuu wa Rwanda ni kigali.
5. Jirani yangu alijibu kwamba jina lake ni Chapakazi.

b)

1. Insha ni mtungo wa kinathari unaozungumzia suala au kusimulia kisa fulani. Kisa hicho au suala hilo ndilo mada ya utungo huo.
2. Aina za insha ni insha za wasifu, insha za kubuni, insha za maelezo, insha za methali, insha na picha, n.k.

3. Ripoti ni maelezo yanayotolewa kuhusu mtu, kitu au jambo fulani lililotokea. Aidha, ripoti ni taarifa inayohusiana na shughuli au jambo fulani lililofanywa au kufanyika.

5.8.2. Mazoezi ya uimarishaji

a) Andika sentensi zifuatazo katika usemi wa taarifa

1. “Kesho tutaenda kupanda miti.” Mwalimu mkuu aliwaarifu wanafunzi.
2. “Jana tulijipimisha ugonjwa wa UKIMWI.” Bi harusi alimwambia mkuu wa tarafa.
3. “Wazazi walikopesha fedha kutoka benki kwa kuandaa mradi wa ufugaji.” Rafiki yangu aliniandikia.
4. “Kalisa alipatanisha mume na mke walipopambana.” Mwanamke aliwajulisha wenzake.
5. “Kesho tutamkumbuka Kalisa aliyeuawa katika mauaji ya kimbari ya 1994.” Mjane mmoja aliwatangazia majirani.

b) Tunga insha ya masimulizi nyenye mada ifuatayo: “safari yangu ya kwanza mjini Kigali”.

Majibu

a)

1. Mwalimu mkuu aliwaarifu wanafunzi kuwa siku iliyofuata/siku moja baadaye wangeenda kupanda miti.
2. Bi harusi alimwambia mkuu wa tarafa kwamba walijipimisha ugonjwa wa UKIMWI siku moja kabla.
3. Rafiki yangu aliniandikia kwamba wazazi wake walikopesha fedha kutoka beki kwa kuandaa mradi wa ufugaji.
4. Mwanamke aliwajulisha wenzake kuwa Kalisa alipatanisha mume na mke walipopambana.
5. Mjane mmoja aliwatangazia majiraki kwamba siku iliyofuata/ siku moja baadaye wangemkumbuka Kalisa aliyeuawa katika mauaji ya kimbari ya 1994.

b)

Mambo ya kuzingatiwa:

- Kufuata taratibu zote za kutunga insha.
- Kufuata taratibu zote za kutunga insha za masimulizi.
- Msamiati kuhusu mambo ya kusafili (basi, tiketi, nauli, kituo cha mabasi,)

- Sehemu za mji wa Kigali (mandhari)
- Shughuli mbalimbali zinazofanyika mjini Kigali
- Na kadhalika

5.8.3. Mazoezi kwa wanafunzi wenye uelewa wa haraka

1. Geuza sentensi zifuatazo katika usemi wa taarifa.

- a) “Fanya haraka mazoezi haya!” Mwalimu alimwamrisha mwanafunzi.
- b) “Njoo hapa tuzungumze kuhusu mradi huu!” Baba aliniambia.
- c) “Fungeni madaftali yenu tupige deki!” Kiranja wa darasa alituonya.
- d) “Mwezi wa Machi una siku ngapi?” Mzazi wangu aliniuliza.
- e) “Umechunguza muda kabla ya kununua bidhaa?” Daktari alimuuliza mgonjwa.

2. Geuza sentensi zifuatazo katika usemi halisi.

- a) Mnunuzi alimuuliza muuzaji bei ya kikapu kimoja.
- b) Daktari aliniambia nikaonane naye baada ya wiki mbili.
- c) Mshukiwa aliapa mbele ya hakimu kuwa hakuiba mali ya tajiri.
- d) Mshitakiwa alikili mbele ya majaji kuwa alikuwa na hatia.
- e) Baba alimshuri mtoto wake kuwa na maadili.

3. Tunga ripoti ya mechi ya soka iliyokutanisha timu ya shule yako na shule jirani Jumamosi iliyopita.

Majibu

1. Usemi wa taarifa

- a) Mwalimu alimwamrisha mwanafunzi kufanya haraka mazoezi hayo.

- b) Baba alinishurutisha kuenda pale ili wazungumze kuhusu mradi ule.
- c) Kiranja wa darasa alituonya kufunga madaftali yetu ili tupige deki.
- d) Mzazi wangu alitaka/aliniuliza idadi ya siku za mwezi wa Machi.
- e) Daktari alimuuliza mgonjwa ikiwa alichunguza muda kabla ya kununua budhaa.

2. Usemi halisi

- a) “Kikapu kimoja ni bei gani?” Mnunuzi alimuuliza muuzaji.
- b) “Onana nami baada ya wiki mbili!” Daktari aliniambia.
- c) “Sijaiba/ sikuiba mali ya tajiri.” Mshukiwa aliapa mbele ya hakimu.
- d) “Nini hatia!” Mstakiwa alikili mbele ya majaji.
- e) “Mtoto wangu, vizuri uwe na maadili.” Baba alimshauri mtoto wake.

3. Ripoti

Mambo ya kuzingatiwa

- Kichwa cha ripoti
- Tarehe ya mechi
- Utangulizi
- Matokeo
- Mapendekezo
- Hitimisho
- Msamiati kuhusu mchezo wa mpira wa miguu(goli, bao, wachezaji, refa, golikipa, mabeki, washambuliaji.....)

MAREJEO

1. Kitula G.K., (2014), *Taaluma ya Uandishi*, JKF, Nairobi
2. Kitula G.K., (2010), *Mazoezi na Marudio ya Kiswahili*, Kenya Literature Bureau, Nairobi
3. Mdee J.S, K. Njogu, Shafi (2012), *Kamusi ya Karne ya 21*, Longhorn Publishers, Nairobi
4. Method S. A. et al., (2013), *Johari ya Kiswahili*. International print -o- Pac Limited Dar es salaam.
5. Mlaga. W. K. (2017). *Misingi ya Ufundishaji na Ujifunzaji wa Fasihi Karne ya 21*. Heko Publishers Ltd. Dar es salaam.
6. Mlaga. W. K. (2017). Historia ya Kiswahili Nchini Rwanda: Kielelezo cha Nafasi ya Utashi wa Kisiasa katika Ustawi wa Lugha, Katika *Jarida la Kioo cha Lugha.*, Juz. 15, kur. 1 – 17
7. Mohamed, Mohamed A. (1996), *Sarufi Mpya*, Press And Publicity Centre, Dar es salaam
8. Ndalul A. (1997), *Mwangaza wa Kiswahili*, Printpack, Nairobi.
9. Niyirora E. & Ndayambaje L. (2012). *Kiswahili Sanifu kwa Shule za sekondari*, Tan Prints Publisher, New Delhi
10. Niyomugabo C. (2013). *Mafunzo ya Kiswahili*, Fountain Publisher, Kampala
11. Nkwera V. M.F. (1978) *Sarufi na Fasihi Sekondari na Vyu.* Dar-es-salaam: Tanzania Publishing House:
12. Ntawiyanga S., na Jacqueline M. Kinya (2016), *Kiswahili kwa Shule za Rwanda*, Kidato cha 2. Longhorn Publishers, Nairobi.
13. Ntawiyanga S., Muhamud A, Kinya J.M. na Sanja L (2017). *Kiswahili kwa Shule za Rwanda*, Kidato cha 3. Longhorn Publishers, Dar es salaam.
14. Nyangwine, J.A. Masebo Nyambari (2010), *Kiswahili kidato cha 3&4*, Nyambari Nyangwine Publishers, Dar es Salaam.
15. REB (2015), Muhtasari wa Somo la Kiswahili, kidato cha 4-6, Mchepuo wa Lugha, Bodi ya Elimu Rwanda.
16. REB (2016), *Masomo ya Kiswahili Sanifu*, Morani, Nairobi.
17. REB (2016), *Masomo ya Kiswahili Sanifu*, Maorani, Nairobi.
18. Salim K.Bakhressa, Islam K. Islam, Fuad A ali (2008), *Kiswahili Sanifu*, Oxford University Press, East Africa Ltd, Kigali.
19. TUKI (1996), *English-Kiswahili Dictionary*, Mkuki na Nyota Publishers, Dar es salaam.

20. TUKI (1996), *Kamusi ya Kiswahili Toleo la pili*, English Press Ltd, Nairobi.
21. TUKI (2004), *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Toleo la pili, Oxford University Press, Nairobi.
22. TUKI (2013), *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*, Toleo la 3, Oxford University Press, Dar es Salaam.
23. Wamasati W.A, (-), *Quick Fire Revision Kiswahili*, Bookmania Stationers, Nairobi.
24. Wamitila, K.W., (2011), *Kichocheo cha Fasihi Simulizi na Andishi*, Focus Books, Nairobi.
25. Wamitila, K.W., (2009), *Mwenge wa Uandishi Mbinu za Insha na Utunzi*, Printwell Industries LTtd, Nairobi
26. Wizara ya mafunzo ya Msingi na Sekondari (1987), *Kitabu cha Kiswahili IV B*, Taasisi ya Elimu ya Rwanda, Kigali.
27. Wizara ya mafunzo ya Msingi na Sekondari (1987), *Kitabu cha Kiswahili IV – VA*, Taasisi ya Elimu ya Rwanda , Kigali.
28. Wizara ya mafunzo ya Msingi na Sekondari (1987) *Kitabu cha Kiswahili IV- VC*, Taasisi ya Elimu ya Rwanda, Kigali.